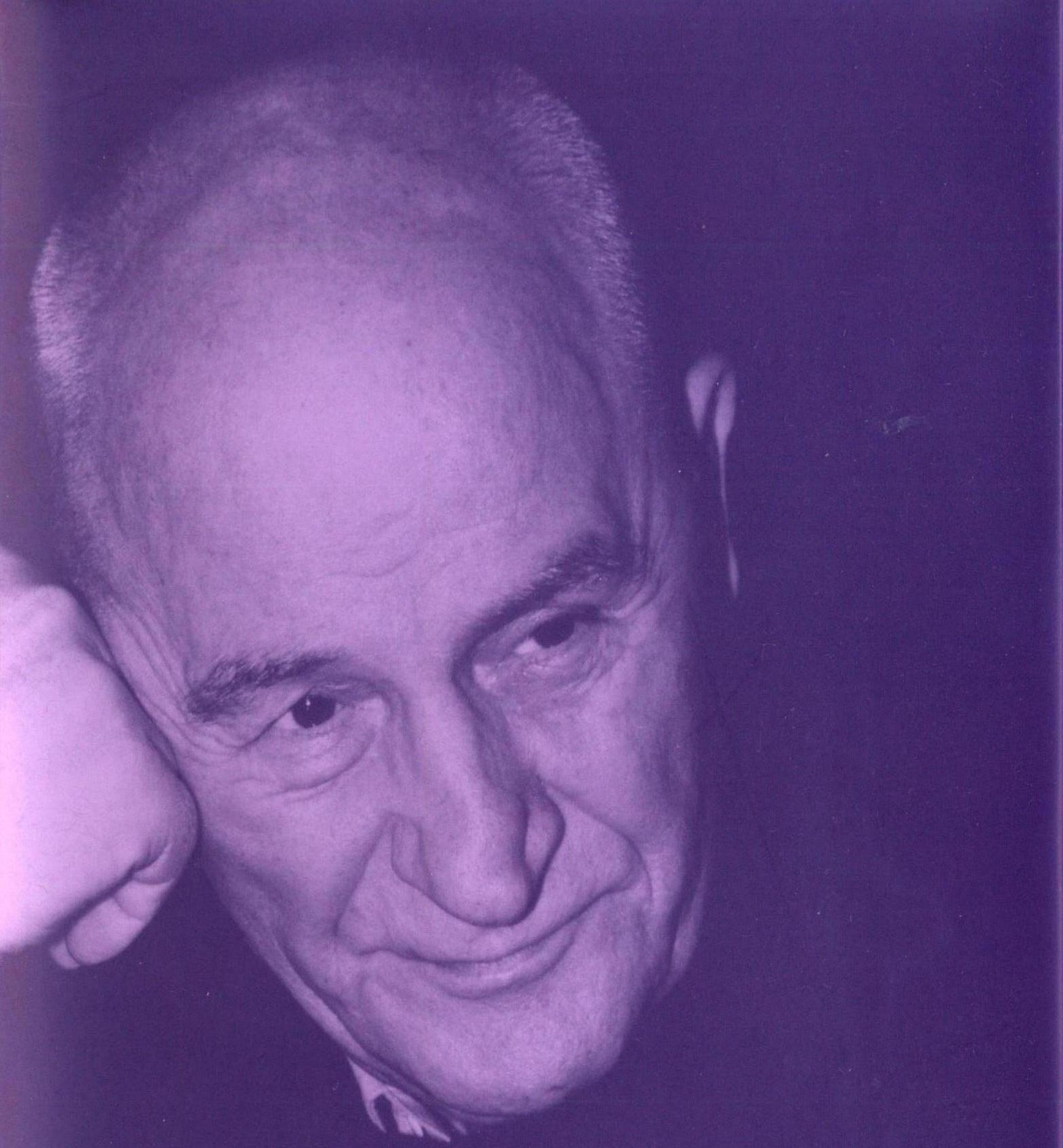

OCTAVIAN

PALER

Rugați-vă să nu vă crească aripi

POLIROM

SERIA DE AUTOR

OCTAVIAN

PALER

Seria de autor „Octavian Paler“ este coordonată de Georgeta Naidin-Dimisianu.

© 2010 by Editura POLIROM, pentru prezenta ediție

www.polirom.ro

Editura POLIROM
Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
București, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, ap. 33, O.P. 37;
P.O. BOX 1-728, 030174

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

PALER, OCTAVIAN

Rugați-vă să nu vă crească aripi / Octavian Paler; pref. de Bogdan-Alexandru Stănescu. – Iași: Polirom, 2010

ISBN 978-973-46-1730-2

I. Stănescu, Bogdan-Alexandru (pref.)

821.135.1-94

Printed in ROMANIA

OCTAVIAN
PALER

Rugați-vă să nu vă crească aripi

Prefață de Bogdan-Alexandru Stănescu

Ediția a II-a

POLIROM
2010

Octavian Paler s-a născut la 2 iulie 1926, în comuna Lisa, judeţul Braşov.

Va urma, ca bursier, Liceul „Spiru Haret“ din Bucureşti (1937-1944), făcând însă ultima clasă la Liceul „Radu Negru“ din Făgăraş şi susţinând bacalaureatul la Sibiu, în 1945.

Este, concomitent, student la Facultatea de Litere şi Filosofie, respectiv Facultatea de Drept din Bucureşti (1945-1949). După absolvire, e recomandat de Tudor Vianu pentru a rămâne asistent la Catedra de Estetică, însă declină propunerea şi se angajează la Radiodifuziune.

Aici va fi corespondent special, apoi redactor-şef adjunct la redacţia culturală. Este corespondent Agerpres la Roma, câteva luni, la sfârşitul anului 1964, iar în următorii ani director general al Televiziunii Române (1965-1968), director general adjunct la Radio (1968-1970), redactor-şef la *România liberă* (1970-1983). Demis în 1983 din motive politice, se va pensiona medical în acelaşi an, reintrând în „arenă“ odată cu Revoluţia din 1989, când devine director onorific al ziarului *România liberă*. Ulterior s-a aflat în aceeaşi postură la *Cotidianul*.

Scriitorul a debutat publicistic în 1958, cu versuri în *Luceafărul*, iar editorial, abia în 1970, cu volumul de poezii *Umbra cuvintelor*. Urmează, pe linia jurnalelor de călătorie sau pe cea a literaturii parabolice, volumele care i-au dimensionat statura de important autor contemporan: *Drumuri prin memorie* (*Egipt-Grecia*, 1972, *Italia*, 1974; ediţia a III-a, Polirom, 2009), *Mitologii subiective* (1975; ediţia a III-a, Polirom, 2008), *Apărarea lui Galilei* (1978; Premiul Academiei Române; ediţia a III-a, Polirom, 2009), *Scrisori imaginare* (1979), *Caminante* (1980; Premiul Uniunii Scriitorilor; ediţia a III-a, Polirom, 2010), *Viaţa pe un peron* (1981), *Polemici cordiale* (1983; ediţia a II-a, Polirom, 2008), *Un om norocos* (1984; ediţia a II-a, Polirom, 2008), *Un muzeu în labirint* (1986), *Viaţa ca o coridă* (1987; ediţia a II-a, Polirom, 2009), *Don Quijote în Est* (1993; ediţia a II-a, Polirom, 2010), *Vremea întrebărilor* (1995), *Aventuri solitare* (1996; ediţia a II-a, Polirom, 2008), *Deşertul pentru totdeauna* (2001; ediţia a II-a, Polirom, 2009), *Autoportret într-o oglindă spartă* (2004), *Calomnii mitologice* (2007).

În 2005 a primit Premiul *Opera Omnia* al Uniunii Scriitorilor.

Octavian Paler a încetat din viaţă pe 7 mai 2007, la Bucureşti.

Confesiunile unui semibarbar

O lectură neatentă a piesei care deschide acest fals apel la mediocritate poate induce cititorul în eroarea de a considera discursul lui Paler o simplă lamentație pe marginea năvalei barbarilor în cetate. E vorba despre aceeași eroare pe care o fac cei ce consideră conferințele și articolele lui Ortega y Gasset care compun *Revolta maselor* o ieremiadă îndreptată împotriva invaziei vulgului în teritoriul rezervat celor puțini, în arealul elitelor.

Nu, cele două texte trebuie privite cu maximă și asemănătoare precauție. Aceasta pentru că, pe de o parte, eseul care deschide volumul de față face parte din volumul *Polemici cordiale*, unde obiectul „agresiunii“ este ridicat de la bun început la rangul unui partener civilizat de discuție și unde, pe de altă parte, vocea auctorială are în mod evident tendința de a-și submina propriul discurs. La fel cum în eseul său y Gasset „descrie“, obiectivează, constată (fără a putea afirma cu hotărâre că s-ar simți măcar un strop pasional de amărăciune în acea constatare), eseul lui Paler abandonează din start arma cea mai eficientă a agresiunii intelectuale: ironia. Îndrăznesc să afirm însă că ironia ar fi, de fapt, o armă improprie lui Octavian Paler: ironia e accesibilă melancolicului puternic, de esență tare, celui care a asimilat bila neagră, devenind una cu ea. Octavian Paler face, în schimb, o armă din propria slăbiciune. Cred că este unul dintre cei mai puternici intelectuali slabi pe

care i-am citit vreodată. Timiditatea lui este evidentă din primele rânduri pe care le parcurgi: o timiditate îmbrățișată cu luciditate (amintiți-vă paginile în care descrie primele zile la internatul bucureștean, din *Viața ca o coridă*: copilul îmbrăcat ca acasă, în Lisa, lipit de ziduri, încercând să devină una cu „mediul înconjurător", dar oricând gata să sară, să sfâșie), o timiditate ranforsată de materia dură a orgoliului, de conștiința propriei valori.

Două siluete își dispută întâietatea simbolică (și antagonică!) în acest eseu, ambele aflate însă la picioarele figurii tutelare, a umbrei luminoase ce ordonează ambițiile și năzuințele vocii auctoriale: Napoleon Bonaparte. Cele două siluete, strajă unui Bruxelles turistic, sunt Contele de Egmont și... Manneken Pis. Simboluri pe care Paler le utilizează pentru a pune în scenă înfruntarea sa preferată: trecut *versus* prezent. Paler face parte din galeria marilor pesimiști: e complet lipsit de acea orbire atât de necesară câteodată supraviețuirii. Privirea lui e întotdeauna îndreptată spre trecut, însă nu spre unul „glorios" (varianta banală a pesimismului), ci tocmai spre acela pictat în culorile înfrângerii. Napoleon e modelul urmat tocmai datorită episodului Waterloo, Austerlitzul este evitat cu tenacitate. Sfânta Elena e matca în care se formează adevăratele caractere, nu pântecele Mariei Walewska. De altfel, oximoronul, paradoxul sunt adevăratele instrumente de lucru pe care eseistul le cultivă.

„Ca să vedem câmpia unde s-a desfășurat bătălia adevărată, am urcat pe o colină. Mai exact, pe o scară de beton. De sus, nu se vede însă nimic altceva decât un câmp gol. Ți se arată o lunetă. Pentru a o folosi trebuie să introduci, firește, o monedă. Totul se plătește azi. Inclusiv iluziile. Dar

nici prin lunetă nu se vede nimic. Și ce-ar putea să se vadă? Am coborât. Din gheretă, portarul în uniformă ne-a strigat: «E mai ușor la coborâre, nu-i așa?». Da, desigur. Și pentru Napoleon a fost la fel."

Nostalgia merge mână în mână cu luciditatea, urechea nu poate auzi zgomotele bătăliei, ochii nu se pot închide pentru a imagina dimensiunile epice ale înfrângerii, toate simțurile sunt trase de tentaculele prezentului, cu ajutorul micilor sale mașinării, într-un peisaj poate dezolant, însă real. „În destinul nostru, ingredientul teribil îl constituie torențiala și violenta revoltă a maselor, echivocă, impunătoare și de neîmblânzit ca orice destin. Încotro ne poartă? Spre un rău absolut ori spre un bine posibil? Iat-o aici, colosală, suspendată deasupra timpului nostru, ca un imens și cosmic semn de întrebare, semn mereu echivoc, care are, într-adevăr, ceva de ghilotină și totodată de spânzurătoare, dar care se străduiește uneori să și aducă a arc de triumf!"[1]

În acest echivoc al condamnării/acceptării cu indiferență trebuie căutată sursa tensiunii ce străbate eseurile de față. Sau, ca să folosim chiar simbolurile alese de Paler, între Egmont și Manneken Pis. Ne amintim de replica lui Valéry, care prevedea, ca replică de secol XX a *Comediei umane* balzaciene, o Comedie a Bestialității... Ei bine, eseistul Octavian Paler nu e atât de categoric, tocmai pentru că are curiozitatea de a se apropia de Obiect, de a încerca să descopere absolut toate nuanțele care ar putea deturna condamnarea.

Mecanismul e de regăsit în cele mai bune pagini ale volumului: de la respingerea fără echivoc a

---

1. Ortega y Gasset, *Revolta maselor*, traducere de Coman Lupu, Humanitas, București, ediția a II-a, 2002, p. 51.

coridei, gândirea execută volute demne de cel mai bun retor asianic, demonstrând atât lucrul, cât și contrariul său. Corida este crudă, corida este nobilă, corida se supune totuși unor reguli (scrise, vom afla cu surprindere) ce aduc o undă de dreptate în peisaj...

Dar poate cel mai frumos fragment, demn de proclamat *mise-en-abîme* al volumului, e cel al comparației dintre Parthenon și zidul lui Temistocle, comparație între Frumos și Utilitar, răsturnată însă de acea insistență a privirii, de curiozitatea despre care am vorbit: „Mai întâi mi-a atras atenția zidul lui Temistocle, care se vede încă în apropiere. Zid ridicat în grabă, de frica invaziei perșilor, având toate caracteristicile menirii sale; îți dai seama, chiar fără să știi istorie, că a fost făcut nu de artiști, ci de luptători, cu unica dorință de a-l construi cât mai repede, cât mai înalt și cât mai solid; nu există nici o preocupare estetică în el. Și ce e mai normal decât să-ți spui că în cazul Parthenonului lucrurile s-au petrecut invers? Că Parthenonul a fost ridicat nu de luptători, ci de artiști. Au dispărut în construcția lui urgența, panica și teama. Apoi, am privit Parthenonul așa cum nu se recomandă să vezi o operă de artă: din imediată apropiere. Și am avut o revelație. M-am convins că templul nu mai e același când e privit de la baza coloanelor. Eleganța ansamblului se risipește și ai impresia că te afli lângă o citadelă, nu lângă un sanctuar".

Această încăpățânare de a nu da verdicte, de a reveni, câteodată supărător, asupra aceleiași teme duce, în final, la desoperirea porilor de pe suprafața aparent marmoreană a statuilor, face ca mâna ce ridicase piatra să o așeze la loc.

Să ne amintim cuvintele lui Julien Benda: „Numai că, la sfârșitul secolului al XIX-lea, s-a produs o schimbare esențială: *cărturarii încep să facă jocul pasiunilor politice*; cei care alcătuiau stavila în calea

realismului popoarelor acum îl stimulează“[1]. Și, dacă încercăm să le combinăm cu eseul lui Paler, care pune în scenă cei cincisprezece intelectuali francezi colaboraționiști, aflați în pelerinaj spre Weimar, în plin război, ce chiasm sclipitor! Un pelerinaj spre inefabil, în slujba realismului istoric!

Am vorbit despre prezența fantomatică a unui Napoleon (uluitoare, deconcertantă pentru mine; dar, din păcate, gândirea mea mai are destul până a se deprinde cu acea privire „de aproape“ paleriană) admirat în plină strălucire a înfrângerii. Un alt personaj întors pe toate părțile, condamnat, analizat, admirat, plimbat de-a lungul istoriei și prezent de-a lungul întregului volum este Don Juan: Paler revine la el pentru a-l opune omului comun, mai exact bărbatului, văzut de multe ori ca un cumul de defecte (apropo, mi se pare că Paler e fascinant de antimisogin pentru un intelectual român), fostul erou al Frumuseții metamorfozat în amantul alintat „Pisoiu“... Tendința aceasta de a măsura cu centimetrul proiecția umbrei zeilor de odinioară se găsește în mai toate eseurile volumului: a se vedea mai ales dialogul vulturului lui Zeus cu un Prometeu uitat înlănțuit, în timp ce doar satirii mai populează Olimpul, mormânt gol. Paler privește spre trecut cu fascinația celui aflat în prezența Sacrului nemediat, însă acea privire periferică iscoditoare despre care vorbeam surprinde fardurile care curg de pe obrazul boit al prezentului.

Cuvintele lui Valéry din *Criza spiritului* i se potrivesc perfect: „Elam, Ninive, Babilon erau niște vagi nume frumoase și ruina totală a acestor lumi avea la fel de puțină semnificație pentru noi ca și existența lor. Dar Franța, Anglia, Rusia vor fi și ele niște nume frumoase.

---

1. Julien Benda, *Trădarea intelectualilor*, traducere de Gabriela Creția, Humanitas, București, 2007, p. 60.

Lusitania e și el un nume frumos. Vedem că prăpastia istoriei este destul de încăpătoare pentru toată lumea. Simțim că o civilizație are aceeași fragilitate ca și o viață. Circumstanțele care ar trimite operele lui Keats și pe cele ale lui Baudelaire alături de cele ale lui Menandru nu sunt chiar de neimaginat; ele se află în toate ziarele"[1].

Și oare cuvintele lui Valéry de la începutul secolului trecut nu-și găsesc încheierea/izbăvirea în cele ale unui eseist român care vede cum trecerea lui Baudelaire alături de Menandru s-a încheiat deja, cum umbra lui Manneken Pis acoperă atât Parthenonul, cât și Hôtel Pimodan?

Nicoleta Sălcudeanu încheia foarte frumos prefața volumului *Polemici cordiale*, dorindu-și ca succesul lui Octavian Paler să devină din ce în ce mai firav, odată cu nașterea unei societăți în care minciuna să nu mai fie un mecanism. Da, suntem cu totul de acord în cazul lui Paler moralistul. Dar nu putem accepta sub nici o formă dispariția unui Paler „semibarbar", așa cum se autodefinește: „Mă număr printre cei pe care grecii antici i-au îmblânzit și i-au îmbolnăvit cu vorbăria lor despre frumusețe, dar nu mi-am pierdut într-atât capul încât să nu văd ce se întâmplă cu mine. Am căzut prizonier în războiul troian, dar nu m-am predat cu totul nici până în ziua de azi. M-am îmbolnăvit de frumusețe, dar n-am uitat urâtul. Încă mai am nostalgia lui".

Dacă privirea aruncată în viitor a Casandrei îi aducea acesteia moartea, privirea întoarsă spre trecut, pentru a-l pune mereu în oglinda strâmtă a prezentului, va condamna gânditorul, în orice societate, la singurătate.

Bogdan-Alexandru Stănescu

---

1. Paul Valéry, *Criza spiritului și alte eseuri*, traducere de Maria Ivănescu, Polirom, Iași, 1996, p. 260.

Inițial, această carte trebuia să fie o simplă versiune românească a unui volum apărut în Franța în 1991, alcătuit pe baza textelor alese de autor din volumele *Polemici cordiale* și *Viața ca o coridă*, publicate în 1983 și, respectiv, 1987. Ulterior, dorința de a o îmbogăți în latura ei confesivă a impus mai multe adăugiri care au cerut, firește, unele renunțări, pentru a nu împovăra numărul de pagini.

I

Rugați-vă să nu va creasca aripi

Rugați-vă să nu vă crească aripi

Ce-am notat într-o zi de mai în Grand-Place din Bruxelles

Din multe puncte de vedere, Grand-Place seamănă cu o scenă. Pătrunzi aici după ce ai rătăcit prin culisele străduțelor strâmte din jur; iar, pe margini, la mesele așezate în fața celor câtorva braserii din acest salon de piatră, clienții devin pe nesimțite spectatori.

Spectacolul se schimbă mereu. Dimineața, piața e invadată de flori. Se vând și păsări în colivii, cuiburi de păsări, semințe pentru păsări. Natură la domiciliu. Suntem prea obosiți să-l mai urmăm pe Rousseau. Și prea grăbiți în același timp. Am văzut asta și la Waterloo.

Acolo erau multe cafenele. În mijloc, bine-înțeles, o cafenea care se chema *Wellington*. Și alta *Bonaparte*. Față în față. Fiecare vrea să ia clienții celeilalte. Lupta continuă, deci.

Ca să vedem câmpia unde s-a desfășurat bătălia adevărată, am urcat pe o colină. Mai exact, pe o scară de beton. De sus, nu se vede însă nimic altceva decât un câmp gol. Ți se arată o lunetă.

Pentru a o folosi trebuie să introduci, firește, o monedă. Totul se plătește azi. Inclusiv iluziile. Dar nici prin lunetă nu se vede nimic. Și ce-ar putea să se vadă? Am coborât. Din gheretă, portarul în uniformă ne-a strigat: „E mai ușor la coborâre, nu-i așa?“. Da, desigur. Și pentru Napoleon a fost la fel.

Spre prânz, vânzătorii de flori din Grand-Place se retrag. Păsările reintră în colivii. Nu mai rămân decât vânzătorii de baloane colorate și mulțimea pestriță a celor ce se plimbă, se fotografiază sau privesc altoreliefurile aurite de pe fațada primăriei sau edificiile (baroc flamand) care erau cândva casele diverselor corporații, de pe celelalte trei laturi ale pieței. Unii stau pur și simplu la soare. Sunt rare, se spune, zilele însorite aici. De obicei plouă sau e nor. Și prin parcuri am văzut lume multă. Toți vroiau să profite de această duminică frumoasă, să evadeze în natură, cu toate că nu evadau decât într-o seră. Rousseau e din ce în ce mai anacronic. Numai Rastignac e din ce în ce mai actual. „Între noi doi...“ Dar nu, el și-a schimbat provocarea.

Rastignac, la Bruxelles, e un copil de bronz care face pipi spre hazul echivoc al turiștilor ce merg, undeva foarte aproape de Grand-Place, să vadă celebra sculptură ajunsă mascota orașului și proliferată în toate suvenirurile posibile: Manneken Pis. O fântână și o legendă. Un ștrengar durduliu, imaginat parcă de Rubens, întreține prin gestul

său necuviincios buna dispoziție a celor care privesc jetul de apă cu pricina, ce-i stropește uneori. Când suflă vântul.

„Vântul suflă unde vrea“, așa scria pe coperțile unor caiete roz pe care le-am văzut tot azi. Intrasem în catedrala Sacré-Cœur. Un tânăr cu o ghitară cânta acolo acompaniat de altul la flaut, de o fată aplecată peste o pianină și de un cor alcătuit numai din adolescenți. Aveau, toți, în față, acele caiete cu foi roz pe care era copiat la xerox textul recitativelor și al corului. Am ascultat ce zicea, aproape șoptit, solistul: „Să uităm câteva clipe obișnuita agitație a celor care se încrucișează pe trotuare, care se grăbesc să traverseze, care se înghesuie la porțile magazinelor, care se înghiontesc la intrarea în metrou, care se îmbrâncesc peste tot. Să facem să tacă această forfotă ca să auzim glasul speranței...“.

Nu departe de mine, un grup de adolescenți, arătând cu totul altfel decât cei de la Sacré-Cœur, s-au așezat jos, pe trotuar. Sunt mai multe fete decât băieți. Aproape toate blonde. Băieții fac glume și râd. Fetele cântă. Pe urmă se plictisesc. Izbucnesc si ele în râs.

În acest timp la Waterloo vizitatorii privesc prin lunetă.

Și foarte aproape de aici, un băiețel de bronz face pipi peste toate Waterloo-urile noastre.

Secolul XX: între rugăciuni și Manneken Pis.

Un adolescent se apropie de mine. Se uită pe o bucată de hârtie și mă întreabă:

— Scuzați-mă, domnule, ce este o tetralogie?

Recunosc, nu mă așteptam să mi se pună o asemenea întrebare. Îi explic. Îi vorbesc despre Eschil, despre *Orestia* și *Prometeu*. Se uită la mine. Eschil? *Orestia*? Renunță să mai întrebe altceva.

— Merci, monsieur.

Da, merci. Merci micului nerușinat care face pipi. Merci celor care cântă la Sacré-Cœur. Merci celor care urcă scara la Waterloo. Merci celor care o coboară. Merci celor care mor. Merci celor care se nasc. Merci celor care au venit să vadă Grand-Place. Merci celor care n-au văzut-o niciodată.

Clădirea primăriei e chiar în fața mea. E cel mai vechi și mai impunător edificiu din Grand-Place. Aripa dreaptă e în mod vizibil mai scurtă decât cea stângă și legenda pretinde că, descoperindu-și greșeala de calcul, arhitectul s-a aruncat din turn pentru a-și ispăși vina. Pe atunci încă mai erau naivi care credeau că nu e bine să se prezinte nepedepsiți în fața Judecății de Apoi.

Piața îmi pare acum o imensă corabie de piatră pe care toți cei de aici suntem îmbarcați. „De unde venim? Ce suntem? Încotro ne îndreptăm?“ Iată că-mi pun din nou întrebările lui Gauguin. Merci, domnule Gauguin.

Cei de la mese beau bere.

— Plata, vă rog.

Un chelner face nota unor consumatori care pleacă și se întoarce spre mine:

— Domnul ce dorește?

Sunt gata să întreb ce este o tetralogie.

— Rien. Merci.

Cum scria în afișul pe care l-am văzut la Sacré-Cœur? *Je perds mon temps. Tu perds ton temps. Tout le monde y gagne?*

În această piață a fost decapitat Egmont. Pe o placă de bronz scrie: „*Devant cet édifice furent décapités le 5 juin 1568 les comtes d'Egmont et de Harnes, victimes du despotisme et de l'intolérance de Philippe II*". Egmont nu era tânăr, cum spune Goethe. În realitate, el avea în momentul executării sale patruzeci și cinci de ani și era tatăl a nouă copii.

Dar pe cine mai interesează asta?

O mașină veche trece prin piață.

Câțiva porumbei ciugulesc grăunțe. Sunt numai câțiva. Lipsește regia ornitologică de la Veneția.

Orologiul din turnul primăriei anunță orele, jumătățile de oră și sferturile. Sau poate secolele.

Din Declarația drepturilor omului, glumea Baudelaire, lipsesc dreptul de a contrazice și dreptul de a pleca. Unde să ne ducem plecând de aici, din Grand-Place? Să-l vedem pe Manneken Pis? La Sacré-Cœur? Sau la Waterloo? Acum trece o trăsură. Vizitiul n-are nici o țintă. Așteaptă un client care să-i indice o adresă, un țel. Dar

noi ce așteptăm? Cine e clientul nostru? A, da, noi îl așteptăm pe Godot. Godot e clientul nostru. Va veni și ne va șopti o adresă. Ne va da un țel.

Până atunci să privim în jur. Tot n-avem altceva mai bun de făcut. Să notăm totul. Fără gânduri. Ne vom gândi mai târziu la semnificații. Deocamdată, jos semnificațiile! Trăiască detaliile goale! Ele domnesc aici. Ca și pe câmpia de la Waterloo.

O femeie își plimbă cățelul.

De ce există oare un indicator de circulație în mijlocul pieței? Ce dirijează? În nici un caz pașii celor care se plimbă.

Florile au dispărut cu totul.

Privesc statuetele din altoreliefuri. O lume de piatră care nu se mai roagă, nici nu râde. Stă mută între rugăciunile de la Sacré-Cœur și acel necuviincios de bronz care atrage mai mulți curioși decât muzeul de artă.

Am văzut la muzeu un tablou de Bruegel: *Prăbușirea lui Icar*. Pe un țărm, în mijlocul turmei sale, un păstor stă cu spatele la mare și privește cerul. Un cer gol. În apropiere, un om ară, aplecat deasupra brazdei întoarse de plug. Pentru el cerul nu există. Un al treilea personaj aflat pe țărm stă aplecat deasupra apei ca și cum și-ar examina imaginea reflectată în mare. În acest timp, dincolo de niște corăbii ce plutesc liniștite, un trup se înecă. E ultimul pe care-l descoperim pe suprafața tabloului. Deasupra apei se mai

zăresc picioarele goale, gata să se afunde și ele în nepăsarea luminoasă a mării.

Icar se prăbușește, deci, în indiferența generală. Nimeni pe țărm n-are timp de compasiune. Fiecare își vede mai departe de treburile lui, de parcă nimic nu s-a întâmplat. Dacă vreunul din cei trei a auzit țipătul zburătorului, își va fi zis că fiecare trebuie să plătească singur pentru nebuniile lui.

Aud pe cineva întrebând, un american, probabil, după accent: „Egmont? Cine a fost Egmont?“. Poate că într-o zi ne vom întreba privind pânza lui Bruegel: „Icar? Cine a fost Icar?“.

Sub soarele care arde, un polițist cu brațele încrucișate privește, de pe trotuar, piața. O clipă mi-l închipui în locul lui pe ducele de Alba privind decapitarea lui Egmont și nemulțumit de ceva. Înțeleg. În cea mai adâncă înfrângere a omului există ceva care nu depinde de cel care l-a înfrânt. Consimțământul victimei. Și câtă vreme acest consimțământ lipsește, învingătorul cel mai vanitos se simte limitat și frustrat, destinul cel mai implacabil încetează de a fi atotputernic, un „da“ suspinat care nu vine lasă opera lui imperfectă.

Ei bine, orice s-ar întâmpla, ne rămâne măcar asta: să nu ne dăm consimțământul.

Un bătrân conversează cu porumbeii. Singurele păsări care au rămas de azi-dimineață.

Polițistul stă în același loc.

Trecut de amiază, soarele începe să coboare încet. Se micșorează partea însorită a pieței. Umbrele se alungesc ușor. Întrebările încep să se audă mai clar. Dar nu, nu-mi dau consimțământul.

Un tânăr, singur, citește așezat pe trotuar. Altul pictează.

Două călugărițe care trec. Îmi aduc aminte de Sacré-Cœur.

Un cățel care face pipi. Îmi aduc aminte de Manneken Pis.

O mașină a poliției. Apoi o mașină a Salvării. Salvare? Nu există salvare. Singura soluție e să fim păziți. Dar cine ne păzește? Polițistul care stătea pe trotuar a dispărut. Suntem singuri.

Și dintr-odată orologiul sună din nou. Anxios. A, nu, putem să fim liniștiți. Polițistul a reapărut. Se uită la tânărul care pictează. Stimați artiști, continuați să lucrați liniștiți, poliția veghează. Între cei care se roagă pentru voi și cei care au vocație de Manneken Pis, rămâneți calmi și meditați la condiția umană. Acesta e Waterloo-ul vostru. Poate veți avea norocul și, într-o zi, se va instala o lunetă prin care doritorii, plătind o taxă oarecare, vor privi spre ceea ce ați fost fără să vadă nimic.

Poate că, într-adevăr, orologiul din turn nu anunță orele, ci secolele. Dar dacă ar da cineva arcul înapoi? Ne-am trezi, brusc, martori ai decapitării lui Egmont. Și mi-i închipui pe toți de aici martori la execuție. Mâncând înghețată, bând

bere, discutând, cântând, în vreme ce capul lui Egmont se rostogolește și polițistul a recăpătat trăsăturile ducelui de Alba.

Un duce de Alba știe, fără îndoială, că un om rațional e mai ușor de redus la tăcere. Frica este mai ales o boală a celor care gândesc. În vreme ce un om al pasiunii, ca Egmont, poate ignora faptul că puterea există. Rațiunea e ca o piață luminată în care de la ferestrele poliției și de pe acoperișuri se vede totul. Orice gest, orice mișcare. Dar în spatele pieței, în cotloanele întunecoase ale pasiunii, ce se întâmplă? Orice e incontrolabil e, pentru ducii de Alba, suspect. Ei nu-și pot permite, așadar, să fie îngăduitori cu unul ca Egmont.

Porumbeii zboară inocenți. Sunt singurii inocenți. Noi toți suntem vinovați. Unii mai puțin, alții mai mult. Să cerem iertare? Cui? Adolescenții de la Sacré-Cœur o cer lui Dumnezeu. Dar Dumnezeu...

— Pardon, monsieur, mă întrerupe cineva...

Nu continuă. Dacă mă întreabă ce fac aici? Ce-aș putea răspunde? Că notez tot ce-mi trece prin minte? Nu e oare un abuz? *Cogito, ergo sum* e o deviză total anacronică. Și, adesea, suspectă. Filosofia băiețelului de bronz e mai sănătoasă și te scutește de plictiseli. Dacă reușești s-o aplici. Dacă nu... Dar, în definitiv, de ce-ar fi atât de greu? Secolul nostru ne apără din ce în ce mai mult de obligația de a gândi. Într-un magazin

din apropiere am văzut scrisori gata tipărite și puse pe categorii, ca sortimentele de detergenți. Scrisori de dragoste (*De plus en plus, je m'aperçois que mon soleil c'est toi. Tu me manques...*), scrisori pentru prieteni (*L'amitié qui nous lie rend la vie plus agréable. Des amis comme nous il n'y en a pas beaucoup...*), scrisori de trimis cuiva care se află în convalescență (*Sachez combien je pense à vous. Je suis bien triste quand vous...*), în sfârșit, pentru toate împrejurările. Nu mai e nevoie să gândești. E destul să alegi ceva care să ți se pară convenabil. Am văzut, în același magazin, inclusiv un raion cu definiții ale dragostei pentru uzul celor comozi sau lipsiți de imaginație.

Dragostea este:

– un buchet de flori de câmp;
– a aștepta cu aspiratorul până se termină meciul;
– a fi buiota lui când el nu se simte bine;
– o lumină care arde în tine și care nu trebuie să se stingă niciodată.

Asta îmi aduce aminte de inscripțiile de un umor dubios de pe suvenirurile din San Marino:

„Eva făcută din coasta lui Adam a început imediat să i le mănânce pe celelalte".

Sau:

„Iubirea e un turnir".

În Evul Mediu seniorii aveau măcar stil. Astăzi, vasalii au devenit valeți, iar seniorii sunt adesea pe măsura lor. Alchimiștii au devenit șperțari.

Cavalerii, banali intriganți. Lupta se dă de obicei în absența adversarului, cruciații au uitat pentru ce s-au înrolat și nimeni nu mai știe să admire. Manneken Pis și „Vântul suflă unde vrea".

Un motociclist trece cu farul aprins. E 17 și 13 minute. Soarele arde încă, n-a coborât dincolo de turnul primăriei și totuși motociclistul are farul aprins la motocicletă. Nu-i folosește la nimic. Dar astfel iese din comun. Atrage atenția asupra sa. În fond, poate că asta facem cu toții.

Noaptea, unii înghit flăcări aici, tot ca să atragă atenția asupra lor. Am auzit de o nuntă cu miri goi și martorii la fel. Tot ca să atragă atenția asupra lor. Îi admir pe greci pentru că nu erau ipocriți și arătau trupul gol. Pe țărmul mărilor, Afrodita n-avea nevoie de nici un jurnal de mode. Îi ajungea gloria trupului ei. Și numai un cardinal stupid putea să fie indignat de trupurile goale ale lui Michelangelo din *Judecata de Apoi* și să ceară să fie îmbrăcate. Adică, vroia el să spună, nu ne putem prezenta oricum în fața Judecății de Apoi, trebuie să fim îmbrăcați decent când ne primim pedeapsa. Dar nunta cu miri goi și martori goi mi se pare de un exhibiționism la fel de stupid. Nu pot concepe *Marseilleza* cântată de o fanfară compusă din instrumentiști în pielea goală. Trupul trebuie să știe când să se ascundă. Ar fi ridicol să-i opunem lui Schopenhauer profesori de filosofie făcând nudism în amfiteatre.

Manneken Pis este numai un copil hazliu. Deși faptul că el a fost răpit de atâtea ori și că unul din regii Franței l-a decorat cu ordinul Sfântul Ludovic spune, parcă, mai mult.

Un taxi „liber" pătrunde printre turiști în patrulaterul de piatră. Nimeni nu-l ia în seamă. Nimeni nu strigă: „Taxi!". Secolul nu se mai grăbește. Secolul este numai indiferent. „Je m'en fiche." Ce-mi pasă? spune acest secol.

Ca martorii din tabloul lui Bruegel.

Sau ca micul vagabond de bronz care-și continuă isprava.

În sfârșit, mi-am găsit un loc mai comod. Pe un scaun rămas liber la una din mese. Sunt chiar în spatele consumatorilor.

Un ziar de după-amiază anunță o crimă oribilă, petrecută în pădurea La Roche. Două tinere ucise. Găsite de un pădurar. Una împușcată în tâmplă. Alta, în colțul gurii. Cam douăzeci de ani fiecare. Nici o hârtie de identitate. Peste blugi, una purta un pulover grena. Alta, o vestă de piele de culoarea antracitului.

În sala mare a primăriei se desfășoară o dezbatere internațională despre pace. Cine e pentru? Cine e contra? Cine se abține? Între timp pericolul de război crește. Toți știu asta. Dar se consolează cu ideea că pacea e un lucru bun.

Pe stradă nu te întreabă nimeni dacă ești „pentru" sau „contra". Dar în vitrina unei librării am văzut o carte pe coperta căreia scria: *Violența calmului*.

Când am venit spre Grand-Place, pe una din străduțele înguste, ca un gang, din jurul pieței, un tânăr își dezbrăcase bluza de la blugi, o așezase jos, pe capacul ghitarei și, rezemat de zid, cânta. Avea o față imobilă, absentă. M-am oprit la câțiva pași și l-am privit. Eram singurul care-i dădeam atenție. El cânta totuși imperturbabil. Când a terminat cântecul, a luat paharul cu bere pe care-l pusese jos lângă capacul ghitarei și l-a dus la gură. S-a oprit atunci o clipă, s-a întors spre mine și a zâmbit: „A votre santé, monsieur".

Mai târziu l-am văzut însoțit de o fată. Se opriseră să-i asculte pe alți ghitariști. Stătea cu capul înclinat, cu aceeași mască impenetrabilă pe obraz. La un moment dat s-a smuls din această încremenire, i-a spus ceva fetei care-l aștepta tăcută, probabil „hai", și au plecat împreună pe o străduță. I-am văzut pierzându-se prin lumea din Grand-Place. Și iarăși mi-am amintit de Baudelaire și de dreptul de a pleca. Unde? În Grand-Place? Și apoi? Oricum, merci, domnule Baudelaire. Nu putem sta pe loc. Merci.

Ziarele de după-amiază anunță și alte știri. Un răufăcător prins a fugit chiar din proces. Unul din complicii săi aranjase să i se pună un pistol sub bancă. Afară îl aștepta o mașină. Poliția a ajuns mașina din urmă și a ciuruit-o cu gloanțe... La Sacré-Cœur nu s-au auzit, probabil, împușcăturile ca să tulbure corul... În jungla filipineză a fost găsit un om, la 16 kilometri sud de Manilla. Se

crede că este un soldat japonez dispărut cu 36 de ani în urmă, care s-ar fi căsătorit cu o femeie din tribul Mangyan, având mai mulți copii cu ea. Reporterul care l-a întâlnit a precizat că fostul soldat japonez nu i-a răspuns decât prin cuvântul care indica numele tribului „Mangyan, mangyan". Poate că și-a îngropat în junglă memoria și nu mai vrea s-o trezească la viață... La Waterloo o tavernă se cheamă *Les Alliés S.A.* ... Înainte de război, Europa și-a căutat scăparea într-un compromis care n-a fost până la urmă decât o complicitate. Compromisurile sfârșesc aproape totdeauna în complicitate. Și cele pe care le încheiem cu noi înșine. Și dacă nu orice eșec are la origină un compromis, cele mai triste eșecuri sunt, probabil, cele pe care le merităm. Devenim complici cu decepțiile noastre.

„Oui?" „Non?" „Abstention?" Tresar. Ar trebui să dau un răspuns. Și între timp am uitat care a fost întrebarea. N-am altă soluție, deci. Mă abțin. Cu toate că, vai de singurătatea celui care nu poate opta. El se află deja pe Golgota. „Întindeți brațele, monsieur. N-o să vă doară. Merci."

Nu, nu sunt calm. Și totuși... E ceva care nu merge în această logică. Asasinii fetelor din pădurea La Roche, dacă vor fi prinși, vor trebui să mărturisească. Dar cei care nici nu citim reportajul crimei? Ne-am plictisit de atâtea crime. Ucigașii pot fi, prin urmare, liniștiți. Pot conta pe noi. Pot să-și încarce pistolul. Există multe șanse

să nu fie prinși. Și dacă vor fi prinși, există multe șanse să fugă din sala de judecată. Și dacă fug mai repede...

Dar noi? Între larve și metafizică ar trebui totuși să alegem un drum. Sau între cei care cântă la Sacré-Cœur și Manneken Pis. Pietrele unde a căzut capul lui Egmont. Sau câmpia de la Waterloo. N-avem ce face, trăim înlăuntrul istoriei și trebuie s-o facem mai bună sau să pierim odată cu ea. Nu există ucigași în metafizică. Nietzsche? Asasinatul lui Nietzsche a fost o glumă pe lângă crimele din acest secol. Nimeni n-a fost aruncat în închisoare pentru că Nietzsche l-a ucis pe Dumnezeu. În schimb, Doamne, câți au îngrășat pământul... Cine e pentru? Cine e contra? *Pas d'objections*? Aplauze. La Sacré-Cœur corul cântă. Manneken Pis își continuă gestul indecent. *Il pisse toujours*. Între cântecele evlavioase și susurul apei aplauzele se opresc. Toți sunt mulțumiți. Se pot felicita reciproc. Și-au făcut datoria vorbind despre pace. Acum războiul poate începe. Se aude Dalida cântând la un tranzistor.

M-am adresat vânzătorului:

— Am văzut ieri la dumneavoastră o carte. Se chema *Violența calmului*. Aș vrea s-o cumpăr.

— Dacă nu mai este unde ați văzut-o înseamnă că s-a vândut, domnule. Îmi pare rău.

— Merci.

Afroditele surâd pe coperțile albumelor. Numai Afrodita lui Magritte are o pată de sânge pe

obraz. Ca fetele din pădurea La Roche.

Sau poate că nu mai există statui curate.

„Nu mă atingeți", scria pe un copac bătrân în parc. Inscripția se afla pe o tablă bătută în cuie. Piroane groase care au străpuns copacul. Așa s-a întâmplat și cu Arhimede pe plaja de la Siracuza unde desena cercuri pe nisip. În clipa când a strigat „Nu te atinge de cercurile mele", centurionul roman căruia i se adresase l-a străpuns. Oamenii abia mai au timp să audă strigătul prin care cer să nu fie atinși. În clipa următoare sunt asasinați.

Dacă mă întreabă cineva: „Scuzați-mă, domnule, ce este condiția umană?".

Abia acum văd ce pictează tânărul spre șevaletul căruia se uita mai devreme polițistul. Un număr de dresură de circ.

Și, în timp ce privesc, îmi imaginez animalul, cândva sălbatec, care se teme de biciul dresorului și ascultă porunca. A uitat pădurea în care a trăit în libertate. S-a învățat cu aplauzele, cu reflectoarele și cu pocnetul biciului. Sare prin cercul de foc la comandă. Face tot ce i se cere. În fiecare zi același spectacol, aceleași aplauze și aceeași întoarcere în cușcă. Numai noaptea aude parcă un vânt ciudat: murmurul stins al libertății. Adoarme târziu și, a doua zi, abia la al doilea pocnet de bici dispare orice urmă de tristețe...

Câțiva turiști trec sugându-și preocupați cornetele de înghețată. Un ghid le dă lămuriri

arătându-le aripa dreaptă din clădirea primăriei. Nu aud ce spune. Le vorbește, probabil, despre arhitectul care s-a aruncat din turn.

Unde am mai văzut asemenea scene? A, da, la Waterloo. Jos, în muzeu, se află acolo o pictură circulară care redă bătălia și pe care lumea o privește ronțăind ciocolată de la bufet.

Mi s-a făcut foame. Dacă aș avea bani, m-aș așeza la o masă. Dar n-am.

Lui Monet, care a pictat de atâtea ori fațada catedralei din Rouen, i-ar fi plăcut cu siguranță să picteze și fațada primăriei din Grand-Place la diverse ore ale zilei. Dimineața. După-amiaza. Mereu aceeași și mereu alta.

Nici eu nu mai sunt același de azi-dimineață. Am mai îmbătrânit. Ar fi poate timpul să-l revăd pe Manneken Pis. Ca să nu devin melancolic.

Fără nici o noimă, îmi amintesc ce povestește Cocteau despre cura de dezintoxicare de opium. Fumase zece pipe pe zi. Apelase la acest echilibru artificial ca să se opună unui dezechilibru nervos. Cel puțin așa se plângea. Oare dacă aș fi avut ocazia, aș fi fumat vreodată opium? Nu cred. Mi-ar fi fost frică, probabil. Frică de consecințe, întotdeauna m-am temut de consecințe. Au fost multe lucruri în viața mea pe care nu le-am făcut nu pentru că le socoteam rele. Poate nici nu erau. Dimpotrivă. Dar m-am temut de consecințe. Și mă gândesc din nou cu ciudă la pușlamaua de bronz.

Un alt grup.

Un alt ghid.

Aceleași explicații despre capul lui Egmont.

Pe marginea pieței se bea bere. Se stă la soare. Se cântă. Se doarme. Se speră. Nu, asta nu. Speranța este invocată în alte părți. „În acest timp pe trotuare...“, cânta corul de la Sacré-Cœur. În acest timp în fața pieței care se golește, încerc să mă conving că poți să surâzi fără să fii un imbecil. Totul, îmi zic, e să-ți găsești în orice situație justificări, să ai grija exclusivă a micii tale afaceri cu viața. Într-o lume în care atâtea lucruri te împing la indiferență, poate că asta nici nu e prea greu...

Chiar. Puțină voință, domnilor. Merci. Acum e bine. Semănăm toți cu cei care își văd de treburi în tabloul lui Bruegel în vreme ce Icar se scufundă în mare. Dar cine e Icar? Nu știți? Nu vă faceți probleme. N-are importanță. Poate că a fost omul din jungla filipineză.

Piața e aproape goală acum. Urmează un antract. După aceea va începe alt spectacol. Cel de seară.

Până atunci, „à votre santé, messieurs“. Și câtă vreme puteți să surâdeți, plimbați-vă liniștiți între caietele roz și băiețelul rubicond care face pipi. Chiar dacă ați văzut tabloul lui Bruegel, nu uitați în ce secol suntem. Rugați-vă numai să nu vă crească aripi.

mai 1980

Momentul Waterloo

Scrisoare din partea unei necunoscute (I)

Domnule, sunt singură în noaptea de Anul nou. Și n-am decât două soluții. Ori mă sinucid, ori scriu cuiva ca să-mi omor timpul. Și cum a doua perspectivă mi s-a părut mai convenabilă, cel puțin deocamdată, m-am apucat să vă scriu. De ce dumneavoastră? Ei da, aici nu e chiar o simplă întâmplare. Dar o să înțelegeți pe parcurs, poate. Din moment ce m-am hotărât să-mi descarc sufletul, s-ar putea să vreau să vă și conving. Mai ales că știți cum se întâmplă. Nu suporți să fii singur într-o asemenea noapte, când toată lumea râde și petrece, și gata prostia. Un pumn de somnifere, radioul cântă sau, mă rog, se poate găsi un alt mijloc, tot din astea lașe, care presară drumul spre moarte cu flori și minciună.

Ca să vă spun drept, într-o vreme mă familiarizasem cu ideea. Îmi trebuie, îmi ziceam, doar doza bine calculată, seringa și o venă bună. Odată am vrut s-o și fac. Reușisem ceva foarte important, să mă detașez de toate. Și cum stam

așa, întinsă în pat, privind prin întuneric spre dunga luminoasă a ușii, la radio a început să cânte aria lui André Chénier. Arie minunată despre iubire într-o epocă în care dictatura iacobină secera sufletele deopotrivă cu capetele. Am ascultat vrăjită aria și am făcut o amânare pe care, apoi, uneori am regretat-o. Cum să vă explic? Pe lângă panica pe care ți-o dă moartea, intervin o mulțime de gânduri. Îți pasă de cum vei arăta după, de faptul că-i deranjezi pe medici, de cei apropiați cărora le faci greutăți. Cam multe încurcături. Și câte comentarii după aceea, care nu vor avea nici o legătură cu sufletul și problemele tale.

Ce a priceput, de pildă, lumea din sinuciderea unei prietene, Laura, care s-a spânzurat? Am ținut la fata asta. Era frumușică, simțitoare, cochetă și nu era proastă deloc. Avea un bărbat care o iubea și l-a părăsit pentru un pictor care arăta ca un cowboy. Dar unul lipsit de caracterul cowboy-ilor care, se știe, sunt aspri, bădărani, naivi și curajoși. Ăsta nu era decât bădăran. După un timp Laura s-a spânzurat. Și nu m-a mirat atât gestul, cât mijlocul pe care l-a ales. În ce privește gestul, am găsit o explicație. Își dăduse seama că a mizat rău. Pentru că ea nu făcea parte dintre cei care sunt prudenți și își păstrează o rezervă; ca jucătorul care își lasă măcar bani de taxi, să se ducă acasă de la cazino după ce s-a ruinat. Nu, ea făcea parte dintre cei care pun pe masă și

mărunțișul; care își întorc buzunarele pe dos și nu-și mai lasă nici o rezervă; care își ard punțile de întoarcere și nu mai au decât speranța din fața lor; dacă o pierd, rămân fără nici un rost pe lume; nu au de ce să se agațe. Dar dacă s-a hotărât să moară, de ce a ales să se spânzure? Unica ei ocupație esențială au fost hainele frumoase, cochetăria, cosmeticalele. Înțeleg să se spânzure cineva care nu-și iubește trupul. Unuia care n-a avut niciodată tentația de a se admira îi vine mai ușor, bănuiesc, să-și așeze frânghia de gât. Dar cum să facă același lucru cineva care s-a privit de atâtea ori cu plăcere în oglindă, care și-a îndreptat cu grijă fiecare rid, speriindu-se de fiecare dată și fugind la cosmeticiană, cineva pentru care o cută pe frunte era un abis? Asta, zău, e mai greu de priceput. Eu m-am gândit că suferința ei a fost atât de atroce încât a avut nevoie să simtă durerea cărnii. Trebuia să pedepsească, vai, ce iubea mai mult. Trupul ei o trădase, trebuia să și-l pedepsească. Nu suportase nici un rid, trebuia să se acopere de toate ridurile morții. Gelozie, au zis tâmpiții, deoarece cowboy-ul începuse să umble cu altele. O, nu. Din gelozie, zic eu, nimeni nu-și pune gâtul în laț. Eventual găsește pe altul și așteaptă să-i treacă. Nu, nu cred că a fost gelozie. Nu de asta s-a sinucis Laura. Ea n-a putut probabil să trișeze, n-a vrut să transforme căsătoria în cantină sau casă de nebuni, deși „trișorii câștigă totdeauna“, spunea un cowboy.

Sper că ne-am înțeles, prin urmare, domnule. Puteți să ridicați din umeri, dacă aveți chef, dar să nu-mi puneți întrebări despre cum am ajuns să fiu singură într-o asemenea noapte și să-mi expun ideile unui străin. Sau în parte străin. Pentru că v-am citit, domnule, și cam știu în ce ape vă scăldați. La drept vorbind, tare aș vrea să pot fi și eu atât de naivă, să pot crede și eu, ca dumneavoastră, în ce ziceau grecii despre fericire. Dar nu pot.

De altfel, viața mea nu e deloc pasionantă. Cei mai mulți zic: „Viața mea, ce roman!". Eu nu pretind asta. Ce roman să iasă din ce am trăit eu? Prostii, domnule. Să lăsăm literatura în pace. Sunt o persoană atât de insignifiantă încât sunt deopotrivă de neimportante și hotărârile mele și slăbiciunile mele. Și apoi mi-aș uza și mai mult inima. Și așa nu mă mai poate ajuta ea mult. N-are rost s-o stresez în plus, povestindu-vă o viață destul de goală. Viața unei femei oarecare, ciopârțită la trup și la suflet. Pe deasupra nu mai sunt nici tânără și am alte idei decât dumneavoastră.

Da, domnule, în anul care se încheie am descoperit că inima mea nu mai rezistă. A rezistat cât a rezistat și acum gata. Dă semne de oboseală. N-ați observat că slăbiciunile oamenilor se găsesc chiar în forța lor? Din fericire, logica mea e ca o plasă cu multe ochiuri rupte. Mai am pe unde scăpa. Trăiesc, deci, și tocmai am ascultat un concert de Vivaldi. Vivaldi în noaptea asta? o să

vă întrebați. Da, Vivaldi. Muzica lui cu parfum vechi și proaspăt mă face să mă simt ca într-un miez de vară, în miez de copilărie, prin pădurile unde mă jucam, păduri ce mi s-au părut totdeauna mai apropiate decât o locuință. Ce păcat că s-au terminat. Și muzica lui Vivaldi. Și copilăria.

În ultima vreme n-am făcut decât asta. Am ascultat muzică și am citit. Conversațiile mă agasează. Despre ce să vorbesc? Alții își fac castele în Spania, iar eu mă laud cu bolile. Fiecare cu ce are. Și, la urma urmei, dracu s-o ia de viață. Eu nu sunt dintre cei care pot să scoată și din suferință un avantaj. Am văzut din ăștia destui la spital. Cum se apropia ora vizitelor, fețele lor deveneau sobre, importante, și apoi reproșurile curgeau: „De ce n-ați venit mai repede?" „Uite ce spun ultimele analize"... O, dacă trebuie să te milogești astfel pentru puțină atenție, mai bine singură la o răscruce de vânturi.

Sau poate că îți trebuie vocație chiar și pentru a-ți îngriji sănătatea. Eu n-o am. Mă gândesc că, oricum, biletul meu de plecare de pe lumea asta e semnat. Dar mă încăpățânez și nu-mi fac bagajele. În loc să mă pregătesc de drum, recitesc, ce credeți? Viața lui Napoleon. O recitesc, deși o cunosc pe dinafară, pentru că totdeauna l-am iubit pe micuțul corsican care, de fapt, nici nu era atât de mic, avea 1,65, exact înălțimea mea. Nu-mi dau seama de ce alții nu-l prețuiesc. Era bădăran când era copleșit de gânduri, dar ce să

facă? Era singurul care gândea într-o lume în care cei ce nu l-au trădat l-au încurcat sau invers.

Nu-i așa că vă miră? Eu, care aparțin tuturor renunțărilor, m-am îndrăgostit de cineva care n-a respectat decât acțiunea? În momentele de supărare, tata mă întreba dacă pentru mine cafeaua este un viciu sau un tabiet. „Cred că e mai degrabă tabiet", adăuga apoi cu o oarecare tristețe. Întotdeauna am bănuit că ar fi preferat să fie viciu. Dar e greu să-ți transformi defectele în vicii. De obicei, ele rămân ceea ce sunt: defecte. Vicioși devin numai cei mai dotați, cei care nu stau cu ochii la acul cântarului. Nici în privința asta n-am avut, se vede, noroc. N-am nici un viciu cu care să mă mândresc. Doar defecte banale. Unele mai grave, altele mai puțin. În schimb, nu mi-a plăcut niciodată să înlocuiesc realitatea cu visuri. Cunosc destule femei care, spălându-și vasele, așteaptă un film romanțios la televizor. Eu nu vreau să mă scălâmbăi între ceea ce mi-e dat și himere. Și nici nu vreau să mă consolez cu ideea că toate viețile sunt istorii ale unui eșec. N-am subtilități, nu reușesc să înțeleg lucrurile decât în alb și în negru. M-am uitat la steaua mea, pe care alții n-au văzut-o niciodată, cum n-au văzut-o pe a lui Bonaparte, fără să mă văicăresc. Văicăreala, domnule, este nu numai urâtă, dezagreabilă, ci mai ales inutilă. Lucrurile sunt cele care sunt cu sau fără văicăreala mea. Și își urmează cursul.

De fapt, am un motiv anume ca să mă intereseze Napoleon. Sunt ca el la Waterloo. V-ați gândit vreodată că fiecare dintre noi are sau poate avea un „moment Waterloo"? Nu, cu siguranță nu v-ați gândit. Dumneavoastră vă gândiți numai la greci și la statuile Afroditei. Dar să vă explic, totuși. „Momentul Waterloo", zic eu, intervine când suntem învinși și tocmai de aceea forțăm o victorie imposibilă; când nu mai avem nici o șansă, dar noi nu vrem s-o recunoaștem, sau nu putem s-o recunoaștem, și atunci ne batem cu toți. Ne ridicăm lumea în cap. Nu mai avem un adversar, ci avem numai adversari. Cei care ne-au fost apropiați ne-au trădat, au fugit, ne-au părăsit. Iar cei care au rămas lângă noi dintr-un sentiment de onoare sau jenă nu au încredere în noi. Ne privesc și își dau seama că suntem învinși. Nu știu cum să ne spună că n-are rost, că ar trebui să renunțăm, poate astfel adversarii noștri vor fi mai îngăduitori, mai ales dacă ne cerem iertare pentru aroganța cu care am crezut în steaua noastră... Dar nu, în destinul nostru e scris clar „insula Sfânta Elena". Și tocmai de aceea bătălia trebuie purtată ca să fie pierdută, ca adversarii noștri să fie necruțători cu noi. Încă n-am pierdut totul, mai avem iluzii, trebuie să cunoaștem înfrângerea până la capăt, să bem întreg paharul... Să nu uit, domnule, dumneavoastră cunoșteați acest amănunt? Bonaparte, elev, studia geografia. Sus, la începutul unei foi

de caiet, o singură însemnare și apoi gol: „Sf. Elena, mică insulă în Atlantic“... Dar să mă întorc la „momentul Waterloo“. Când nu ne mai putem cuceri decât înfrângerea definitivă și ne batem, de fapt, pentru ea. Parcă n-am vrea să rămână nici un dubiu în privința asta. Căci după un „Waterloo“, toate lucrurile sunt clare. Nu mai e nimic de făcut, nu mai e nimic de sperat. Ne mai rămâne un singur drum, spre insula Sfânta Elena, contând, firește, pe mila învingătorilor și pe resemnarea noastră, a celor învinși, căci nu vom întârzia să plecăm. După un Waterloo nu mai poți să faci greutăți nimănui. Cel mult ție, aducându-ți aminte ce s-a întâmplat. Când, de fapt, cel mai bine atunci ar fi să ai o memorie goală, ca un butoi gol.

Din păcate, domnule, e lucrul cel mai greu de obținut. Tocmai când n-ai nevoie de ea, memoria îți rămâne întreagă și te trezești că o iei mereu de la capăt.

Am visat noaptea trecută ceva care nu mi-a plăcut. Era o casă nouă, cu pereții văruiți proaspăt, cu niște geamuri mari ca într-un castel. Ce rost are să visez eu castele? Se zice că Napoleon era un mare visător. Dar visele lui au mers la pas cu acțiunile lui. El a transformat tânjitul în voință. Așa e bine. Dacă nu poți așeza nimic în locul unui vis, e de preferat să-l stârpești.

Am pus un alt disc. Doamne, Verdi înainte de toți. Pasiunea nu e aici ascunsă sub crinoline, ci

undeva direct în creierul, în sângele și în sufletul nostru.

Când am fost ultima oară la spital, medicul s-a scandalizat. A zis că trebuie să repet analizele. Am plecat repede, altfel cine știe ce surprize mi-ar fi făcut inima mea, care nu mai rezistă la șocuri. Păi nu? Atâta revoltă și lacrimi pentru un destin orb? Nu e caraghios și inutil? Dumnea-voastră, domnule, se vede că n-ați trăit niciodată lipsa totală de speranță. Eu am trăit-o. Am avut șapte zile și șapte nopți pe care nu le-aș putea explica decât cuiva care ar fi stat lângă mine șapte nopți fără să închidă ochii. Șapte nopți în care am cunoscut deplina, adevărata singurătate pe care n-a cântat-o nici un poet. Nu mă mai lega de nimeni nici o punte.

De altfel, uneori, am impresia că punțile sunt bune doar să lege sălile de tribunal cu celulele de pușcărie, spitalele de morgă; și că rostul lor e să te strecori repede, fără vorbe (poate doar cu suspine) de la o stare la alta.

Au urmat alte zile în care credeam că mă sufoc. După care mi-am zis: „Dacă Dumnezeu mă confundă cu o cățea, păi să vedem ce putem face". Și m-am hotărât să-mi adun puterile. Nu știu cât a crezut Iov în al lui „Domnul a dat, Domnul a luat", dar știu cât cred eu în al meu „dracu să le ia pe toate".

N-aș vrea să credeți cumva că n-am simțul ridicolului. Waterloo-ul meu n-a fost spectaculos.

O amărâtă de bătălie acolo în care n-au fost decât câțiva combatanți. O luptă fără surle și trâmbițe. Cu puțin noroi și cu destulă ipocrizie. La urma urmei, fiecare avem nu numai bătăliile de care suntem în stare, ci și înfrângerile pe care le meritățm. Ale altora sunt răsunătoare. În cazul lui Napoleon a trebuit să se strângă toată Europa ca să-l trimită în surghiun pe insula Sfânta Elena. La alții e de ajuns o piedică, o boală, o porcărie sau un nenoroc. Asta e. Dar tot un Waterloo se cheamă că am trăit.

Acum pricepeți ce este „momentul Waterloo"? Când încercăm prea mult pentru că nu mai e nimic de făcut. Când, în realitate, toate lucrurile sunt decise. Toți din jurul nostru înțeleg asta. Numai noi, în marea noastră mândrie oarbă și jignită, nu vedem nimic. Nu înțelegem nimic. Ieșim din cort și încă mai credem că izbânda poate fi a noastră. Încă mai facem planuri. Încă mai vorbim despre noroc. Încă ni se pare că nu e totul pierdut. Și că am putea, cu puțină șansă, să recucerim totul. Oricum, ne spunem, e marea noastră bătălie. Ea va decide. Și, prin urmare, credem că Waterloo e o răspântie.

De fapt, Waterloo n-a fost niciodată o răspântie. Acolo există un singur drum, care duce în insula Sfânta Elena. Dar noi nu vrem să citim pe indicator. Suntem prea mândri pentru asta și, pe de altă parte, încă n-am pierdut toate iluziile. Deci încă mai avem ceva de pierdut. Căci în insula Sfânta

Elena nu putem ajunge decât goi și săraci ca Iov, fără nici o speranță. De-acolo nu se mai pleacă nicăieri. Acolo e capătul destinului.

Deocamdată insula mea nu se vede bine pentru că eu nu mi-am terminat bătălia. E aproape pierdută, am rămas singură la Waterloo, dar în loc să plec vă scriu dumneavoastră. Și asta e o formă de bătălie, nu? Încerc să mă debarasez de ultimele resturi de încredere în frumusețe și speranță, ca să mă pot retrage liniștită. Altfel, s-ar putea, în ultimul moment, să mă roadă regretele.

În treacăt fie zis, domnule, nu l-aș fi iubit pe Napoleon dacă ar fi renunțat să se bată la Waterloo. Pentru mine, acolo a fost el, într-adevăr, mare. Toate celelalte bătălii ale lui nu înseamnă nimic fără Waterloo. Ele n-au fost decât pregătirea Waterloo-ului. E ușor să fii Napoleon când învingi, când drapelele flutură în vânt după victorie și armata te aclamă: „Vive l'empereur!". Dar e greu să fii Napoleon când știi că peste câteva ceasuri poți pierde și totuși, ieșind din cort, nu eziți; să știi că toată lumea e împotriva ta și tocmai de aceea să ridici mai mândru capul; să știi că nu mai ai aproape nici o șansă și tocmai de aceea să înfrunți lupta. Nu e grandios, domnule? Austerlitz-ul și toate celelalte victorii ale lui Napoleon nu mă interesează decât în măsura în care ele l-au dus la Waterloo.

Deși, ca să fiu sinceră, aici e și tristețea mea. Eu m-am luptat cu bolile, m-am luptat cu suferința,

m-am luptat să nu mă murdăresc prea tare, dar n-am avut curajul și puterea, domnule, să vorbesc despre frumusețe cu palma pe gură. De aceea, învinuindu-vă, vă și invidiez. Îmi reproșez nu că n-am văzut adevărul, ci că m-am încăpățânat să nu mă abat de la el. N-am avut tăria să fiu slabă.

Uneori, mă întreb dacă nu cumva m-am îndrăgostit de Napoleon tocmai pentru că la capătul vieții lui se află o înfrângere, și pe urmă, din fidelitate, m-am pregătit tot timpul pentru Waterloo-ul meu. N-am avut vreme de victorii. Am ocolit Austerlitz-ul și am pornit direct spre Waterloo. Mai ales că lumea m-a ajutat să mi-l pregătesc în tăcere, profitând de marea și penibila mea modestie. Unii, domnule, zâmbesc și când trebuie și când nu trebuie. Eu tac și când trebuie și când n-ar trebui.

Adevărul e că n-am dorit ceva mai mult decât să nu sufăr. Am dorit asta până la ridicol. Și pentru că n-am vrut să sufăr, zeii m-au pedepsit. Am ajuns să fiu mulțumită că nu sunt obligată nimănui cu explicații, care pe alții i-ar nedumeri. Exagerez, credeți? Nu, nu exagerez. Am cunoscut un bărbat blând, senin și înțelept. Într-o zi, omul acesta a apucat o față de masă de un colț și a smuls-o, împrăștiind pe jos farfuriile cu supă, florile și tot ce era pe masă. Așa ni se întâmplă câteodată. Răbdăm ce răbdăm și smulgem într-o zi fața de masă. Atunci ceilalți se miră. Ce l-a apucat?

Cum vă miraţi, probabil, dumneavoastră acum, deși nu știți despre mine decât că în noaptea de Anul Nou sunt singură, ascultând – am schimbat discul – un concert pentru ghitară de Aranjuez. O melodie întinsă deopotrivă spre bucurie și durere.

Doamne, când vorbesc despre bucurie mă cuprinde panica. De mult nu mai am legătură cu ea. Chiar dinainte de zilele și nopțile care, în anul trecut, au însemnat pentru mine dovada definitivă că important nu e să ai dreptate, ci să ai noroc.

Îmi era dragă altădată seara de Anul Nou. Și niciodată n-am trăit-o cum mi-aș fi dorit. În copilărie mă temeam de priculici. Știți ce sunt priculicii? Niște spiriduși negativi. Pe vremea aceea nu știam că priculicii mă așteptau să cresc.

Dar au trecut anii si i-am întâlnit.

De la judecata lui Paris
la Judecata de Apoi

Scrisoare din partea unei necunoscute (II)

Dumneavoastră, domnule, sunteți în stare să faceți din viață o doctrină, dar uitați ceva important. Că vorbăria grecilor în legătură cu asta e bună numai pentru cei norocoși. Unii au noroc și au motive să spere. Alții n-au noroc și în zadar s-ar grozăvi cu filosofia grecilor. Îmi amintesc că o cunoștință m-a chemat odată să-i văd nepotul, prilej cu care mi-am dat complet în petic. Când am văzut copilul, m-am speriat cât era de urâțel. Asta m-a blocat și nu mai știam ce să spun. Ca să nu se observe, m-am aruncat cu toate forțele asupra copilului să-l giugiulesc, într-un fel care l-a făcut pe bietul copil să urle cum nici la injecții n-a urlat. Așa faceți dumnea-voastră cu viața. Or, viața, domnule, nu e nici teatru, nici filosofie. Viața e viață. Și, din păcate, foarte adesea viața e ca zugravii, rașchetatorii de parchete și bărbații. Cu cât te porți mai frumos cu ei, cu atât e mai rău. Purtarea delicată o

interpretează ca prostie și se comportă în consecință. Îți fac o zugrăveală în bătaie de joc, zic că parchetul e prost și le e rușine de dragostea pe care au dat-o. O, dacă aș fi putut pune filosofia în locul norocului, ar fi fost simplu. Mă apucam și citeam tot ce-mi cădea în mână și până la urmă rezolvam cât de cât problema. Ori plesneam de erudiție, ori mă împăcam cu viața. Dar așa ce să fac? Că norocul nu poți să-l cerșești, nici să-l cauți. Nu poți decât să te plângi că nu l-ai întâlnit. Înțelegeți?

Sigur că nu înțelegeți. Dumneavoastră înțelegeți numai ceea ce vă spun grecii. Dar să vă povestesc ceva despre un concurs de frumusețe desfășurat la Paris. Dintre toate frumusețile care se etalau acolo, reporterul de la radio a remarcat o fată care-i amintea de Afrodita. În schimb, juriul nu pe ea a ales-o. Ceea ce, la drept vorbind, nici nu m-a mirat. La sfârșit, același reporter i-a luat fetei un interviu și a întrebat-o: „Ce credeți despre decizia juriului?“. Frumoasa, în timp ce se îmbrăca, și-a scuipat chewing-gum-ul din gură și a zis trecând: „Idioți“... Vedeți ce înseamnă concurs de frumusețe în timpurile noastre? Așadar, vă pierdeți vremea uitându-vă la toate mările pe lângă care treceți, doar-doar veți zări o zeiță ieșind din valuri. Ei, aflați că vă uitați degeaba. N-o să iasă nimeni. Sau o să iasă o frumusețe ca aceea de la Paris care, după ce-și va scutura pletele de alge și de spuma mării, va scuipa

chewing-gum-ul din gură și va zice despre noi: „Idioți“... Sau, poate, nu știți în ce secol trăiți? Lumea a evoluat, domnule, iar pământul nu s-a învârtit totdeauna în sensul cel bun.

Într-una din iernile trecute, am primit de la niște prieteni, de ziua mea, o vulpe roșie. M-am bucurat, dar am ezitat să mi-o pun. E o istorie veche cu complexele astea ale mele. Pe la optspre-zece ani, tata mă certa uneori negru de supărare: „Te-am văzut pe stradă cu niște băieți, ce, te crezi Cleopatra?“. Nu, nu mă credeam, deși am adorat-o o viață întreagă fără ezitări. Încetul cu încetul, cei din jur mi-au inculcat un sentiment de vinovăție. Ajunsesem să merg cu capul plecat, ferindu-mă să privesc oamenii în față; umblam adusă de spate, ca să nu par cochetă, și cu timpul mi-a apărut o cută adâncă între ochi. Mai târziu mi-am impus să merg drept, ca să mă corectez, numai că era prea târziu. Dar să revin la blana de vulpe. „Iar o să am un sentiment de vinovăție și o să mă târăsc pe lângă ziduri dacă mi-o pun“, mi-am zis. Prietenii mei m-au asigurat însă că e plină lumea de asemenea „vulpi“, nu era cazul să-mi fac probleme. Și pe urmă s-ar fi supărat dacă nu mi-aș fi pus-o. Bun. M-am dus și mi-am cusut-o. Am coborât de la blănar în piață și m-am oprit în stație să aștept troleibuzul. Seara, la opt. Lume bună. Tinere suple, vioaie, cu blănuri uriașe din cap la călcâie. Sosește un bețiv. Se învârte printre noi tăcut. Apoi se clatină

de câteva ori în jurul meu, se depărtează și deodată mă arată cu degetul strigând: „Uită-te la ea, n-are ce mânca, dar și-a pus blană. Și uite ce ochi are, vrea să ne dea gata acum dacă și-a pus blana la gât“. În câteva minute s-a făcut un adevărat circ, pentru că omul s-a autoațâțat din ce în ce. Mai zbiera încă după ce plecase troleibuzul... Așa a fost. Ca să vedeți că nu e o întâmplare concursul de frumusețe de la Paris.

Să nu credeți că disprețuiesc frumusețea și din pricina asta vorbesc așa. Nici vorbă. Eu zic, însă, că mai bine lipsă decât o frumusețe care scuipă chewing-gum-ul din gură și ne consideră idioți. Mai bine lipsă decât o iubire care ar intra în formula „Amorul e un lucru foarte mare“, semnat Ghiță Popândău. Așa cum nu cred că o oră de frumusețe e destul. O viață întreagă de frumusețe ar însemna ceva, într-adevăr. Am fost într-o zi pe un râu unde mergeam în copilărie. Am văzut valea, s-a schimbat. Noaptea am auzit totuși sunetul apei ca altădată când ne uitam la stele. Doamne, cum ne-am risipit cu toții. Poate că și prietenia și iubirea nu merită, într-adevăr, să fie trăite, dacă nu sunt veșnice. Descoperirea asta mi s-a părut, când am făcut-o, cea mai dureroasă. Ziua e prea scurtă, domnule, soarele prea puțin. Cerul e plin de nori, fericirea o simplă vorbă. În fine, dracu să le ia pe toate. Că zeii te pedepsesc exact cu calitățile cele mai frumoase pe care ți le dăruiesc.

Vă amintiți de povestea dintre Eros și Psyche? Când el dormea, ea a aprins un opaiț să-l vadă. El s-a trezit și ea l-a pierdut pentru totdeauna. Mie mi se pare că nu e atât de simplă povestea asta. De ce n-a avut voie să-l vadă? Înseamnă că nu trebuie să cercetezi dragostea, s-o vezi, că dispare? Dar de ce? Între Eros și Psyche n-a fost, se pare, decât o vorbă. Mai bine zis, o fraudă. Și alții au descoperit-o, probabil, dar au trecut peste șoc, cum au trecut și peste descoperirea că sunt muritori. S-au prefăcut în continuare că nu știu ce au aflat. Nu e dragoste? Se obișnuiesc cu lipsa dragostei. A dispărut Eros? Nu-i nimic, așezăm în locul lui un manechin. Căci dragostea seamănă atât de bine cu lipsa ei încât uneori se confundă. Și nu sunt puțini cei care se mulțumesc cu orice. Cu o cavalcadă în loc de Verdi, cu o boală în loc de iubire. Și trăiesc. Unii chiar bine. Treabă de structură, domnule. N-ați observat că unii trăiesc chiar fără să se spele? Sau reduc totul la aparențe. Într-o excursie, m-am oprit câteva zile la o prietenă pe care n-o mai văzusem de mult. Mi s-a demonstrat atunci o căsnicie model care arăta cam așa. Soțul, arhitect, vine dimineața din camera lui (că dormeau în camere separate) și își sărută soția pe frunte. Ne așezăm la micul dejun. Apoi, soțul se ridică, mulțumește pentru masă, sărută fruntea soției și pleacă. La amiază, sosește, sărută fruntea soției, ne conduce în dining-room, luăm masa, mulțumește pentru

masă, apoi sărută fruntea soției și pleacă iar. Seara, vine acasă, sărută fruntea soției. La cină ne conduce festiv. Termină, mulțumește pentru masă și sărută fruntea soției. A doua zi, sărută fruntea soției, mergem la micul dejun... mai vreți, domnule? Ei, nici eu n-am mai vrut! În trei zile m-am ofilit. Între timp, aflasem că el avea o amantă, iar ea, o femeie mică, rotunjoară și toată un zâmbet și o ciripitură, fusese prinsă în WC-ul unui restaurant cu un student. Nu murise de rușine și nu încetase să râdă. Alta în locul ei n-ar mai fi ieșit poate din casă toată viața, de spaimă să n-o arate lumea cu degetul. În schimb, ea mi-a spus liniștită: „Vezi, așa se poartă de cincisprezece ani, așa l-am obișnuit". Doamne sfinte, m-am îngrozit. Ne-am despărțit satisfăcuți de ambele părți. Ei că mi-au demonstrat ceva ce, sigur, gândeau ei, n-am mai văzut, iar eu că am scăpat de corvoadă și m-am dus în treaba mea ca omul care a adus ploaia.

Din păcate, evoluția multor lucruri îmi amintește evoluția mustăților și a frizurii lui Franz Jozef, mustața aia cu vârfurile în sus și frizura cu părul despărțit la mijloc, vă amintiți? pe care la început le-a purtat împăratul, apoi ofițerii lui, iar în timpul copilăriei mele moda a ajuns la birjari. Și nu toată lumea e capabilă să stea în mlaștină până la gât și să surâdă. Unii nu se pot stăpâni să nu dea din mâini, încercând să iasă, chiar dacă astfel se scufundă cu totul.

O să ziceți despre mine că nu sunt un om normal. Dar ce înseamnă normal pentru dumnea-voastră? E normal ca oamenii să se iubească prin closete? Una din două, domnule, ori eu nu mai înțeleg lumea, ori lumea nu mă înțelege pe mine. Deși, poate de aceea mi s-au întâmplat toate, pentru că n-am știut să fiu concesivă. Am fost prea țeapănă, prea serioasă, lucru care îi irită pe mulți. M-am purtat mereu ca măgarul care se opintește înapoi când e tras de hățuri înainte.

Acum ascult un concert de Corelli. Adânc, consistent. Dar cine are nevoie de el când avem cântecele de voie bună?

Să nu vă închipuiți că mă socot o întruchipare a virtuții. Nu cred decât în virtutea trecută prin toate bătăliile vieții, dar am vrut să rămân măcar cu trupul curat, dacă sufletul mi-a fost murdărit. Nu m-am dus prin closete să caut dragostea. Unii oameni trăiesc ca și cum ar avea zeci de vieți de trăit, iar alții ca și cum ar avea o singură zi. Eu cam așa am trăit-o. Când ai o zi, atunci vezi cine ești cu adevărat după felul în care trăiești. Poți, de exemplu, să te îmbeți zdravăn în prima jumătate din această zi, apoi vomiți în cealaltă jumătate și ai și terminat-o. E și ăsta un punct de vedere, e și cel mai comod și nimeni nu va zice că ești nebun. Numai că eu n-am putut sau nu m-am priceput s-o fac. După o baie bună cu săpun bun nu mi-a venit să mă bag

într-o cocină cu porcii. Și, credeți-mă, o spun fără nici un resentiment. De altfel, ce rost ar mai avea acum? Nu mă laud și, de fapt, nici nu sunt sigură că a fost bine cum am gândit. Poate că a fost vorba mai degrabă de o lașitate a mea. Trebuia, poate, să înfrunt viața. Ca om și ca femeie. Să mă bat nu numai cu morile de vânt. E o datorie pe care n-am fost în stare s-o îndeplinesc. Am fugit de luptă.

Ca și acum. Simt cum îmi crește febra, mă doare spatele și mă lupt cu o tuse mizerabilă, dar sunt liniștită.

Nu m-aș mira să fi făcut și o pleurezie, dar ce mai contează asta după ce te-ai temut de cancer? Cum vedeți, domnule, sunt omul cel mai potrivit ca să-mi vorbiți despre Afrodita cu aerul dumnea-voastră de profesor de fericire. Mai ales că tare sunteți simpatic când începeți să vă înfierbântați cu grecii dumneavoastră. Uneori, iertați-mă, mă faceți să mă simt ca un șarpe boa care a înghițit o predică despre speranță. Și o diger. Cu toate că vorbele importante se digeră foarte greu. Înaintea operației la sân, am întrebat pe cineva dacă știe ce e disperarea. Mi-a răspuns foarte de sus, ceva în genul dumneavoastră. Cu răspunsul lui m-am dus apoi la operație. Dar eram atât de zdrobită, încât nu mi-a servit deloc ceea ce mi se spusese. Până am intrat în sala de operație am fost singură. Fără nici o vorbă de la nimeni. Această singurătate a ucis definitiv relația mea cu oamenii și cu zeii.

Atâta câtă a fost. Cel dintâi bărbat cu care m-am împrietenit era un băiat frumos și deștept care și-a dat cuvântul că-și va menaja mama, pe care o adora, și-și va chinui soția. Și s-a ținut de cuvânt. S-a însurat târziu cu o femeie mai în vârstă decât el. A luat-o pentru că „era credincioasă ca mama". Nu s-a gândit cum va fi cu ea alături, ci cât de frumos se vor ruga ele două, soacra și nora, care erau să se omoare după prima lună de miere a rugăciunilor. Apoi l-am cunoscut pe M. Cred că din perioada aceea au început oamenii să creadă că-mi lipsește o doagă. M. era un bărbat reușit, numai că totul la el mi se părea contrafăcut. O floare de seră, dacă nu de plastic. Nu-l interesa ceea ce nu i se spunea, nu punea întrebări și am apreciat asta până am priceput că proceda așa în parte din calcul, în parte din nepăsare. Încet, încet, lucrurile au început să miroasă a mucegai și praf. Căci, din păcate, și în dragoste am avut nevoie de adevăr, nu de droguri. N-am reușit să transform un ban găurit în monedă de valoare. Mai bine singură în singura viață ce mi-a fost dată, mi-am zis cu mulți ani în urmă, și până la urmă așa a fost. Domnul D., fostul meu soț, mi se păruse decent, tăcut, când l-am cunoscut. Abia mai târziu am aflat că tocmai descoperise ceva neplăcut pentru vanitatea lui și de aceea era atât de tăcut. După căsătorie, priculiciul a prins aripi de vultur. Și datorită tendinței mele de a lua totul în serios

cu o anumită solemnitate, am ajuns încetul cu încetul ca un lucru care pentru alții este un bobârnac să fie pentru mine o ghiulea de tun.

Așa e viața, domnule. Veți zice: ceea ce ne rănește ne și întregește. Dar eu m-am întregit atât de mult încât îmi ajunge, m-am săturat până în gât să fiu întreagă. Cu timpul, mi s-a făcut din ce în ce mai frică de priculici și deopotrivă de oameni, ceea ce îmi dădea o senzație de inutilitate și de neputință. Una e să-ți ardă casa dintr-un trăsnet și alta să ți se smulgă trandafirii din grădină fir cu fir.

Vedeți de ce mi-a venit să râd când v-ați grozăvit undeva cu o poveste cu lupi? Pentru că eu am priculicii mei. Lupii dumneavoastră? Lupi de paie, domnule. Îmi permit să vă spun că e mai bine să tăceți. Dumneavoastră nu știți ce e singurătatea. În timp ce eu asta am reușit în viața mea, să rămân singură cu priculicii. Și cum să vorbesc atunci frumos despre oameni? Cum să ascult liniștită să mi se vorbească despre „trestia gânditoare"? Când eu știu că trestia e uneori altceva. Și e dreptul meu să spun asta. Înțelegeți? După tot ce mi s-a întâmplat, am dreptul. Nimeni nu mi-l poate nega.

Într-un film slab, am văzut o scenă plină de tâlc. O fetiță sălbatecă, orfană și chinuită e adoptată de niște oameni de treabă care o îmbracă frumos și o trimit la școală. Dar, acolo, copiii ceilalți nu vor s-o accepte în jocurile lor. Până

când fetița le arată o pasăre ce stătea pe brațul ei și nu mai putea zbura. Fusese rănită, dar copiii nu știau. Au pus pasărea jos, au făcut roată în jurul ei și au încercat s-o determine să zboare. La început hâșâind-o, apoi aruncând cu pietricele în ea. La treaba asta lua parte și fetița care adusese pasărea. Până la urmă, pasărea a fost ucisă. Mai târziu fetița a spus că a procedat așa ca să nu fie eliminată din jocurile celorlalți copii care, dacă ar fi aflat adevărul, ar fi alungat-o din nou. Așa că și-a sacrificat pasărea. Iată viața, domnule. Eu am făcut cu viața mea la fel, sperând că astfel îmi voi găsi un loc printre ceilalți... Prin urmare să nu-mi vorbiți despre datoria de a trăi până la capăt. Depinde ce înțelegem prin „a trăi până la capăt". Pentru unul poate însemna a duce ideea crimei până la crima însăși. Pentru un trișor înseamnă a trișa până la capăt, iar pentru un mincinos a mânji și ultima parte de adevăr care rămăsese neatinsă de minciună. Ce părere aveți? Că doar totul e viață. Și palatul și bordelul. Și vulturul și gângania. Și râma și trestia gânditoare. Toți „trăim". Și pungașii și naivii.

Să nu vă mire înverșunarea mea. Că nici eu nu m-am mirat auzind un cântec în care erau și aceste versuri superbe: „Când îl vezi c-abia se mișcă,/ Parc-ar fi mălai cu frișcă". Ați înțeles? Mălai cu frișcă! Meritul minunatei naturi e că dă până la urmă Cezarului ce e al Cezarului și oamenilor ceea ce merită. Cum mi-a dat mie, ca

să-mi distrugă sănătatea. Cu firea mea de câine (din nenorocire nu și de cățea), am visat să mă pot atașa de ceva în care să pot crede, și, negăsind, mi-am zis mereu: „Să vedem, poate și mâine este o zi". În spital, am stat la început în salon cu o bolnavă de cancer la plămâni. Șase săptămâni nu m-am odihnit nici ziua, nici noaptea. Am îngrijit-o tot timpul până au luat-o acasă să moară. Țineam la ea, era o țărancă frumoasă, inimoasă și plină de duh. Apoi s-a internat una de vreo nouăzeci de kilograme, cu coc, capot roz de supraelastic și nevroză. Ritmic se ținea ba de cap, ba de inimă, ba de poșetă, că se temea să nu-i fure cineva ceva de-acolo. Nu putea dormi de grijă, ca nu cumva soțul sau fiica ei să facă acasă vreo cheltuială nesăbuită sau să murdărească, Doamne ferește, covoarele de pe perete ce reprezintă, se putea altfel? răpirea din Serai. Așadar, viață ziceți? Viață e și amestecul de mălai cu frișcă. Prietenul meu Sofocle zicea că numai trăită în neștiință viața este plăcută. Dar dacă am apucat să știm câte ceva?

Asta ca să remarcați, domnule, că nu numai dumneavoastră vă pricepeți la greci. Mă gândesc și la Penelopa. Așteptarea ei a fost extraordinar de frumoasă. O așteptare gândită, trăită, cu risc. Alta în locul ei țesea și, apoi, ce dădeau zeii. Nu, ea desfăcea totul, cu riscul de a fi prinsă. Ceea ce a fost o mare îndrăzneală și a cerut un mare consum de energie. Dar dumneavoastră, bărbații,

nu veți înțelege niciodată cât de extraordinară a fost așteptarea Penelopei. Ulise nu la ea s-a întors, ci la regină și la regatul lui, ceea ce e cu totul altceva. Iertați-mă c-o spun, dar bărbații pot fi mai meschini decât femeile care după ce-și fac o casă n-o prea părăsesc chiar dacă ea seamănă uneori cu o cocină de porci.

Uf, dar e atâta drum de parcurs până la înțelegere.

Și vă rog să nu vă supărați că folosesc uneori cuvinte mai tari. Ce să fac dacă pe lume există și cocini? Nu eu sunt de vină, domnule. Viața. Ea m-a învățat și ce e rău și ce e bine. Am cunoscut un farmacist italian, bărbat frumos și prost, cu sufletul iască. Într-o zi, l-am auzit explicându-i cuiva că el nu pricepe legătura dintre „dragoste“ și „pat“. Patul e pentru târfe, iar dragostea pentru copii. *E basta*, a conchis el, convins că a formulat o lege a universului. Trăia la Roma de cincizeci de ani, dar nu cunoștea din ea decât banca, restaurantele și farmacia Vaticanului.

Și pe urmă în starea mea am dreptul să vorbesc oricum. Am febră din ce în ce mai mare. Ca s-o combat, ascult Schubert. Mi se pare limpede, curat și serios până la rugăciune.

La spital am văzut cât de diferit se comportă oamenii până și în bolile lor. Veneau unele care se internau cu pompă și alai. Se așezau pe patul care le era arătat, cu o mină ce nu se poate

descrie. Își dădeau aere și importanță, de parcă boala aceea li s-ar fi cuvenit și toată lumea trebuia să știe despre ea. Apoi erau câteva țărănci și eu. Pe fețele noastre se vedeau, cred, uimirea că ne aflam acolo și jena că deranjam cu problemele noastre pe alții. Dar lumea e a celor mulțumiți de ei înșiși. Cui îi pasă de cei care își duc boala în deplină singurătate?

Mi-e dor, domnule, de o pădure adâncă, să uit, până când totul ar deveni o urmă vagă și nedureroasă. Îmi aduc aminte că aveam vreo șase ani și am mers cu părinții la niște cunoștințe la țară. Oameni gospodari. Aveau multe animale, o curte mare și o grădină cu pomi fructiferi. Dincolo de grădină începeau dealurile și pădurile. Era luna iulie, cred. Într-o zi au fost de toate: zăpușeală mare, un ropot violent de ploaie, apoi curcubeu și o căldură senină. Toți s-au culcat și m-au silit și pe mine să mă culc. Dar după ce am stat cât am stat în pat, m-am furișat afară. O fată care ajuta pe acolo m-a luat în brațe și m-a dus în grădină, unde am trăit o clipă care a avut, poate, o mare importanță în viața mea. Mă uitam la cerul senin, la milioanele de picături de pe frunze și din iarbă care scânteiau în soare și la curcubeul care se stingea. Atunci a început, bănuiesc, iubirea mea pentru natură. Cărțile și pădurile, acestea au fost iubirile copilăriei mele. Da, și Tahiti mai târziu. Știți că am vrut să ajung în Tahiti? Ca Gauguin, domnule. Și n-a fost un

vis de copil. A fost ceva mai grav, o dorință vie și aprigă. Bineînțeles, n-am ajuns, dar cred că Tahiti mi s-a tras de la ziua aceea minunată.

Mă întreba câte unul: „De ce nu-ți plac ție plantele decorative? Uite ce splendizi sunt merii japonezi". Ce să-i răspund? Merii japonezi m-au lăsat complet indiferentă. Pentru mine mărul e parmenul. Creanga înflorită a acestui măr mă copleșește, dar nu dau doi bani pe drăgălașele plante decorative, care-mi sugerează pedanterie și gol umplut cu ciripitură veselă. Eu iubesc varza, domnule, mai mult decât mărul japonez. Asta e firea mea. Varza nu te înșeală. Nici pădurea. Numai plantele decorative și oamenii fac asta.

Prin urmare, nu din capriciu exotic am visat să mă duc în Tahiti. Nu, Tahiti e altceva. Nimeni n-a înțeles. Unii chiar au râs de mine. „E prea departe". Dar nu-i condamn. De ce să nu râdă? Am avut o prietenă al cărei bărbat a înșelat-o, începând din prima săptămână după căsătorie, cu cine s-a nimerit. Din păcate, Mara n-a fost frumoasă și n-a avut succes la bărbați, ceea ce a fost rău, deoarece, într-o astfel de situație, unica formulă de supraviețuire era legea talionului; dinte pentru dinte. De la o vreme, în poveștile ei a apărut un bărbat tânăr, splendid, pe care, însă, nimeni nu-l văzuse vreodată. Am ascultat povestea de nenumărate ori fără s-o cred. Și, treptat, am înțeles că acest bărbat era un fel de Tahiti. Cu deosebirea că Tahiti al ei nu exista deloc.

Ei bine, domnule, n-am putut asculta la nesfârșit o minciună. Mă jenam și s-o aprob și să tac. Mă temeam tot timpul că Mara mă prinde. Ce mai, am sfârșit prin a o ocoli. Nu mă pot înfierbânta pentru o cauză care nu există și poate mă înțelegeți acum de ce nu mă pot înfierbânta nici pentru cauza grecilor antici. Numai că în timp ce Marei m-am ferit să-i spun că inventează, față de dumneavoastră, cum vedeți, sunt mai sinceră. Poate chiar nepoliticoasă. În fine, înțelegeți ce vreau să spun. Și apoi dracu s-o ia de politețe, că nu mi-a servit niciodată la nimic. Sunt unii plini de atâta politețe încât ți se încleștează gura și nu mai ai chef să scoți un cuvânt. Sunt ca un perete surâzător. Apropo, știți cum definea Paul Valéry amabilitatea? Indiferență organizată. Dar să revin la ce vă ziceam. Eu am ținut Tahiti pentru mine, n-am avut ambiția să fac prozeliți. Dumneavoastră, în schimb, nu vă păstrați iluziile pentru dumneavoastră. Vreți cu orice preț ca ele să fie luate drept adevăr. Or, asta e mai greu de înghițit, domnule, chiar pentru un șarpe boa. Pot visa la Tahiti, dar nu pot visa la frumoasa care ne face idioți.

Îmi pare rău că n-am un pustiu să vi-l pun la dispoziție, să vă dezvoltați în el teoriile. Mi-ar fi plăcut din când în când să vin să vă ascult și pe urmă să-mi văd de treburi. Că doar eu știu ce e viața. Nu degeaba sunt ciopârțită la trup și la suflet. Și ce să mă învețe grecii dumneavoastră?

Liniștea și ordinea? Foarte bine, la cimitir domnesc amândouă. Iar, dacă-i vorba de iluzii, mi-au ajuns ale mele. Păcat că nu mai am timp să devin și cinică. Totdeauna descoperim prea târziu ceea ce trebuie să știm. Mă gândesc la desenele acelea ale lui Picasso care arată trecerea de la pește la găină. Eu am trăit momente când aș fi reprezentat omul trecând de la leu la hienă, și de la hienă la lipitoare. Și dacă nu vă povestesc nimic despre ele este pentru că nu vreau. În final, totdeauna tăcerea, domnule.

Deși, dacă țineți cu tot dinadinsul, m-aș putea uita liniștită la concursurile de frumusețe, s-o văd pe frumoasa care ne face idioți. Cu o condiție. Să nu mă socotiți lipsită de subtilitate din pricina faptului că nu mă mai pot minți. Una ca mine știe ceea ce dumneavoastră n-ați aflat, se pare. Că e mult mai simplu să iubești o plajă luminoasă și caldă decât să te bați împotriva prostiei și suferinței. Și că, de obicei, prosperă cei care se pricep să mimeze iubirea, care nu se iubesc decât pe ei înșiși și știu să ascundă asta cât mai bine. Dacă Afrodita ar ieși azi pe țărmul mării ar fi pusă, nu mă îndoiesc, în dificultate. În cazul că n-ar vrea să învețe nimic de la secolul XX, nu i-ar rămâne, probabil, decât să se retragă într-un muzeu ca într-o mânăstire.

Am văzut în centrul unui oraș o scenă care vă putea lămuri singură ce-a făcut omul din frumusețea pentru care s-a bătut în războiul

troian. Un băiat urina lângă o poartă. Mai departe era oprită o cisternă. Pe apărătorile mari, de cauciuc, de la roțile din spate ale cisternei erau pictate cu ulei alb două nuduri imense, stând față în față. În prima clipă mi-am zis că semănau cu Venus de Willendorf, dar erau mai puțin poetice. Pe urmă a trebuit să constat că nu erau decât două sirene vulgare.

Oare ce face duminica băiatul care a pictat nudurile? Probabil, își netezește părul și merge să se țină de deget cu o fată. Pentru că omul e o ființă complexă. El proiectează azi o navă spațială și mâine se plânge că nu e iubit cum iubește el. A scris *Romeo și Julieta*, după care a compus cântecul „Ochii care nu se văd se uită". Poate că a avut dreptate să procedeze așa. Dacă vulgarizezi durerea, ea trece mai repede. Numai că această vulgarizare distruge și pe alții și te trezești uneori în imposibilitate de a mai iubi ceva. Din tot ce ai visat se alege un fel de limonadă sălcie și ajungi să te simți penibil... Am citit undeva despre niște femei frumoase care-și mutilau fața și sexul, adică exact ceea ce aveau ele desăvârșit. Mi s-a părut patologică treaba asta și poate chiar este. Dar există, vă rog să mă credeți, situații când îți vine să-ți bagi foarfeca în suflet întrucât ceea ce ai lucrat în tine n-a dat nici un rezultat bun. Atunci mă cuprinde o furie oarbă și mă apucă brusc dorința de a mă mutila. Cu toate că e o prostie și asta. Destul m-au mutilat alții.

Cum vedeți, domnule, e greu să înțelegi pe toată lumea, și pe Ghiță Popândău și pe micuța Psyche și pe mine. Și nu totul se scuză prin faptul că „așa e viața". Cu „așa e viața" putem ajunge departe. Păi dacă „așa e viața", atunci să-i lăsăm pe escroci să ne trișeze în continuare, nu?

Dar ce zic eu „departe". Sunt obosită și nu mai am putere deloc. Nici timp.

Poate bănuiți că dezamăgirile în dragoste m-au înverșunat? Aici e ceva adevărat, dar nu e ceea ce vă imaginați dumneavoastră. Și chiar dacă mi-a plăcut să trag la căruță mai mult decât să stau pe capră, nu m-ar fi sugrumat o decepție sentimentală. La urma urmei, după câteva eșecuri am înțeles ce trebuie făcut ca bărbații să te respecte. Când ei scot biciul, tu să le arăți cravașa. Și chiar să-i plesnești peste ochi. Pentru că le place. Nimic nu le place mai mult. Cum văd și simt cravașa, încep să iubească plini de pasiune, ca niște nou-născuți.

Dar să nu mint. E obositor, totuși, să umbli mereu cu cravașa în mână. Poate fi amuzant o zi, două. Pe urmă, gata. Ai vrea să fii iubită pentru tine însăți, pentru zâmbetul tău, nu pentru cravașa pe care o faci să șuiere. Și atunci îți zici: „Dă-o dracului de cravașă. M-am săturat de ea". Și pleci. Și cauți mai departe ceea ce ai visat. Până când ți se arată din nou biciul și atunci îți dai seama că n-ai nici o șansă. Și te trezești singură.

Puțină nepăsare mi-ar fi trebuit, probabil. Așa, m-aș fi descurcat, poate, înaintea Judecății de Apoi. Din păcate, n-am deosebit niciodată ce este urgent de ce este important. Și nici n-am ajuns să le consider pe toate urgente și importante ca să corectez această lacună.

Pantera domesticită

Scrisoare din partea unei necunoscute (III)

O, știu, domnule, sunt destui care fac apologia omului, în vreme ce nu cred o iotă, poate, din ceea ce spun. S-au obișnuit să discute despre om în general, fără nici o legătură cu ceea ce a trăit una ca mine. E ceva ce ne definește, se pare. Ne place să ne auzim lăudați, să ni se vorbească despre confruntarea noastră cu zeii. În felul acesta ne putem urî liniștiți, la adăpostul vorbăriei despre ideea de om. Iubirea față de mare și față de stele e ceva clar, domnule, o înțeleg și eu, dar e la fel și iubirea de oameni?

Vai, uneori aproape că-mi venea să plâng înduioșată de naivitatea dumneavoastră în această privință. Și mai că-mi venea să mă înrolez într-o ligă de idealizare a omului. Una care să ia la rând toate bibliotecile și să ardă toate documentele compromițătoare despre oameni. Apoi să pună în locul lor un fel de proclamație solemnă în care să se arate că n-au existat răstigniți, arși de vii, călcați în picioare, înjunghiați, sugrumați,

spânzurați, jupuiți, trași pe roată, otrăviți. Nu, toate astea sunt calomnii. Bietul om a privit mereu stelele și florile. S-a uitat la clepsidră și la firul de nisip. Nici prin gând nu i-a trecut să-și ascută cuțitul de silex. El a stat la taclale cu zeițele care au venit să-l roage să aleagă pe cea mai frumoasă dintre ele și n-a ridicat bâta decât în clipa când frumusețea a fost ofensată. E adevărat, au existat și inși care n-au murit de moarte bună. Care au fost, să nu ocolim cuvântul, uciși. Dar de ce nu protestează nimeni și împotriva savanților care studiază bolile pe șobolani, care schilodesc șobolanii sau îi omoară ca să afle un leac? Ce altceva a făcut omul decât că i-a transformat pe unii din semenii săi în șobolani ca să studieze moartea pe pielea lor? Cu timpul, e drept, lumea s-a transformat într-un imens laborator în care unii sunt cercetători și alții șobolani, dar cine e de vină că ne-am născut cu această boală incurabilă și misterioasă care e moartea? Pentru a-i smulge secretul trebuie sacrificii și poate că omul n-are nici o șansă să găsească vreodată leacul morții, dacă nu o practică asupra altora... Deci, puțină noblețe a fanteziei, domnilor. E plicticos să vorbim întruna de crime. Gândiți-vă că, tot omorând, omul va afla, poate, într-o zi ce este eternitatea. Și că atunci lumea va cinsti cu recunoștință amintirea tuturor șobolanilor care au plătit această eternitate cu sângele lor. Până atunci, laboranții n-au ce face. Trebuie să stârpească în sufletul lor

mila și să-și continue experiențele, nu-i așa? Căci trebuie să fie și șobolani pe lumea asta. Mai târziu, urmașii lor vor înțelege și pentru ei.

Cum s-ar zice, nici Nero, nici alții ca el n-au fost simpli ucigași. Au fost laboranți. În marele laborator al vieții, fiecare dintre ei a sacrificat un număr mai mare sau mai mic de șobolani ca să aflăm ceva despre moarte. Liga de care vorbeam ar fi putut lămuri lucrurile, înlăturând totodată din enciclopedii toate murdăriile care s-au spus vreodată despre oameni. Înlăturând, domnule, chiar și faimoasa afirmație a lui Pascal că omul e o trestie gânditoare. Pentru că e duplicitară. Niciodată nu poți să știi dacă Pascal a omagiat astfel omul sau l-a luat în derâdere. De ce n-a zis stejar? De ce n-a zis plop? De ce a ținut neapărat să zică „trestie"? Pentru că trestia se leagănă după vânt?

Dar nu mă mai pot înscrie într-o asemenea ligă de idealizare a omului. E prea târziu. Am aflat prea multe. Și n-am nici răbdare, nici timp să le înșir. Într-o zi, eram la o prietenă a cărei fetiță dădea râme puilor. Venind fetița în casă, bunica i-a spus că puii se pot îneca mâncând râme, fiind încă mici. Fetița a întrebat: „Ce să fac atunci?". Cineva i-a propus să taie râmele în mai multe părți. Dar altul a protestat: „Se poate? Asta e cruzime!".

Cum vedeți, domnule, lumea nu e de piatră, ea protestează imediat, indignată, când râmele

sunt tăiate înainte de a fi înghițite. N-o deranjează prea mult că un om va fi împușcat, cu condiția ca nu cumva, înainte de execuție, frizerul să-i ciopârțească obrazul cu briciul. Cam așa e morala secolului nostru. Preferăm ca victimele să fie ucise decent. Fără să ni se arate capul. Altădată se strângeau cu miile curioșii în jurul eșafodului sau al butucului, așteptând să li se arate capul celui omorât, ca pe un trofeu, și izbucneau atunci în urale sau în hohote de râs. Vai, ce cruzime, ne spunem. Cum au putut oamenii să fie astfel? Nu, acum nimeni nu mai procedează așa. Treburile astea se fac cu discreție, fără spectatori, fără martori. Aflăm doar că unii au fost trecuți în lumea drepților în timp ce noi dormeam sau mâncam sau ne iubeam. Asta da, e decent. Nu mai suntem provocați să ne întoarcem mațele pe dos. Am fost scutiți de un spectacol neplăcut. Unde mai pui că în felul acesta se evită o mare pierdere de vreme, ceea ce, având în vedere că timpul costă, nu e chiar un fleac. Pe vremuri, vă dați seama, trebuia, totuși, o întreagă regie. Să aduni mulțimea, să asiguri ordinea, ca nu cumva vreun zănatec să sară în sprijinul celui condamnat, să-l ajute să fugă. Mă rog, multe se pot întâmpla într-o asemenea zi. Pe urmă și călăul. Dacă îl vede lumea, trebuie să urmeze și el anumite reguli, să respecte un ritual, chiar dacă asta lungește execuția și chinurile condamnatului. Nu-i poate decepționa pe cei strânși să asiste la

execuție. Dacă oamenii au venit, trebuie să li se ofere ceva, nu se poate termina totul cum ai bate din palme. Altfel, organizatorii ar risca să fie huiduiți. Lumea trebuie să fie întărâtată de așteptare, și abia atunci să fie adus, purtat de funie ca o vită, cel condamnat. Care și el se simte dator să lase o impresie bună. A, nu, toate astea nu cadrau cu secolul XX. Secolul nostru n-are timp de prostii. N-are timp să aștepte când ucide. El ucide repede, igienic și fără martori pentru că, între altele, s-a văzut în situația de a face față mai multor victime decât alte secole. În felul acesta gropile comune pot fi umplute mai ușor. Nu se face nici atâta zarvă, nu se pierde nici timp și e respectată și siesta oamenilor. Ei se pot odihni, își pot vedea de treburi. Pot dormi liniștiți. Și doar la ceai, dimineața, luând ziarul vor afla. Asta în cazul cel mai bun. Pentru că s-ar putea ca în dimineața respectivă mulți să fie grăbiți, să plece fără să citească ziarul ori să fie prost-dispuși...

Vedeți, domnule, ăștia sunt oamenii pentru care a sculptat Michelangelo și a cântat Bach.

Nu mai știu cine mi-a spus că primul violonist al unei mari orchestre, un muzician excelent, era întotdeauna acru și taciturn. Un dirijor străin venit la pupitrul acelei orchestre a fost intrigat de această atitudine. Într-o zi l-a invitat la restaurant și, acolo, după ce i-a lăudat calitățile, l-a întrebat de ce era mereu atât de rezervat. La care violonistul

i-a răspuns: „Mais je déteste la musique“. Eu, domnule, n-am conceput niciodată că se poate face admirabil un lucru pe care-l detești. Dar, mă rog, asta-i altă problemă. V-am povestit întâmplarea numai pentru a vă mărturisi că natura nu m-a jignit și nu m-a ofensat niciodată, că toate lucrurile pe care vreau să le uit acum au venit de la oameni, și totuși nu zic: „je déteste l'homme“. Aș avea motive, dar nu zic. Mă mulțumesc să vă atrag atenția că omul e singurul animal care își maltratează femela. Ca să nu mai spun că animalele nu se folosesc de limbajul lor fără nici o măsură. De câte ori zbiară un măgar? Atât de rar de parcă s-ar ruga.

Vă amintiți, poate, ce-am învățat la școală despre discul lui Newton, discul colorat, format din toate nuanțele spectrului solar, care, învârtit repede, devine alb prin dispariția culorilor. Ce-ați zice dacă v-aș întreba cum e discul: alb sau colorat? Dacă afirmați că e alb, n-aveți dreptate decât pe jumătate, pentru că el doar se vede alb, în vreme ce în realitate rămâne colorat, cu toate nuanțele curcubeului. Dacă afirmați că e colorat, nu este adevărat decât tot pe jumătate, pentru că discul ne apare, totuși, alb. Probabil, ar trebui să spunem și una și alta, că discul e în realitate colorat, însă noi îl vedem alb din cauza învârtirii sale rapide; adică e alb și colorat în același timp. Ca viața, a cărei complexitate nu se reduce probabil la contrastul dintre umbră și lumină.

Destui au zis, simplificând, fie că omul e visul suprem al naturii, fie că e o bestie. În loc să spună ca Tolstoi că e și zeu și porc, dar că se înșeală crunt când ia porcul drept zeu. El își pictează nuduri vulgare pe apărătorile roților de la cisternă și pe urmă se plânge că dragostea a murit.

Nu-mi place de aceea să mi se vorbească despre om în general. Prefer să mi se spună ceva despre oameni. Oamenii, domnule, nu înseamnă același lucru cu omul. Bustul lui Michelangelo nu poate fi pus pe aceeași etajeră cu bustul lui Nero. Cum adică? Facem unul din Michelangelo și din Nero? Și-l arătăm tuturor ca la bâlci, strigând „acesta e omul"? Păi n-ar fi asta o farsă, domnule? Dacă bestiile sunt puse pe același plan cu geniile, atunci cum să mai vorbim serios despre om? Eu am aflat, din păcate, că nu poți să fii singur cu adevărat decât în mijlocul oamenilor. Departe de ei îți idealizezi decepțiile și începi să crezi că numai tu ai greșit, te învinuiești, și singurătatea ta se umple de remușcări. Pe când în mijlocul oamenilor iluziile se pot risipi. Vezi că trestia gânditoare e uneori murdară de noroiul din care a țâșnit; că ea se îndoaie adesea după vânt și că, în fapt, nu e totdeauna gânditoare. De aceea, în ultima vreme, de câte ori am avut nostalgia oamenilor, m-am retras în camera mea pentru a mă gândi la „trestia" lui Pascal. Nicăieri ea nu e mai frumoasă ca acolo unde n-o vezi.

În copilărie aveam o prietenă. Într-o zi am primit amândouă câte o bucată de ciocolată cu cremă și ne-am apucat s-o mâncăm încet, cu sfințenie. Nu eram atentă la ce făcea ea, eram într-o grădină. La un moment dat m-a întrebat de ce mâncam ciocolata așa încet, că ea o terminase și se simțea prost uitându-se la mine. M-am rușinat și am înghițit într-o clipă bucata mea de ciocolată. Atunci și-a scos bucata ei întreagă și a rontăit-o toată după-amiaza. Ei, cam așa m-a păcălit viața mereu. Iar acum nu mai am timp nici să regret, nici să râd, domnule. Și nu mai am timp pentru că nu mai am resurse. Eu m-am terminat atunci când mi-au extirpat sânul, când am constatat că mi se poate întâmpla și mie acest lucru îngrozitor, că destinul nu mă cruță, nici zeii, care față de mine au fost muți și surzi, zei confecționați din hârtie uscată și translucidă. Dar dacă vă voi spune că m-au lăsat să cred că am cancer la sân și mi-au extirpat sânul din nepricepere, sau din indiferență, mă veți înțelege?

Doamne, prin ce zile și nopți am trecut. Doream sălbatec să trăiesc, pentru ca în clipa următoare să doresc să mor. Niciodată n-am iubit cu mai multă disperare obiectele pe care le atingeam, gândindu-mă că foarte curând n-aveam să le mai ating. Și tocmai din disperarea asta vroiam să termin mai repede cu toate. Să nu mai sufăr. Într-un fel, boala îmi dăduse mai mult decât sănătatea. Am fost sănătoasă și n-am fost

fericită că trăiesc. Și dintr-odată, în clipa când m-am temut pentru trupul meu, toate s-au tulburat. Șapte nopți, aproape n-am închis ochii. Venea seara și mi se făcea frică. Mă cuprindeau gândurile. Știam că nu voi reuși să adorm și nu mă mai întindeam în pat. Mă așezam în fotoliu și așteptam să se facă dimineață. Auzeam cum bătea pendula din hol. Stăteam ca prostită, cu ochii pironiți în perete și revedeam fel de fel de imagini din viața mea pe care le lăsam să plece așa cum au venit, fără să le cer nimic și fără să-mi dea nimic. Îmi era frică, domnule. Frică de mi se făcea greață.

Și n-am spus nimănui nimic. Ziua mă duceam la lucru. Și venea seara și veneau nopțile pe care le-am petrecut cu sufletul plin de groază fără să pun capul pe pernă. Nu puteți, domnule, înțelege ce zile și mai ales ce nopți am trăit eu. Erau momente când mă apuca un fel de furie oarbă. Dacă Dumnezeu m-a terfelit, atunci s-o facă din plin, nu cu țârâita! Și cât mai repede. Să nu prelungească degradarea, care mi se părea penibilă. Totdeauna am fost de părere că trupul e cea mai minunată creație a zeilor, dar nimic nu e mai jalnic ca un trup ajuns la capătul puterilor. N-aveam curaj să mă duc la oglindă să mă privesc. Nu-mi mai inspiram decât milă. Și ce tristă situație pentru un om să n-aibă demnitate. Pentru că, recunosc, eram fără demnitate.

Așa că știu cum arată infernul. Ca nopțile mele de-atunci. Și știu cum arată singurătatea. În

fine, am trecut și eu un Rubicon, dracu să-l ia de simbol. Și trebuie să recunoașteți că e greu să trăiești cu o asemenea singurătate în suflet. Nu singurătatea cea bună și serioasă care te ajută să nu pui în locul dragostei o porcărie și să rămâi curată și liberă, ci singurătatea care te lasă descumpănit și nu mai știi încotro s-o iei. Așa ceva lasă urme chiar dacă ai un sistem nervos de bivol.

Ei, domnule, cum rămâne cu râsul grecilor?

Poate că e în zadar, totul e în zadar dacă n-ai reușit să îmblânzești frica din tine. Vedeți dumneavoastră, ca să ai un Waterloo trebuie să fii mai curajos decât alții. Dacă o bătălie pe care o câștigi îți cere curaj, o bătălie pe care o pierzi îți cere un curaj însutit. Pentru asta trebuie să fii, dacă nu un Napoleon, măcar un om în toată firea. Și mă tem că n-am fost, domnule, iată tristețea mea. Toată viața am vrut să domesticesc frica din mine. Mi-am zis de nenumărate ori că frica e ca un animal sălbatec pe care-l dresezi. Că ești dresorul propriei tale frici, care te poate sfâșia dacă nu te pricepi s-o ții la respect. Și, o vreme, am fost foarte mândră că reușisem. Îmi venea să strig, să mă audă toată lumea: „Am reușit, am reușit să-mi dresez frica! E destul să mă uit în ochii ei și imediat fiara se retrage în cușcă". Și deodată, în nopțile acelea îngrozitoare când n-am putut adormi aproape nici o clipă, am înțeles că mă amăgisem și în privința asta. Frica era acolo, în fața mea, și mă privea cu ochi

tulburi și răi, gata să mă sfâșie. Mă simțeam slabă și tremuram de frică. Și poate că mi-am pierdut ultima bătălie înainte de a o purta. Cum ai fi înfrânt în somn, domnule. Noaptea mă trezesc, uneori, după vise de coșmar, leoarcă de transpirație, cu acest gând înfipt ca un cui înroșit în creier. Atunci mă detest.

Mă consolez zicându-mi că eu sunt o femeie oarecare și am văzut oameni mai valoroși decât mine înfrânți. Am văzut chiar o panteră transformată în oaie. Nu, nu glumesc. Din prima clipă când am întâlnit-o pe C., am privit-o hipnotizată. Era o femeie în gesturile căreia se amestecau mișcarea șarpelui și a leoaicei. Un trup superb. Capul nu, ce-i drept. Poate chiar urâțel. Avea ochi cenușii, asimetrici și o mimică extrem de mobilă, ca la maimuțe. Dar mâinile și trupul erau absolut superbe și deosebit de expresive. Când stăteai lângă ea, mâinile tale ți se păreau niște cioturi informe. Mergea repede, puternic și totuși moale, parcă dansa. Iar când se angaja într-o explicație care-i făcea plăcere era un adevărat spectacol, de la vocea scânteietoare, cu mii de inflexiuni, până la ritmul buzelor și ochilor care îi urmau gândurile. Treceai cu ea de la înțelegere la ironie, și de la răceală la duioșie. În puținele clipe când stătea să asculte, avea imobilitatea capului de cobră, iar fața, pe care în fine puteai s-o contempli în voie, privilegiu extrem de rar, căpăta o iluminare misterioasă venind de undeva

dinlăuntru. Alături de ea te simțeai ca vrabia lângă un exemplar de flamingo sau ca un scaiete lângă un trandafir. Tot ce credeai că e judecată în tine se făcea o mică grămăjoară de gunoi. Când era rea, te așteptai să scoată o limbă bifurcată dintre niște dinți perfecți ca de lup, și te mirai de ce întârzia s-o scoată, și o gheară de undeva de la deget. De fapt, pe aia o scotea și nu foarte rar. Noroc că uneori când simțeai că te destrami, îți arăta o mică bunăvoință care te ajuta să-ți refaci puterile.

Era un om cu toane. Își schimba dispoziția la fel de repede ca mimica. Mai târziu, m-am lămurit că era și snoabă. Dar în ciuda acestor defecte o admiram. Îmi plăcea cum pornise în profesia ei ca o săgeată de diamant. Totul până într-o zi când invidiile și adversitățile, de care în parte era vinovată, au început s-o încolțească. Un timp a rămas semeață. Așa cum fusese. Apoi deodată a cedat. Pantera s-a transformat în oaie, umilă, terminată, înfrântă. Își mai ascuțea gheruțele pe ici, pe colo, dar din ce în ce mai rar și fără convingere. Nu m-am mirat când a divorțat. Dar m-am mirat când am auzit-o explicându-și metamorfoza prin asta. Ce, divorțul e cancer? Din asta nu se moare. Uneori chiar din contră. De fapt, dacă ar fi fost o panteră pursânge, n-ar fi cedat, zic eu. Ar fi rămas cu capul sus. Și poate nu vă dați seama cum arată o panteră umilă. Oribil. Asta a fost una din marile mele decepții.

Mai ales că, eu așa cred, domnule, avem nevoie de cei pe care-i admirăm, chiar când ei n-au vreme de noi. Admirându-i, ne rușinăm pentru micimea noastră. Ne uităm la pantere și le admirăm pentru suplețea lor, pentru forța lor și pentru nesupunerea lor. Dar o panteră domesticită? Să vezi o panteră transformată în oaie e mai mult decât o umilință. E o dovadă că orice poate sfârși astfel. Pantera domesticită ne ia tot ce ne-a dat pantera liberă. Prin ea aerul liber, sălbatec, al junglei a fost domesticit și pus la dispoziția biciului dresorului. Și parcă vezi cum Himalaia, copacii uriași din junglă, ploile, vântul, toate ascultă de biciul dresorului. E destul ca dresorul să-și ia biciul și să-l rotească o dată prin aer pentru ca întreg pământul să tremure, pentru ca toți leii din junglă să-și caute cuștile, pentru ca șerpii să se încolăcească înfricoșați, pentru ca vântul să-și țină respirația, pentru ca soarele să se oprească pe arena cerului așteptând aplauze. Vă dați seama ce ar însemna să credem că orice pe lume se poate dresa? Și că n-ar trebui să fim surprinși auzind asemenea strigăte? „Trăiască viața într-o arenă de circ! Veniți să vedeți cum vântul își rontăie bucățica de zahăr. Veniți să vedeți cum mândria aleargă grăbită spre cușcă în clipa când aude pocnetul biciului.“ N-ar fi trist acest spectacol, domnule, și nu suntem oare în drept să detestăm panterele care s-au lăsat îmblânzite? Indiferent cine le-a îmblânzit și din ce motive

s-au lăsat îmblânzite. Eu nu m-am compromis decât pe mine. Și de domesticit nu m-au domesticit nici bolile, nici porcăriile oamenilor. Le-am suportat, m-au înfrânt, dar nu m-au domesticit.

Și vă asigur, domnule, că nu vorbesc așa din orgoliu. De altfel, dacă m-ați cunoaște, ați ști că nu dau doi bani pe orgoliu. Natura mare și minunată pe care am iubit-o mereu nu m-a învățat asta. Un cal de rasă nu e orgolios, își trăiește frumusețea. Mersul leoaicei e natura ei, nu orgoliul ei. Mie, orgolioșii mi se par niște cerșetori. Când nu-și aruncă singuri un os, cerșesc ceva ce, cred ei, li se cuvine. Nu-i vorbă că le și merge. Căci numai inteligența și bunul-simț sunt limitate. Prostia și ipocrizia n-au limite. Deci nu te poți apăra de ele. În fine, astea le știți dumneavoastră la fel de bine ca mine.

Nu, domnule, eu nu dau o ceapă degerată pe orgoliu. Am vrut altceva de la viață, nu motive să-mi satisfac orgoliul. Orgoliul să și-l păstreze cei care se pot hrăni cu el și-l pot pune în locul fericirii. Eu n-am putut.

N-am provocat destinul decât prin modestia mea. Am cunoscut un bărbat și o femeie, fără copii, care și-au aranjat viața după gustul lor. Și-au luat mașină, apoi au zis că le e frică de accidente. Au vândut mașina și și-au cumpărat un apartament. S-au mutat în el și, într-o zi, scara blocului s-a dărâmat și au murit amândoi. Eu n-am avut ca ei dorințe foarte precise. M-am

mulțumit și cu o dimineață plină de soare în care lumina se adună ca într-un lac încălzit. Așa cum era dimineața care mi-a dat ultima lovitură.

Simțeam lumina ca o pudră și parcă iertasem totul. Nu mai exista, în viața mea, decât ora aceea minunată. Spre amiază au început să se strângă norii. Apoi s-a dezlănțuit furtuna. S-a făcut și frig. Seara, am simțit o durere în gât. Am pus-o pe seama răcelii, în prima clipă. Pe urmă m-am îngrijorat puțin. Cu ani în urmă avusesem o boală gravă a laringelui, care se vindecase.

Am așteptat câteva zile și, cum durerea în gât s-a accentuat, m-am dus la doctor. Am urcat aceleași scări uzate, mai absentă decât prima oară. Sus, mai erau și alți pacienți. A trecut ceva vreme până să-mi vină rândul. Dar nu eram nici grăbită și nici înfricoșată.

Prima oară, îl implorasem pe doctor să mă ajute. El mi-a zis politicos și sceptic: „Încerc, doamnă. Depinde și de dumneavoastră". Acum, am ascultat destul de detașată verdictul: boala reapăruse.

Am reluat, firește, tratamentul, dar, după o vreme, întunecându-se la față, doctorul a început să mă învinuiască. Zicea că nu vreau să cooperez cu el. Eu vreau, domnule, dar cred că explicația e alta. Puterea mea de a iubi viața s-a uzat, iar uzura asta se întoarce împotriva mea acum. Oare nu s-au mai văzut asemenea exemple? Am avut un profesor de o mare eleganță și distincție.

Într-o zi am aflat că omul acela splendid a murit în comă alcoolică. Pur și simplu ca o epavă. Soția lui era bolnavă de mult și întotdeauna am crezut că se va prăpădi înaintea lui. Nu s-a prăpădit, dar a ajuns o ruină. Când i s-a spus „A murit Mircea", a zis: „Care Mircea?"; și apoi: „Bine".

Deci, în vreme ce altă dată am reacționat impulsiv, sălbatec, acum n-am mai reacționat decât împotriva mea. Chiar dacă n-am reușit să omor sufletul din mine, nu-mi mai vine să mă lupt pentru un dar al zeilor. Am obosit. Poate că speranța și disperarea, domnule, nu țin nici de filosofia noastră, nici de caracterul nostru, ci de norocul nostru, așa că mulțumiți destinului care v-a ocrotit. Și dacă vreți să vă dau un sfat, cumpărați-vă un câine. Ați învăța, atunci, ceva despre oameni. Mai mult decât de la greci.

Uneori, simt că mă înstrăinez de mine, că intru într-un fel de somn, ceva asemănător stării premergătoare înghețului, care mă împacă oarecum cu lumea asta, poate chiar și cu cealaltă. Alteori, mă gândesc ce bine ar fi să fie puțin soare acum. Numai că până la vară mai e mult, domnule. Prea mult.

Cu puțină imaginație, mă pot vedea într-o insulă. Și parcă văd oceanul de aici. Ați observat că iarna mările sunt totdeauna ostile? Dar ce vă povestesc eu despre mări ostile, dumneavoastră care nu vă puteți închipui decât Afrodite ieșind

din valuri? Mă străduiesc în zadar. Insula e mică. Asta e insula pe care o merit eu. Că doar n-o să mă compar cu Napoleon. El avea 122 de kilometri pătrați. Cum aș putea pretinde să am și eu la fel? Un pat, o noptieră plină de cărți, masa la care scriu, cam asta e toată împărăția mea. Toată insula Sfânta Elena rezervată mie.

Și cu asta gata. *Vive l'empereur!* Nu vă speriați, domnule, că strig. Nu mă aude nimeni. Și chiar dacă m-ar auzi, nu e dreptul meu? Măcar noi să strigăm asta, dacă armatele ne-au trădat și au fugit de la locul dezastrului lăsându-ne singuri la Waterloo. Și ce dacă armatele erau foarte mici? Câțiva prieteni. Nici aceia fideli. Un soi de prieteni mercenari, dacă se poate spune așa. Ne-au părăsit. Bine ne-au făcut. E mai clar așa, fără ei.

Într-o noapte am avut un vis ciudat. Eram trei femei undeva într-o sală plină de hărți. Cu creioane ascuțite, trăgeam linii pe hărți. Făceam calcule. Nu ne cunoșteam, dar știam că fiecare avea în urmă o viață ratată și acum își căuta insula. Și mai știam că una singură dintre noi pierduse totul. Celelalte mai aveau încă bătălii de purtat. Firește, cea care pierduse totul era cea care avea să-și găsească insula. De aceea căutam cu o anumită disperare amestecată cu teamă. În cele din urmă am descoperit, nu mai țin minte cum, că n-avea rost să căutăm. Trebuia să vină din zi în zi un sol care să ne anunțe cine va pleca în insula Sfânta Elena și cine mai avea bătălii de

purtat. Atunci am lăsat deoparte creioanele ascuțite, iar hărțile au început să se prăfuiască, să se acopere cu pânze de păianjen. Stăteam toate trei cu ochii pironiți spre ușă și așteptam. Ascultam vântul care, undeva departe, stârnea parcă valurile unui ocean. Adormeam așa, cu ochii la ușă, și tresăream din somn câteva ore mai târziu. De câte ori se auzea un zgomot afară, simțeam un fior de teamă.

Treptat, am simțit că nu mai puteam suporta. Nervii noștri erau solicitați la maximum. Ajunsesem să ne urâm în tăcere. Speram că, în momentul când avea să vină, solul va arăta pe una din celelalte două. Într-o dimineață, ușa s-a deschis. Toate trei am încremenit așteptând. Solul era un individ îmbrăcat în redingotă, cu cămașa scrobită, cu capul gol și încălțat cu cizme negre. Avea ochii răi, înghețați și ironici și pielea pergamentoasă, plină de coșuri. Se juca cu un măr. De fapt, arăta ca un polițist în travesti, dar redingota, cămașa scrobită se asortau absurd cu cizmele negre. Se uita la noi, fără să spună nimic, și se juca încontinuu cu mărul pe care-l arunca din când în când, ca la circ, și-l prindea cu dexteritate. În cele din urmă a deschis gura și ce credeți, domnule, că a zis?: „Eu sunt Paris. Am venit să dau uneia dintre voi mărul. Cea pe care o voi alege va merge în insula Sfânta Elena“. Am avut o clipă impresia că mă privea stăruitor și că avea de gând să se îndrepte spre mine și atunci am

strigat „Nu!“. Strigătul m-a trezit. Eram singură în camera mea. Ca acum.

Mai am niște lucruri importante să vă spun, însă am obosit de tot.

E inutil să-mi urați ceva de Anul Nou. Ce rost are? Ca să nu vă simțiți obligat, nici eu n-o fac. Oricum, vă sunt recunoscătoare că m-ați urmărit până aici. Azi toată lumea vorbește și nimeni nu ascultă, ați observat? Și există două feluri de singurătate. A celor care vorbesc. Și a celor care nu-i ascultă.

Și cu asta punct, domnule. Eu nu sunt Hamlet, să trăiesc din ezitări. Vă las cu bine. S-a făcut dimineață și cred că trăsura m-așteaptă.

Un joc serios

1

Prin septembrie, octombrie, toamna avea fastul și farmecul ei. Acum își arată cealaltă față. Cea ploioasă și rece. Plopii s-au înnegrit de atâta umezeală, iar mașinile care trec grăbite îi stropesc pe pietonii neatenți cu apa ce bălțește pe marginea trotuarelor. Străzile sunt pline de frunze spulberate de vânt și, cum vremea asta nesuferită mă indispune, am renunțat de câteva zile la plimbările obișnuite. Apoi, mi-am luat inima în dinți și am ieșit să mă dezmorțesc.

Dar rafalele vântului îmi întorceau mereu umbrela pe dos, ceea ce mi-a mai temperat elanul. Mai era și frig pe deasupra, altă plăcere. Până la urmă, murat de ploaie, m-am refugiat în anticariatul din apropierea Curții Vechi. Tot vroiam eu, de mai multe săptămâni, să văd ce noutăți mai există acolo.

Ambianța cărților m-a relaxat și mi-am început liniștit rondul. După câțiva pași, mi-a atras atenția, pe un raft central, un șir impunător de tomuri, unsprezece, legate în piele, cu titluri aurii, în

franțuzește, care dominau edițiile de clasici din jur. Erau *Memoriile* lui Casanova într-o ediție de lux. Așteptau, elegante și insolente, un cumpărător. Nici operele lui Goethe și Shakespeare nu stăteau cu atâta ostentație în rafturi și m-am gândit că bravul seducător ar fi fost mulțumit să constate de câtă onoare se bucură ultima lui ispravă. A ajuns printre clasici!

Eu unul, recunosc, n-am citit niciodată în întregime lunga și neobrăzata confesiune a cavalerului de Seingalt. Nu din vreo prejudecată acră. Doamne ferește. N-am elanuri pedagogice sau vreo sfântă intransigență puritană, nici nu mă număr printre cei care, din invidie, îi reproșează lui Casanova favorurile vieții. Înclin, mai curând, să văd în el un trist robot al plăcerii, un Don Juan fără metafizică. Dar m-am temut că o lectură integrală a acestor *Memorii* trebuie să fie ucigător de plicticoasă. Mereu aceleași asalturi amoroase, aceeași strategie, aceleași trucuri, cam greu de suportat! Acum, însă, cum nu ardeam de nerăbdare să mă întorc la mizeriile vremii de-afară, am luat la întâmplare un volum din cele unsprezece și, răsfoindu-l, am început să citesc pe sărite. Mi-l și închipuiam pe aventurierul venețian, bătrân și bolnav de podagră, închis în bibliotecă, singur cu amintirile sale. Hainele scumpe și bijuteriile deveniseră inutile, cunoașterea (probabil) desăvârșită a tacticii amoroase nu-i mai folosea la nimic, iar gloria sa era mâncată de molii. Balul

vieții se terminase. Victimele și dușmanii îl uitau. Dar ce ocazie minunată de a retrăi totul, de a nu ieși din scenă neobservat îi ofereau amintirile! Sunt absolut convins, de altminteri, că irezistibilul seducător și-a propus atunci cel mai dificil pariu, să seducă și posteritatea, silind-o să discute despre el și să se încline în fața lui ca portarii hotelurilor în care a fost găzduit. Numai că în zadar se preface cavalerul că se amuză. Nu există fericire de care să-ți amintești fără tristețe. Sub sporovăiala nerușinată a acestui escroc internațional, care a stârnit atâta venin și atâta ranchiună, se simte un surâs crispat. Bătrânul seducător care ține să se arate expert în inima feminină se grăbește, în realitate, să-și umple singurătatea cu ceva. De aceea își descrie minuțios cuceririle. *Memoriile* lui sunt un lung strigăt de regret al unui flecar.

Ideea m-a înduioșat și, o clipă, am fost foarte aproape de a cumpăra cele unsprezece volume. O lectură adecvată acestui timp mizerabil. Dacă nu mă înșel, Gide își propunea să citească multe cărți mediocre sau proaste; vroia să lucreze din ură față de ele. Eu n-aș merge atât de departe. În cazul cavalerului de Seingalt era vorba de altceva. Vroiam să văd cât de liniștit flecărește un om care n-a cunoscut niciodată limitele bunului-simț și care, după o viață plină de reușite, s-a trezit în situația de parazit al amintirii, mânat nu de dorința de a sta în biblioteci lângă Dante, ci

de a umple un gol. Dar costa prea mult curiozitatea mea. Așa că am pus volumul la loc.

Atunci am observat că lângă cele unsprezece tomuri legate în piele se afla o broșură modestă, ferfeniţită, umilită de opulența maratonului memorialistic de lângă ea. Asta m-a făcut s-o scot din raft. Când am deschis-o, am fost surprins. Era un regulament comentat al coridelor. La orice m-aș fi așteptat să găsesc într-un anticariat din București, inclusiv un tratat savant de tauromahie sau o istorie romanțată a matadorilor celebri, dar un regulament, fie el și comentat? Ce bucureștean dorise să se inițieze în figurile luptei cu tauri înainte de a se duce să vadă una?

M-am apucat să răsfoiesc broșura mai degrabă amuzat. Fusese tipărită, probabil, într-o tipografie de mâna a treia, pe o hârtie proastă și literele abia se distingeau. Dar multe dintre paragrafele regulamentului erau pentru mine o adevărată revelație, încât foarte repede am uitat de aceste inconveniente.

Nu mi-am închipuit niciodată până acum că o coridă se desfășoară după un cod atât de complicat. Am crezut că taurul și toreadorul se pomenesc față în față și că, în virtutea unui scenariu relativ simplu, unul trebuie să-l ucidă pe celălalt. Dar eu schematizasem, din neștiință. Corida are legile ei sacre, numeroase și foarte severe, pe care matadorul e dator să le respecte cu strictețe dacă nu vrea să riște oprobriul spectatorilor sau chiar

închisoarea. Una din reguli spune că el n-are voie să se dea la o parte mai mult de un pas în fața primejdiei. Alta, că matadorul care se teme în arenă poate fi pedepsit cu cincisprezece zile de carceră. Orice prudență exagerată, și cu atât mai mult lașitatea, îl descalifică în ochii spectatorilor. Ce surpriză pentru un profan ca mine care și-a imaginat până acum că un toreador poate apela la orice truc, la orice viclenie, cu condiția să pună la pământ bestia din fața lui, să descopăr că în patria de origine a iezuiților, în spectacolul cel mai îndrăgit de spanioli, scopul nu scuză mijloacele! Dimpotrivă, întreaga luptă cu tauri pare concepută în lumina principiului că mijloacele trebuie să fie perfect adecvate scopului. Altminteri, victoria nu mai are nici o valoare. Unui matador care răpune taurul ca o brută, nu ca un cavaler, i se strigă în semn de ocară *carnicero* (măcelarule), căci o victorie lipsită de eleganță, grosolană, vicleană e, pentru cunoscători, mai rea decât o înfrângere. Numai măiestria și curajul pot da o semnificație costumului său strălucitor.

Mai erau acolo și alte amănunte interesante, dar, din păcate, nu m-am hotărât să cumpăr broșura. Mi s-a părut prea hărtănită.

2

Trebuie să precizez că n-am văzut niciodată o luptă cu tauri și că nici n-am visat să văd. Mi-am

dorit să cunosc Spania din motive cu totul străine de tauromahie, pentru a reface ruta lui Don Quijote, dar soarta n-a prevăzut această călătorie, probabil singura pe care am râvnit-o cu adevărat. Ea nu mi-a permis decât o excepție, aproape malițioasă. O noapte și o dimineață petrecute la Madrid, în trecere, între două avioane. Am sosit într-un amurg cu lumină secetoasă, de la aeroport m-am dus la hotel, iar de la hotel, lăsându-mi valiza nedesfăcută, am pornit-o pe străzi și am umblat absolut la întâmplare până noaptea târziu când m-am întors, răpus de oboseală și de confuzia impresiilor ce mi se învălmășeau în minte. Dimineața, m-am trezit devreme și am alergat la muzeul Prado unde, ce ironie! am avut la dispoziție exact cele „trei ore" de care vorbește Eugenio d'Ors, după care, pe o căldură nimicitoare, a trebuit să fug la hotel, cu sufletul la gură, să-mi iau valiza și să mă urc în primul taxi, implorându-l pe șofer să facă imposibilul pentru a se descurca prin aglomerația infernală a amiezii spre aeroport. N-am avut timp nici măcar să mă uit cum arată Madridul ziua. Nu mai țin minte decât că era o zi aridă, foarte aridă, aproape africană, că zidurile păreau și ele de o mare uscăciune, rar îmblânzită de vegetație, și că șoferul se strecura prin valurile de mașini alternând elanurile de virtuozitate la volan cu gesturi de neputință, „deh, domnule, n-am cum să zbor". În aceste condiții, nu-mi era, bineînțeles, gândul la coride.

Și chiar dacă aș fi avut timp și am fi trecut pe lângă vreo arenă, mă îndoiesc că i-aș fi dat importanță. Pe atunci aveam despre luptele cu tauri doar păreri care i-ar fi jignit pe spanioli. Eram convins, în ciuda pasiunii mele pentru patria lui Don Quijote, că organizarea coridelor, în plin secol XX, constituie o rușine, un scandal. Asta datorită nu atât unor principii, cât faptului că n-am fost niciodată capabil să văd sânge fără să mă crispez. În copilărie, de câte ori mama tăia o găină, fugeam, pe uliță, cât mai departe de locul execuției, iar azi, de câte ori împrejurările mă silesc să pătrund într-un spital, mă surprind întorcând capul ca să nu zăresc pansamente însângerate. Nu-mi place s-o spun, dar acesta e adevărul: un instinct de apărare mai puternic decât compasiunea mă face să mă eschivez în fața suferinței, să mă tem de agonii și de moarte. Cum aș fi putut, deci, să doresc să asist la o coridă, să doresc să văd un taur vomând sânge și îngenunchind pe nisip? Teoretic, sunt gata să accept că există analogii între o luptă cu tauri și o tragedie antică, idee foarte scumpă marilor îndrăgostiți de coride (Hemingway nu e singurul care o susține), dar slăbiciunile mele nu mi-ar fi permis, și bănuiesc că nici acum nu mi-ar permite, să pătrund într-o arenă reală.

3

Mi-am amintit o controversă cu un prieten care mă invitase să petrecem împreună câteva zile la țară. Discuția lâncezea și nu prea aveam chef de vorbă. Poate oboseala drumului, poate cronica mea indispoziție la schimbările de ambianță, poate zăpușeala nopții de vară sau poate toate la un loc mă făceau să prefer să ascult. Cum a venit vorba de coride, nu mai țin minte. Fapt e că, la un moment dat, amfitrionul meu s-a înfierbântat, susținând – cu multe referiri la Goya – că lupta cu tauri e mai mult decât un sport, că ea împinge pericolul și curajul în magie.

— În coride nu există un călău și o victimă. Cel care oficiază moartea taurului, matadorul, riscă el însuși să-și piardă viața.

— Dar taurul e pierdut orice s-ar întâmpla, e condamnat dinainte, am obiectat eu, stârnind, fără să vreau, prin vorbele mele o dispută al cărei ton s-a radicalizat repede.

— Sângele taurului, a zis el, nervos, are semnificația sângelui vărsat la sacrificii.

— Sunt dezolat, dar, pentru mine, corida rămâne un omor cu public, un măcel organizat, sărbătorit. Și sunt de partea necunoscutului care a scris într-o zi cu litere de o șchioapă pe zidurile unei arene: „Fiecare zi de coridă e o zi de doliu pentru demnitatea umană“.

Ne-am certat până târziu spre miezul nopții, fără ca vreunul dintre noi să dea îndărăt. Când ne-am dus la culcare, i-am promis că voi mai reflecta la motivele încăpățânării mele. Îmi încolțise în minte un gând năstrușnic. Înainte de a adormi, m-am apucat să schițez un dialog imaginar între un spaniol (oacheș, firește, cu părul lins și favoriți lungi) și un francez (sceptic, firește) oprit să se uite la îmbulzeala din fața unei *plaza de toros*.

— Ca să fiu sincer, *señor*, perora (cu ardoarea de rigoare) spaniolul meu, îmi dau seama de ce ridicați vocea. Animalele, vă spuneți, și nu vă contrazic, au și ele dreptul de a trăi, chiar de a trăi în libertate. Dar de ce, *señor*, nu vă revoltați atunci și împotriva abatoarelor, și împotriva grădinilor zoologice? De ce nu protestați împotriva măcelăririi animalelor a căror carne o mâncați? Despre asta nu spuneți nici o vorbă. Și vreți să știți de ce? Fiindcă, în realitate, nu moartea taurului vă deranjează, *señor*. Vă deranjează faptul că sângele curge la lumina zilei. Apoi, îngăduiți-mi să vă întreb: oare chiar nu sesizați diferența enormă dintre un abator și o arenă? Într-un abator, taurul e condamnat la moarte fără dreptul de a mai trece o dată prin lumină și piere ucis de oameni care nu riscă nimic. În timp ce într-o arenă, *señor*, are loc o *luptă*, nu un asasinat. Toreadorul își pune propria lui viață în joc. El trebuie să demonstreze că merită să doboare

animalul. Dacă n-are curaj, îndemânare, plătește scump. Asta nu vor să vadă „sensibilii“ care nu se dau înapoi să mănânce o friptură bună! În abatoare, din punctul lor de vedere, poate continua în liniște măcelărirea animalelor. De acolo se pot scurge râuri de sânge. Totul e să nu fie martorii agoniei animalului din care se înfruptă și ca moartea să li se servească elegant. Onoarea umană e salvată dacă animalele sunt ucise la adăpost de privirile noastre? De fapt, *señor*, nu vă cere nimeni să renunțați la reproșuri. E de ajuns să admiteți că animalele nu mor mai ales în arene și că aici, cel puțin, ele au o șansă. Ca gladiatorii pe vremea romanilor.

— Vă place să comparați corida cu întrecerile dintre gladiatori, îi replică francezul, dar îmi permit, *cher monsieur, parce que comparaison n'est pas raison*, să vă atrag atenția că lupta cu tauri *c'est plus qu'un crime, c'est une faute.* Taurul nu poate opta, el nu e întrebat dacă e de acord să participe și, eventual, să moară. Din această cauză lupta nu e egală într-o coridă. Taurul e mânat cu sila în arenă după ce a fost crescut anume pentru a satisface pofta de spectacol – și ce spectacol, *mon Dieu!* – a unor oameni care pretind o moarte în schimbul biletului plătit: fie a taurului, fie a toreadorului. Așa este, animalele nu mor mai ales în arenă, dar e oribilă transformarea agoniei în spectacol. Masacrele din abatoare se petrec cu ușile închise. Nimeni nu strigă la

porți: „Veniți să vedeți cum sunt ucise animalele!". Pe când la coride, un om îmbrăcat în „straie de lumină", cum le numiți dumneavoastră, se pregătește să ucidă pentru a fi ovaționat, iar spectatorii protestează indignați dacă taurul nu e destul de periculos. În clipa în care sabia îi pătrunde în ceafă, taurul îngenunchează pe nisip cu un scâncet ce se pierde în delirul tribunelor. Mai bine să moară la soare, în onoare, decât în umbra abatoarelor! susțineți dumneavoastră. Dar ce știe despre o asemenea onoare taurul? El aude urletele și se vede hărțuit. Asta e tot. Și dacă lovitura n-a fost precisă, varsă sânge. *C'est dégoûtant!* Imaginați-vă un abator unde s-ar amenaja tribune pentru curioși; care scot chiote entuziaste de fiecare dată când măcelarii își dovedesc măiestria... *non, monsieur, mille fois non.*

Aici m-am oprit, doborât de somn. Intenționam să continui a doua zi, dimineața. N-am făcut-o însă, iar după-amiază a intervenit ceva care m-a silit să mă întorc în București. Apoi nu m-am mai gândit la coride până în această toamnă cu cerul putred.

4

M-am dus la anticariat să cumpăr broșura, dar în raftul cu pricina, lângă *Memoriile* lui Casanova, se afla o cu totul altă carte.

— S-a vândut, mi-a zis o vânzătoare cu părul roșu pe care am deranjat-o dintr-o discuție cu un client.

Cine să cumpere un regulament de coride în București? Și de ce? Am rugat-o pe vânzătoare să se uite mai bine. Poate că broșura nimerise în alt raft. Dar femeia s-a supărat.

— V-am spus că s-a vândut din moment ce nu mai e acolo unde ați văzut-o. Și s-a întors spre clientul cu care discuta.

Am revenit acasă și am luat din bibliotecă un album cu gravurile lui Goya din seria *Tauromahia*. Răsfoindu-l, m-am oprit la planșa 28. E înfățișat aici un toreador care se joacă cu taurul, învăluindu-se în faldurile capei. Nu se mai vede nimic din trupul lui, în afară de glezne. Nici măcar chipul, acoperit de o pălărie neagră, cu boruri mari și șnur alb. Ascuns de ochii taurului, ca un vrăjitor, toreadorul se simte la adăpost, cu toate că nu e apărat decât de pânza subțire a capei în care s-a înfășurat. Stă nemișcat, fără să-i pese de pericol.

Constat că, într-un fel, tâlcul acestei scene pitorești nu e străin nici de mine. Dacă m-ar fi tras cineva de mânecă la Madrid să merg la o luptă cu tauri, nu m-aș fi dat înapoi să fac uz de orice pretext ca să mă sustrag. Și bănuiesc că, dus cu forța în tribunele unei arene adevărate, m-aș comporta lamentabil. În clipa uciderii taurului, mi-aș astupa urechile ca să nu mai aud strigătele de entuziasm și aș căuta să mă strecor afară,

speriat și scârbit. Dar imaginația are rolul capei. Ea mă apără și îmi permite să nu intru în panică. Am chiar îndrăzneala să pufnesc în râs văzând, într-o altă planșă, cum un toreador îndrăgit de publicul Madridului îi arată taurului golul pălăriei sale, în loc de muletă, pentru a-i distrage atenția de la sabia care s-a ridicat amenințătoare în aer. În definitiv, mă exprim și prin ceea ce îmi imaginez, îmi spun, regăsind în destinderea pe care mi-o dau gravurile lui Goya plăcerea unuia din puținele jocuri în care am perseverat și în care mă simt în elementul meu.

E un joc și, oarecum, o metodă. Când nu știu ce să cred despre ceva, încerc să văd acel „ceva" din unghiuri diferite, cu tot ce presupune o asemenea operație ca fervoare și inconsistență. Caut să-mi dau seama cum arată motivele celor care zic „da" și ale celor care zic „nu". E un exercițiu de logică în zig-zag care nu urmărește să stabilească o concluzie, ci să confrunte argumentele.

Am început, așadar, un proces al coridei, străduindu-mă, cum e normal într-un joc serios, să fiu imparțial.

5

— O jumătate de tonă de mușchi și de primejdie se înfruntă cu inteligența omenească, poftiți, doamnelor și domnilor, la spectacol, spun cei care exaltă corida.

— Nu avem ce căuta într-un loc unde e sărbătorită cruzimea și e excitată fiara din noi, clatină din cap, cutremurându-se, cei care cer interzicerea ei.

— Un moment. Ați văzut vreodată măcar o singură luptă?

— Nu.

— Atunci pe ce temei o condamnați?

— Atâta retorică pentru a celebra, ce? O moarte.

Cei care sunt „pentru“ nu sunt dispuși să facă nici o concesie „sentimentalilor“, iar cei care sunt „contra“ nu acceptă că inteligența are dreptul să se joace cu moartea. Cei dintâi pretind că lupta cu tauri e un sport transcendent și invocă exemplul unor artiști celebri care au fost îndrăgostiți de vacarmul coridelor, Goya, Picasso, Hemingway. Ceilalți răspund că asta nu-i ajută să-și învingă răul de la stomac și că argumentul nu e nici măcar nou. Marțial, Juvenal și atâția poeți antici nu mureau de plăcerea luptelor de gladiatori? Și, pe urmă, ce dovedește prezența unor nume răsunătoare printre *aficionados*? Nimic altceva decât că până și cei mai subtili oameni pot avea metehnele lor. Inteligența nu e neapărat străină de cruzime, dovadă mijloacele de tortură care n-au fost născocite de proști.

Taberele se opun pătimaș, rigid, una alteia, fără nici o posibilitate de a se înțelege.

— Dacă n-ați văzut, imaginați-vă. Picadorii, banderilierii se retrag. Pe nisip rămân, față în

față, numai un om și un animal. Matadorul, cel căruia îi revine misiunea să ucidă taurul, și animalul hărțuit până atunci de picadori și banderilieri. Două forțe opuse. Inteligența și bestia. Taurul, crescut anume pentru a fi agil și periculos, a apărut parcă dintr-o noapte a instinctelor. E negru, puternic, amenințător, mușchii îi zvâcnesc la fiecare mișcare. Un exemplar superb al forței primare, bestiale, malefice. Și care nu cunoaște teama. Se repede orbește împotriva oricui îi iese în cale. Și imaginați-vă un bărbat suplu, elegant, vulnerabil, încordat ca o lamă de oțel. Linia coloanei vertebrale e perfect dreaptă, iar trăsăturile i s-au asprit. Acest bărbat e exponentul inteligenței. Și nu al oricărei inteligențe. Al inteligenței care știe ce este curajul: o frică biruită. Ce bine exprimă el cutezanța și slăbiciunile ființei ce s-a ridicat în picioare! Căci nu e apărat decât de iscusința lui. Ce valoare ar avea, de altfel, un toreador îmbrăcat în zale? Gloria lui stă în riscul pe care și-l asumă. Așa-numitele „straie de lumină" pe care le poartă nu au rolul să-l apere, ci să arate că el e un actor într-un ritual. Publicul înțelege asta și își ține respirația. Știe că tragedia la care asistă e chiar mai mult decât o artă. Mișcarea pliurilor capei, roșul muletei, costumul strălucitor fac din toreador, în același timp, un vrăjitor, un iluzionist, un tragedian și un sacerdot. Un creator de spectacol care în orice moment este în primejdie să moară. Nici o artă nu pune în cauză atât de explicit viața creatorului ei.

Arena însăși e împărțită în două zone: una scăldată de lumină, alta mai umbrită. Ca viața, nu? Iar când taurul se năpustește, ce violent devine contrastul! De o parte, furia bestiei dezlănțuite. De alta, frumusețea virilă a matadorului, curajul și orgoliul său de a înfrunta pericolul cu o eleganță, da, geometrică. O infimă deviere a corpului azvârle taurul în gol, dar o eroare de câțiva milimetri poate aduce catastrofa. Toreadorul se joacă în arenă cu destinul însuși, încercând să-l păcălească, să-i ofere numai umbra sa.

Dar în acest moment, omul și animalul formează un singur adevăr. Arzător și trist, tragic și limpede. Corida privește moartea în ochi cu un nobil dispreț pentru a o încorpora vieții.

Din tabăra cealaltă se aude alt limbaj.

— Noi am rămas de partea taurului, pentru că totul e împotriva lui. Chiar și propria-i forță. Cu cât e mai puternic, cu atât moartea lui e dorită mai mult. În mijlocul celor care îi doresc moartea, el e singur, îngrozitor de singur.

Ce ar putea să facă taurul? Să se culce pe nisip, refuzând să se năpustească în bucata de stofă roșie. Asta l-ar salva. Cu un costum inutil strălucitor, toreadorul n-ar mai ști ce să facă. Pasele lui n-ar mai fi decât un balet de paiață. De aceea, va încerca prin toate mijloacele să înfurie animalul. Or, din momentul primei lovituri cu capul, taurul e pierdut. A intrat în jocul

toreadorului și în destinul său, căci a fost crescut pentru moarte.

Exercițiul i-a dat toreadorului abilitate și, cu puțin noroc, pasele ce ridică tribunele în picioare nu-l vor costa. Înainte de a îndrăzni, a calculat în centimetri și milimetri distanța până la cornul taurului. Învârtind cu dexteritate muleta, el obține un dublu efect: îl induce în eroare pe taur, aruncându-l în gol, și le dă fiori spectatorilor, stimulându-i să urle, să aplaude. Îmbrăcat în costumul său sclipitor, care nu lasă să se vadă nimic din spaima cuibărită în stomac, el manevrează bucata de stofă ce dă câștig de cauză celui slab.

Când corpul taurului mort este scos din arenă și nisipul greblat, undeva, în largul unei pășuni, lasoul șuieră, răsucindu-se în aer. Lațul cade pe gâtul altui taur tânăr. Urmează grajdul, culoarul întunecos, arena...

Contraargumentele nu lipsesc.

— Într-o coridă se află tot. Iubirea, Răul și Moartea. Cele trei muze spaniole, cum le numește Madariaga. Și ce se reproșează toreadorului? Că-și dorește gloria? Desigur, orice toreador ar recunoaște, fără multe mofturi, că într-o arenă pustie n-ar accepta lupta. Ar arunca muleta și sabia și și-ar vedea de drum. Ce rost ar avea să se expună în fața unor tribune goale? De ce să-și riște viața dacă nimeni nu-i admiră curajul și îndemânarea? Ne place sau nu ne place, gloria,

atât de defăimată și atât de dorită, are rolul ei în istoria curajului. Într-o lume fără glorie ar fi, neîndoielnic, mai puține omoruri, dar și mai puțin curaj și mai puțină onoare.

— Dar de ce când varsă sânge în arenă, iar toreadorul, din nepricepere, nu-l poate omorî, taurul e dus în spatele arenei și executat acolo? Ce rost are această discreție bruscă? Din moment ce au venit la o execuție, de ce se feresc spectatorii?

Apărătorii au ce răspunde, că pentru spanioli moartea e tot atât de misterioasă ca viața. Ea îi determină să iubească și mai mult o existență precară, primejduită. Înălțat într-o natură plină de soare și de tristețe, pe un sol sărac în nuanțe, unde umbra face și mai violentă lumina, cântecul funebru spaniol e un țipăt vital. Iubirea și Moartea, care străinilor li se par incompatibile, sunt amândouă pentru un spaniol forme de exaltare a vieții. Aici își are originea ritualul coridei. De aceea și dezamăgește un toreador care dă semne de panică în fața taurului. El nu mai e pentru spectatori decât o caricatură a principiului că frumusețea, calitatea și valoarea luptei sunt date de gradul de pericol la care se expune toreadorul. Însă o agonie prelungită, penibilă, provoacă dezgust.

Adversarii ricanează: să nu-i bănuim pe *aficionados* că fac filosofie când strigă de plăcere sau huiduie!

E momentul, pentru partizanii coridei, să arunce în balanță un argument romantic.

— După ce lupta s-a încheiat, toreadorul se întoarce în lumea obișnuită. Se apropie de tribună și depune pe parapet pelerina în dreptul femeii căreia îi va fi închinată urechea taurului. În ultimă instanță, scopul coridelor e o declarație de dragoste. În tumultul luminos care inundă arena, iubirea și gloria triumfă împreună ca la turnirurile medievale.

6

Dar eu? Unde mă aflu eu între aceste tabere?

Evident, nu pot admira fără rezerve măiestria toreadorului. Mă împiedic mereu de cadavrul taurului. Și nu cred că voi ajunge vreodată printre cei foarte puternici, care pot să urle de plăcere când văd sânge.

Înțeleg, totuși, că toreadorii sunt singurii care se apropie de sfatul lui Marc Aureliu: să trăiești orice zi ca și cum ar fi ultima. Și poate că nimeni nu cunoaște mai bine ce dar neprețuit e viața decât un om care e mereu la un pas de a o pierde. Am văzut o fotografie cu o celebritate a arenei ținând într-o mână sabia și muleta, iar în cealaltă un ceasornic. Fotografia arăta foarte exact condiția toreadorului. El luptă fără să știe când îi va suna ceasul, cu inevitabilul risc al celui care, mizând totul, poate pierde totul.

Și dacă victoria lui mă pune pe gânduri, n-aș putea să nu observ că unica șansă a toreadorului

e să aibă încredere, în arenă, în ceea ce face. Viața lui depinde de credința lui.

Dar cel mai mult mă preocupă, acum, faptul că există o pedagogie a coridei, nu numai o estetică și o metafizică a ei. Toreadorul trebuie să-și efectueze pasele deplasându-se cât mai puțin posibil, lăsând animalul să treacă în întregime, de la cap la coadă, pe lângă el înainte de a-și relua poziția pentru o nouă provocare. Taurul nu trebuie răpus oricum, iar cel ce săvârșește sacrificiul trebuie să facă dovada că merită o asemenea cinste. Toate amănuntele pe care le-am pus cap la cap, din ceea ce am reușit să aflu despre tauromahie, merg în această direcție. În arenă, aspiranții la glorie care nu pun prețul cuvenit pe onoare sunt repede eliminați. Au existat matadori celebri, se spune, care și-au ruinat cariera într-o singură zi pentru că s-au temut și au dat înapoi din fața unui taur excesiv de puternic sau din cale-afară de furios. Cu atât mai mult poltronii, șmecherii, cei ce vor să reușească prin trucuri n-au, din câte înțeleg, nici o șansă reală în aceste lupte. Goya, se știe, și-a bătut joc de coridele practicate la Bordeaux, în care niște „cârpaci", cum bombănea el, făceau tot felul de „giumbușlucuri" ca să evite confruntarea; le considera o insultă la adresa taurului și a tauromahiei. Apoi, în arenă nu încap scuze și justificări. Învinșii nu împart înfrângerea cu nimeni. Toreadorii triumfă sau mor în funcție numai de

calitățile sau greșelile lor. Și unde mai e pedepsită lașitatea cu închisoarea? Dacă s-ar extinde această regulă dincolo de zidurile arenei, pe străzi, carcerele ar fi probabil insuficiente. Poate că nu e tocmai plăcut să constați că un flăcău, aproape analfabet uneori, devine peste noapte un idol numai pentru că știe să se ferească la timp și nimerește, fără să-i tremure mâna, punctul țintit din greabănul taurului, dar e limpede, dacă am interpretat bine unele reguli din broșura de la anticariat, că un adevărat toreador nu se îmbracă în costumul său strălucitor pentru a înșela așteptările celor veniți să-l vadă la lucru. Dincolo de sângele vărsat, ar fi greu de vorbit, așadar, despre imoralitatea coridei. Între glorie și moarte, eleganța luptei – și când zic eleganță mă gândesc la multe – e, se pare, obligatorie. Descoperire prețioasă până și pentru un romantic al incertitudinilor, ca mine.

7

Și mai e ceva, foarte important, un gând cu totul neașteptat care mă atrage de câteva zile. Fiecare are sau poate avea un „taur" al său, care-l obligă să semene într-o privință cu toreadorii, chiar dacă nu știe nimic despre ei. Un toreador – îmi iau libertatea de a folosi acest cuvânt în sens larg – nu poartă obligatoriu un costum strălucitor și nu ține neapărat o sabie în mână. El poate,

foarte bine, să se folosească de o mașină de scris (!), eventual o „Smith Corona“ veche, prăpădită, obosită, dar care încă mai poate fi utilizată, ca armă, împotriva spaimei că timpul trece nemilos. Și nu e absolută nevoie de o arenă gălăgioasă, în care să vuiască douăzeci de mii, treizeci de mii de spectatori, cu alguazili călări și sunete de trompetă în aerul de sărbătoare. E de ajuns și o cameră ticsită de cărți unde un scriitor se luptă cu îndoielile sale (care pot fi la fel de agresive ca un taur!) în prezența nimănui. În această arenă *sui generis*, unde nu se aud decât zgomotele de pe stradă, foșnetul ploii și țăcănitul mașinii de scris, există câteva avantaje deloc neglijabile. „Toreadorul“ nu riscă, înfruntându-și „taurul“, să fie ucis. El are posibilitatea să ezite, să facă un pas înapoi, apoi altul (fără să i se reproșeze asta), să revină, să corecteze o stângăcie, să repare o greșeală. Nimeni nu-l vede, nu-l silește să braveze dacă se teme, nu-l face să simtă răsuflarea fierbinte a destinului în ceafă, iar un pas greșit nu se plătește pe loc. El poate amâna confruntarea când e obosit, poate cumpăni, poate renunța de o mie de ori, fără ca nimeni să afle, și tot de atâtea ori să o ia de la capăt. Dincolo de fereastră, în acest timp, nu se modifică nimic; aceiași plopi înnegriți de ploi, aceleași ziduri cu iederă îngălbenită. În schimb, taurul poate veni aici din orice ungher. Și poate fi orice: o teamă, o amintire, o îndoială. E un taur care nu omoară,

dar e, poate, mai greu de răpus fiindcă el atacă uneori însăși voința de a învinge.

La drept vorbind, nu știu foarte exact ce calități îți trebuie pentru a scrie. Știu însă destul de bine, am impresia, ce calități sunt necesare pentru a nu azvârli în foc ce ai scris. Mai întâi e nevoie să crezi că există cel puțin un om care așteaptă spovedania ta. Apoi trebuie să speri că într-o asemenea „coridă" nimeni nu e învins dinainte, că important e să încerci; dacă nu vei reuși, îți va rămâne, oricum, onoarea de a fi încercat. Pe lângă talent, vreau să spun, literatura îți pretinde să te înveți cu șocul de a trece, dintr-o clipă în alta, de la fericire la suferință, de la euforie la deznădejde.

Mi se poate obiecta că un toreador n-are timp, în arenă, să se studieze, să se judece. N-are timp de amintiri. Rămas singur cu primejdia, cu amenințarea, cu norocul sau nenorocul său, el e cu toate simțurile în alarmă, încordat ca un arc. În asemenea momente, trebuie să fie numai acțiune, trăind într-un prezent pur. Pe când un scriitor are vreme să-și studieze singurătatea, s-o analizeze. Își duce lupta și în același timp și-o descrie. Își măsoară dubiile, impasurile, își dă curaj, șterge, corectează sau rupe ce a scris, aruncă la coș, după care visează, speră, crede din nou. Scrierea unei cărți e ca un lung deșert străbătut. Și dacă toreadorul n-are vreme să se complice, cel care scrie ajunge în mod fatal, aș zice, ca în momentele dificile, de îndoială, din

nesfârșitele zile și nopți în care își străbate deșertul, să vorbească singur, încercând astfel să-și adune puterile, să-și ascută voința, căci vorbăria lui, aparent preocupată de sine, e o formă de a-și întări credința în ceea ce face.

E adevărat. Dar ceea ce mă determină să consider corida un termen de comparație posibil e mai ales faptul că, în arenă, toreadorul vede până în adâncurile destinului său. Rousseau zicea că nu trăia cu adevărat decât ceea ce își aducea aminte. Trebuia să aștepte să treacă un eveniment pentru a-l simți și înțelege pe deplin. Din pricina nevoii de prezent, eu n-aș putea spune că „a fost" e mai viu decât „este". În schimb, înclin din ce în ce mai mult să cred că viitorul există deja, într-o măsură, în noi, sub forma amintirii. Și că identitatea fiecăruia e efectul unor cauze care o motivează, dar o și limpezesc.

Mai bine decât așa nu pot să explic ce mă face să mă gândesc la tauromahie în vreme ce zăresc pe fereastră, acum, un soare mahmur și rece, într-o spărtură de nori. Cu o altă logică, m-aș închirci în mine, înfrigurat și sceptic. Așa, eu, care nu mă pot uita la o banală injecție, mă compar cu toreadorii!

8

Cu câteva luni în urmă, când dogoreau zidurile, iedera care acoperă întreaga fațadă a casei de

vizavi era plină de albine și de gâze la amiază. De câte ori treceam prin fața ei, mă opream. Îmi plăcea să mă uit cum mișuna viața pe crengile subțiri, pe care praful și lumina nu mai puteau fi deosebite. Acum iedera s-a gălbejit, seamănă luminii zgârcite, bălților. Încă un motiv pentru a lăsa altora poveștile despre fecunditatea matură a toamnelor. Mie, ploile care umplu zidurile de igrasie îmi provoacă un fel de reflux vital. Și pe măsură ce înaintez în vârstă, visez o vară fără sfârșit. Poate fiindcă m-am născut vara.

Relațiile mele speciale cu zilele toride au început, de altfel, foarte devreme. Aveam, mi s-a spus, un an când părinții m-au luat cu ei, în leagăn, la seceriș. Mama a așezat leagănul la umbra unui snop de grâu, dar a uitat de mine, astfel că soarele violent de iulie m-a înroșit ca pe un rac fiert. Se pare că urmările au fost dezastruoase și că numai printr-o minune, în loc s-o pornesc spre imperiul morților, am revenit să-mi caut izbăvirea printre cei vii. Când nimeni nu se mai aștepta, am renăscut, ca să zic așa, din propria mea cenușă. Dar arsura aceea care m-a costat un rând de piele n-a rămas fără urmări. Febra ei mi-a intrat în sânge și în suflet. Cum încep zilele reci, nu-mi mai găsesc locul, mă simt mai slab, mai expus îndoielilor, mai nesigur, și abia când aerul se luminează și natura strălucește din nou revin la normal. Sunt un om al verii, îmi plac ierburile cu sucuri amețitoare, zilele de caniculă,

pe care le înjură alții, fructele care se coc, trupurile bronzate, și aș putea vorbi la nesfârșit despre asta. Un cer clar și câteva pietre fierbinți îmi ajung, uneori, pentru a fi împăcat cu mine, iar pe plajă, vara, când nisipul arde și marea e la doi pași, mi se întâmplă chiar să cred că fericirea costă puțin. Cu nasul vârât în nisip, cu brațele întinse, mă las atunci cuprins de o indolență dulce și luminoasă, în care aproape nimic nu mai contează, uit și de problemele mele, toropit de căldură, de soare, răpus, relaxat, încredințat că secretul filosofiei e primitiv, și simplu.

Din păcate verile trec, iar ploaia care nu mai încetează face să mustească amintirile, se infiltrează ca o apă freatică în starea mea de spirit. Și cum simt nevoia de puțin soare în acest sfârșit de toamnă neobișnuit de ploios, agasant, iată-mă întors la „jocul meu serios". Îmi spun că poate așa mi-a fost dat, să înaintez cu lungi ocoluri. Nu am privilegiul celor care nimeresc la țintă pe calea cea mai dreaptă. Pentru aceeași înțelegere, plătim prețuri diferite. Mie nu-mi ajunge, se pare, să văd, să aud, să pipăi. Trebuie să-mi și închipui, să și visez că văd, că aud, că pipăi. Firește, dacă nu cumva lumea reveriilor e o altă lume, mai logică, mai puțin crudă sau, în orice caz, mai convenabilă temperamentului meu.

Așadar, închid ochii... Și ce văd? Afișe mari, în culori vii, pe care se detașează silueta unei femei elegante și un cap de taur, anunță *fiesta*.

Casele de bilete sunt luate cu asalt, mulți gură-cască pândesc frumusețile zilei și sosirea matadorilor, iar polițiștii abia prididesc să facă o relativă ordine în acest vacarm festiv în care milionarii se întâlnesc cu cerșetorii și Don Juan-ii stau cot la cot cu călugării (ce caută ei aici? *plaza de toros* e un templu profan!). Magia coridei a atras parcă întreg orașul aici. Nu lipsesc nici nobilele *señorite* care lasă în urma lor o dâră de parfum. Bineînțeles, puștii care visează să devină într-o zi matadori nu vor putea intra toți (arena are totuși locuri limitate!), dar cei care nu vor reuși vor auzi de afară semnalele trompetei, strigătele, exclamațiile. Nu vor vedea taurul viu, dar îl vor vedea mort, când caii îl vor târî afară din arenă.

Se zice că rar găsești un scoțian care să nu fi zărit în viața lui nici o fantomă, și e la fel de rar să găsești un spaniol care să nu știe nimic despre coride. Privindu-i pe cei care discută aprins despre cele mai bune pase, ai crede că nu există de la facerea lumii decât două categorii de oameni: unii care se luptă cu taurul și alții care trebuie să aibă o părere despre asta; și că nu există problemă mai importantă pe pământ și în filosofie decât rezultatul coridei de azi. Restul preocupărilor, să mai aștepte. Ai putea crede chiar că lumea a fost creată tocmai în acest scop, să se strângă în fața arenelor, într-o după-amiază însorită, și să dezbată pe toate fețele șansele toreadorilor și ale taurilor, pentru a da un pronostic.

Cine va învinge? Întrebare rămasă din timpuri imemoriale, repetată mereu. Corida e atât de veche și atât de tânără, totuși!

Mă strecor prin această animație zgomotoasă și colorată, admirând pălăriile cordoveze, cu borurile drepte, celebrele șaluri de Manilla, bogat brodate și terminate cu ciucuri lungi de mătase, sau pieptănătura după moda andaluză care folosește un piepten înalt, înfipt în păr, spre ceafă. Evantaie de preț, mantile splendide, praf, lumină, gălăgie se amestecă într-o revărsare de pasiune, avidă de senzații. Din când în când, cineva ridică ochii spre cer. Nu cumva să plouă și să se amâne corida! Dar, nu. Nu e nici un pericol. Cerul e curat, albastru și tânăr. Un bărbat între două vârste îi dă sfaturi unui novice: „Fii atent să nu-ți deranjezi vecinii dacă ți se face rău. Asta i-ar irita. Ai grijă, mai ales, să nu-ți arăți panica tocmai când alții își strigă entuziasmul. Ar fi o greșeală care te-ar expune la neplăceri. Spectatorii coridelor sunt foarte pasionați și capricioși. Dacă ții să te manifești în vreun fel, cel mai bine e să faci ce fac alții. Aclamă când aclamă ei, huiduie când huiduie ei. Căci toreadorul, trebuie să știi, merge tot timpul între glorie și rușine. Dacă nu se teme, publicul îl răsplătește regește. Dar dacă nu e la înălțime, nu trebuie să se aștepte la înțelegere“. Îi arăt controlorului biletul, îl întreb în ce parte a tribunelor e locul meu, după care mă îndrept într-acolo, mai mult

furișându-mă, de teamă să nu atrag atenția cuiva. Abia când mă liniștesc, îndrăznesc să mă uit în jur.

Arena are trei caturi și seamănă cu un circ antic. E ca un O imens, cu ovalul de nisip împrejmuit de o barieră care îi apără pe spectatori. Femeile și-au așezat șalurile pe balustradele lojilor, și-au pus ochelarii de soare și studiază din spatele lentilelor fumurii efectul produs asupra bărbaților de prezența lor. Bărbații, însă, își împart atenția între frumusețe și lupta care urmează să înceapă. Pălăvrăgesc, comunicându-și ultimele noutăți despre crescătorii de tauri angajați în competiția de azi sau despre starea de spirit a toreadorilor, și numai rareori trag cu coada ochiului către frumoasele *señorite*. Dezamăgite, acestea din urmă se apucă să studieze programele sau, făcându-și vânt cu evantaiele, se întorc, nerăbdătoare, spre porți. Văpăile caniculei sunt încă puternice, nisipul scânteiază orbitor.

La stânga mea, un spaniol volubil, cu cămașă cadrilată, îi explică unui tip blond, spălăcit, un scandinav probabil:

„Străinii ne socotesc barbari pentru că ne plac luptele cu tauri. E soarta Spaniei să fie mereu judecată de străinii care n-o înțeleg. Dar dați-mi voie să vă spun, *señor*, că nu trebuie să confundați o arenă cu obișnuitele terenuri de sport. O astfel de arenă cum e cea în care ne aflăm e un mic univers. Vă rog să mă urmăriți și vă veți convinge

că nu exagerez, că din acest univers nu lipsește nimic.

Există, înainte de toate, matadorul, nu? Eroul zilei. Există, apoi, bestia. Când i se va da drumul din boxă, va năvăli gata să ucidă orice îi va ieși în cale. Cai sau oameni. Există cei care îl ajută pe matador. Picadorii. Banderilierii. Sarcina lor e să întărâte fiara și s-o obosească. După care se dau la o parte. Existăm, nu-i așa? noi, spectatorii. Martorii. Și există, *señor*, muzica. N-o auziți? *Paso doble*. O coridă fără *paso doble* e ca o toamnă fără ploaie sau ca un oraș german fără cârnați și fără metafizică. Să nu uit poliția. Ea asigură ordinea. Îi duce la carceră pe puștii care sar în arenă fiindcă au prea mult curaj și pe matadorii care dau înapoi fiindcă au prea puțin. Și există apoi ceea ce nu se vede. Undeva în spate se află infirmeria, cu un chirurg îmbrăcat în halat alb, pregătit să coasă, dacă mai e cazul, un abdomen străpuns. Și, bineînțeles, capela, *señor*, căci toreadorii nu intră în luptă înainte de a îngenunchea în fața Fecioarei. Există speranță, primejdie, superstiții. Da, da, trebuie să știți că toreadorii sunt extrem de superstițioși. N-ar coborî în arenă dacă ar auzi un câine urlând sau dacă ar zări, întâmplător, o bufniță. Există tot, *señor*. Arena e mare cât lumea. Singura deosebire e că în lume nici gloria, nici moartea nu ascultă de legi atât de clare ca aici...".

„Hei, liniște, intervin câteva voci iritate. Mai terminați odată. Începe corida."

S-au înșelat. Dar de ce nu începe lupta? Publicul și-a pierdut răbdarea. Se aud fluierături. Strigăte. *Los toros! Los toros! Los toros!* Cei mai nervoși dintre spectatori bat din picioare și lovesc în balustradă cu ce pot, făcând un zgomot infernal. Taurii sunt încă în boxe în loc să fie aici! În golurile dintre strigăte se aude muzica, acel *paso doble* care, ceva mai devreme, mă predispunea la reverie; parcă eram la o veselă reuniune inocentă. Foarte frumos acest *paso doble*, dar spaniolii n-au venit aici la concert. Muzica trebuie să preceadă ceva. Taurii! *Los toros!* Vecinul meu fumează nervos, aruncând țigara după câteva fumuri ca să poată vocifera. Grațioasele *señorite* țipă și ele, fără să-și menajeze coardele vocale. Mă ghemuiesc pe locul meu, intimidat. Aș striga și eu, dar n-am aplombul necesar. Și nici antrenament. Orice spaniol descinde în linie directă nu numai din Don Quijote, ci și din conchistadori, așa că la el totul se rezolvă prin ereditate. Deci, mai bine mă abțin și mă rog în gând să nu mai așteptăm mult, pentru ca sărbătoarea să nu degenereze. Există precedente primejdioase care arată că în aglomerații omul poate fi uneori feroce, săvârșind acte pe care de unul singur nu le-ar săvârși. Ca să mă liniștesc, îmi concentrez atenția asupra unui alguazil îmbrăcat în negru, care stă nemișcat, absent, împietrit în

costumul său tradițional. Cu atât mai rău pentru el! Ceilalți se pot descărca de tensiunea nervoasă. Inclusiv cei care nu posedă nimic, dar se bucură de totul într-o asemenea zi. La iritarea publicului contribuie poate și faptul că, din senin, vântul a început să sufle, aducând, uneori, din depărtare un praf gălbui pe care-l răsucește în spirale chiar deasupra tribunelor.

Un sunet de trompetă potolește vacarmul. În sfârșit, ora de soare și de pericol a coridei începe. Un călăreț se îndreaptă spre loja rezervată celui care prezidează corida și cere cheia boxei unde e închis taurul. Cheia e aruncată, călărețul o prinde și se întoarce în galop. Arena arhiplină se agită. În aceste momente mă ghidez și eu după principiul iezuit că omul nu trebuie să știe, ci să creadă. Chiar dacă nu știu mare lucru despre luptele cu tauri, e important să cred și eu, asemenea celorlalți, că în fața noastră se va juca propria noastră farsă sau tragedie. Închid ochii...

...Când îi deschid, în arenă nu e nimeni, în afară de mine. Stau în fața mașinii mele de scris, ascult vântul care spulberă ce a mai rămas din frunzișul plopilor de peste drum și mă gândesc la viața mea.

„Et in Arcadia ego !“

1

Lumea în care m-am născut eu nu privea cu ochi buni călătoriile. Era o lume închisă. Tatăl meu a făcut o singură călătorie, care a durat vreo cinci ani, străbătând câteva țări dus și întors, și care nu i-a lăsat o amintire prea plăcută deși a întreprins-o gratuit. Poate fiindcă n-a dorit-o și a fost constrâns să voiajeze. Se afla la coasă, în 1914, când a sunat mobilizarea, după glontele de la Sarajevo, și a fost înrolat fără să fie întrebat dacă era dispus sau nu să-și lase fânul neuscat și să pornească prin Europa, în furgoanele imperiului habsburgic.

Singura amintire din această lungă și primejdioasă călătorie a tatei e un tablou, cu un călăreț al cărui cal parcă zboară. Se află pe peretele de deasupra patului meu acum și, de câte ori ridic ochii, îl văd. Calul e negru ca pana corbului, cu țințe albe pe frunte și pe glezne, iar călărețul, cu tunica lui vișinie fluturând în vânt, cu pantalonii albaștri vârâți în cizme, ține sabia ridicată în mâna dreaptă, în timp ce cu stânga strânge

dârlogii. Cerul din fundal e pașnic, senin, cu câțiva norișori idilici, deasupra cărora e înrămat în medalion un bătrân cu favoriți albi, Franz Jozeph desigur, flancat de două personaje pe care lacunele mele în materie de istorie nu-mi permit să le identific. În partea de jos a tabloului scrie cu cerneală neagră, spălăcită (recunosc caligrafia tatei, frumoasă, ordonată, elegantă chiar): *Kanonir Alecsandru Paleriu K.u.K.Fh.R.* (probabil indicativul unității, pe care a schimbat-o odată cu trecerea sau, mai degrabă, fuga în armata română). Am copilărit sub acest tablou, așezat pe peretele dinspre răsărit, dinspre uliță, al casei și am fost foarte mândru că tata a zburat prin aer pe un asemenea cal de poveste. Ceva mai târziu am descoperit, nu fără o strângere de inimă, că și uniforma și calul erau un desen standard și că numai capul călărețului a fost fotografiat și montat în acest desen. Atunci mi-a mai scăzut entuziasmul, dar păstrez cu emoție această unică amintire rămasă mie din singura călătorie a tatei. El mai avea una. Își pierduse pe jumătate vocea, vorbea slab, stins. Fusese îngropat de un obuz, stătuse acoperit de pământ până sub bărbie, iar aceasta îi afectase coardele vocale.

Mama a călătorit tot o singură dată. Pe o distanță mai scurtă și, spre deosebire de tata, pe jumătate de bunăvoie. Din Lisa, care pe atunci era un sat grăniceresc, la București. Ca să evite formalitățile, dar probabil și costul călătoriei,

mama, cum era foarte tânără, n-avea nici optspre-zece ani, a preferat să treacă munții mergând pe jos până la București, unde s-a angajat fată în casă în familia unui doctor ce locuia undeva pe lângă Piața Romană. A rămas o singură iarnă, strângând bani pentru zestre. Apoi s-a întors în Lisa, pe aceeași cale, și n-a mai plecat decât în ianuarie 1965, în cimitirul din capătul uliței pe care m-am născut eu.

Acestea au fost singurele călătorii ale părinților mei. În rest, ei au mers pe aceleași drumuri, apropiindu-se ori depărtându-se puțin de munte, după cum cereau treburile, și au văzut răsăritul și apusul soarelui din același punct. Viața lor a curs într-un cadru restrâns, bine delimitat și geografic, de munți la miazăzi și de dealurile de pe malul Oltului la miazănoapte.

Într-un timp, am crezut că eu am ieșit din această lume închisă, că odată cu mine s-a rupt o tradiție care durează cine știe de când. Am călătorit cu avionul, cu trenul, cu vaporul, cu mașina, cu autobuzul, am trecut dincolo de țările unde a ajuns *kanonirul Alecsandru Paleriu*, și fără să risc să mor de o mie de ori pe zi ca el, mi-am scris numele pe formulare la vamă, la hoteluri de categorii diverse, a trebuit să vorbesc în alte limbi, să mă deprind cu alte obiceiuri decât ale noastre, am mers pe o cămilă, am avut trei accidente de avion. Și totuși, vai, nu mă pot considera un *homo viator*. Dimpotrivă, spre

regretul meu, sunt tot ce poate fi mai străin acestei noțiuni. Mi-au lipsit pofta de a călători și arta de a o face. Și poate că sunt nu numai primul guraliv, ci și primul sedentar adevărat din neamul meu.

O astfel de declarație riscă, îmi dau seama, să pară un moft, dacă nu și mai rău, celor care n-au avut șansa mea, mai ales că dorința de a vedea și alte locuri e perfect normală și nimeni nu e vinovat că eu sunt alcătuit anapoda, că mi-am sabotat singur călătoriile. De aceea mă grăbesc să precizez că nu sunt atât de retrograd încât să-mi exalt sedentarismul și să-l transform în criteriu. Chiar și devenită modă, călătoria păstrează ceva salutar și sunt conștient că eu reprezint din acest punct de vedere o anomalie, un caz. Mă urmărește parcă o fatalitate, să nu mă pot bucura de acea dulce beție a noutății de care i-am auzit vorbind pe mulți. Să fie o reacție specifică sensibilităților conservatoare? Nu știu. De câte ori am încercat să-mi explic această panică de a ieși dincolo de cercul obișnuințelor, mi-a fost greu să numesc o singură cauză. Cu atât mai greu e să mă fac înțeles de alții. E foarte probabil că afirmațiile mele pe această temă, risipite prin cărți și prin interviuri, au fost socotite simplă cochetărie. N-am reușit, mă tem, decât să dau impresia că după ce zeii călătoriilor mi-au fost, o vreme, favorabili, mai am și ingratitudinea sau chiar lipsa de decență de a cârti împotriva lor.

Cu excepția celor care mă cunosc bine, nimeni n-a vrut să creadă că mie îmi e oarecum frică să călătoresc, că orice mă scoate din rutină, din obișnuit, mă sperie. Și, cu timpul, am renunțat, am obosit să mă tot justific. La ce bun? Aș fi izbutit, cel mult, să mă repet.

Vina mea e, poate, că i-am derutat și pe cei care ar fi fost dispuși să mă ia în serios, deoarece m-am justificat prost. Folosind cuvântul „anticălător", am dat impresia că sufăr de o fobie a distanțelor. Or, adevărul este că eu mă tem și de ceea ce e necunoscut în imediata mea vecinătate. Practic, orice m-a smuls din „a fost" și orice îl amenință pe „este" îmi provoacă un vertij. Iar pentru a mă face cât de cât înțeles ar fi trebuit să încep cu acest amănunt bizar: că dintotdeauna am avut, în forme neclare, ceea ce aș numi azi nostalgia imobilității.

2

Am început foarte devreme să mă manifest ca atare, cel mai important eveniment al copilăriei mele fiind o întâmplare plină de tâlc. Întreg universul meu avea atunci o suprafață de câțiva kilometri pătrați. Nu fusesem nici măcar până la Făgăraș, situat la optsprezece kilometri de Lisa. Cât despre ce se petrecea dincolo de orizont, știam tot atât de puțin cât știa Columb despre America înainte de a pleca în prima sa călătorie.

Dar acest univers minuscul era pentru mine tot atât de mare cât un imperiu. Din pridvorul casei noastre se vedeau munții. Acolo aveam la dispoziție un vast domeniu alcătuit din ierburi, dealuri pline cu aluni, tufișuri nenumărate cu zmeură și cu mure, luminișuri înnegrite de afine, platouri ascunse unde creșteau tot felul de ciuperci, izvoare cu apă rece de-ți crăpau dinții, râuri iuți, mici și secrete, păduri adânci, umbroase, cărări știute de toată lumea sau numai de mine. Eram bogat, nu mă stânjenea deloc faptul că acasă spațiul meu de manevră era redus. Casa în care m-am născut avea doar o tindă, în care mâncam primăvara, vara și toamna, o cameră de locuit și o cămară. Totul lucea de sărăcie și de curățenie. Mama spăla podelele cu leșie în fiecare săptămână. Pe lavițele pictate nu eram lăsat să mă joc, pentru a nu râcâi vopseaua, nici pe paturi, pentru a nu risipi paiele acoperite cu un cearceaf gros de cânepă. În schimb, urcam zilnic munții în urma celor două vaci ale noastre. Ce motive aveam să mă plâng? Lumea în care mă născusem mi se părea pe atunci largă, încăpătoare, nu mă stingherea câtuși de puțin.

Încât ceea ce a început într-o seară de pe la sfârșitul lui august m-a surprins complet nepregătit. Tata vroia să mă duc la București, să-mi încerc norocul la un liceu, „Spiru Haret“, poate reușeam să obțin una din bursele de-acolo, care mi-ar fi îngăduit să am altă soartă decât a lui. Mama nu

părea deloc convinsă. Tăcea tot timpul cu palma la gură, după obiceiul ei, și plângea pe ascuns...

Venise septembrie. Aerul mirosea a frunză de nuc și a fân uscat. Stăteam în pridvor sau în grădină cu o carte în mână, clocind tot felul de proiecte. Mă hotărâsem întâi să-mi tai un deget, ca să-i oblig să mă ducă la spital, dar deși eram plin de semne la amândouă mâinile de la cuțitul cu care îmi crestam bețele, mi s-a făcut frică; apoi m-am gândit să fiu mut la examen, să nu deschid gura, ca să mă trimită înapoi acasă, dar nu-mi convenea să râdă băieții din sat de mine. Vanitatea mea era tot atât de precoce ca teama de necunoscut. În cele din urmă, am plănuit să fug de-acasă în dimineața fixată pentru plecare, să mă ascund vreo săptămână în pădure, până trecea pericolul. După aceea, toate aveau să reintre desigur în normal. Cum petrecusem multe nopți pe munte, nu mă speria perspectiva de a dormi într-o colibă părăsită sau pe un maldăr de iarbă sub cerul liber, iar în privința hranei nu aveam griji. La începutul lui septembrie, pădurea era plină de alune, de mure, de zmeură coaptă. Știam unde să caut ciupercile bune de fript pe jar, nu, mâncarea nu era o problemă. În plus, contam și pe aprobarea tăcută a mamei.

Cu o seară înainte de ziua cu pricina, mi-am pus în buzunarul pantalonilor o cutie de chibrituri, după care m-am suit în pat mai devreme decât de obicei, deoarece îmi propusesem s-o șterg,

neobservat, în zori. Mi-am așezat la îndemână și bocancii pe care mi-i cumpărase tata. Primii mei bocanci. Erau grei, solizi, negri și ardeam de nerăbdare să-i port. Nu avusesem permisiunea s-o fac până atunci, întrucât mama vroia să-i am nou-nouți pe străzile unui oraș atât de important ca Bucureștiul, pentru ca să nu râdă, zicea ea, „domnii de-acolo“ de mine. Din pricina emoției am adormit însă târziu și, când am deschis ochii, am constatat cu spaimă că ferestrele erau albe de lumină. De la poartă se auzeau glasurile celor cu care urma să fac prima călătorie din viața mea. Trebuia să mă grăbesc dacă vroiam să evit dezastrul. Mi-am încălțat repede bocancii. Nu vroiam să fug fără ei. Dar, semn rău: mergeam destul de greu. Nu m-am îndurat totuși să mă descalț și tocmai această slăbiciune, că n-am disprețuit plăcerea de a purta un lucru mai bun când am avut ocazia, mi-a fost fatală atunci. Cred că viața mea ar fi luat un alt curs dacă nu m-aș fi împiedicat, din pricina bocancilor, când săream gardul din capătul grădinii, ceea ce i-a dat tatei prilejul să se apropie și să-mi propună un pact. Să accept să plec, în schimbul a 44 de lei. De ce 44? Probabil, atât avea în acea zi. Surprins, am stat în cumpănă cocoțat pe gard. Suma mi se părea amețitoare. Nu avusesem niciodată atâția bani în mână. Și n-am rezistat, am acceptat tranzacția, nu înainte însă de a-mi dovedi încă o dată mefiența: „Dar mi-i dai

acum?“. Am primit asigurări ferme și astfel mi-am asumat riscul să ies din universul înaintașilor mei, contra cost. Ironia soartei a vrut ca eu, care sunt un atât de prost gospodar al prosperității personale, să-mi datorez expulzarea din mit unei mici „afaceri“. Probabil, melancoliile de mai târziu au fost prețul plătit pentru ispășirea acestui păcat. Dar ereditatea (singurul zeu căruia îi cunoaștem numele, spune Oscar Wilde) s-a răzbunat mai târziu. Fiindcă am îndrăznit să depășesc universul în care s-au mișcat ai mei, mi l-a redus și mai mult: la mine însumi.

3

Vanitatea m-ar îndemna să pretind că am depins exclusiv de caracterul meu în viață (nu ne asigură bătrânul Heraclit că destinul este propriul nostru caracter?) sau că soarta a ales împrejurări deosebite pentru a mă călăuzi pe un drum sau altul. Adevărul, însă, mă obligă să fiu modest. Am depins de multe amănunte, iar gardul pe care am stat cocoțat înainte de a pleca la liceu a constituit placa turnantă a vieții mele. Dacă-l săream, aș fi fost cu siguranță altul acum. Pentru că n-am făcut-o, am intrat pe alt coridor al destinului.

Din multe puncte de vedere, gardul acela reprezintă un simbol. El a constituit eșecul primei și, probabil, singurei aventuri pe care am plănuit-o.

A fost prima mea nehotărâre importantă. Și prima răspântie. De aici aș putea trage concluzia că o viață e o sumă întâmplătoare de amănunte, o improvizație continuă între o naștere și o moarte. Sunt totuși convins că există o logică dincolo de detalii.

4

Există o logică până și în faptul că am luat în serios legenda Arcadiei, căutând Arcadia de-adevăratelea.

Lucrurile s-au petrecut cu ani în urmă. Mă găseam la Atena, când cineva m-a întrebat pe neașteptate dacă nu vroiam să merg în Peloponesul cu „o ocazie". Am zis aproape fără voie: „Mă interesează Arcadia". Cel care-mi făcuse propunerea a părut mirat. De ce tocmai Arcadia? Stânjenit de mirarea lui, am vrut să-i explic, dar ce să-i explic? că am avut mereu slăbiciunea paradiselor pierdute? că mi-aș fi putut imprima o carte de vizită *Octavian Paler, specialist în paradise pierdute*? Căutam o ieșire din încurcătură și am tresărit auzindu-l: „Mi se pare că autobuzul trece pe-acolo. Nu sunt sigur. Vreți să mă așteptați o clipă?". Am așteptat, făcând în gând socoteala puținilor bani de care dispuneam. „Aveți noroc", mi-a zis binevoitorul grec la întoarcere. Și chiar a doua zi eram instalat într-un autobuz plin de praf, cu vopseaua cam scorojită și arcurile

obosite; un autobuz care zdruncina îngrozitor, întrerupându-mă mereu din reveriile pe teme antice.

În afară de mine, mai existau trei pasageri. O femeie care citea un roman polițist. Un tânăr care răsfoia la nesfârșit o revistă sportivă. Și un bătrân care se uita pe geam, deși nu părea interesat de peisaj. Într-un târziu, după mai multe ore de drum, am pătruns într-un decor de munți despăduriți, secetoși, cu văi pustii, sau aproape pustii, ce mărgineau șoseaua. *Arcadia*, mi-a zis bătrânul, arătându-mi cu mâna priveliștea de o dezolantă singurătate. Am încremenit. Cum, aceasta era Arcadia, ținutul ales de poeții antici pentru a ne vorbi despre fericire și despre regret? În speranța că mai aveam de așteptat, i-am cerut lămuriri șoferului. Acesta m-a asigurat, însă, cu o ireproșabilă politețe profesională: „Da, domnule, e Arcadia. Unde vreți să coborâți?“. Prin fața noastră defilau munți goi, de piatră descărnată. Nu se vedea nici un sat. S-au scurs minute bune până ce am zărit unul, cuibărit sub un povârniș abrupt. Apoi, iarăși, nimic. Piatră cutreierată când și când de capre. Arbori foarte puțini și chinuiți, pietroși ei înșiși. Râuri uscate. Nici vorbă de platanul gigantic sub care Heracle a biruit Hidra, iar cât privește păstorii lui Poussin, îmbrăcați în țesături scumpe și parfumați, ei nu trecuseră cu siguranță niciodată pe coastele acelea aride de munte. „Ce căutați, de fapt, domnule?“, s-a întors

spre mine șoferul, văzând că tăceam. „Arcadia", am răspuns. „Arcadia e mare – a exclamat el, răsucindu-se în scaun și examinându-mă în oglindă –, ce anume căutați în Arcadia?" Nu știam ce să-i răspund. Nu puteam să-i spun că eu căutam ținutul idilic, neprihănit, despre care vorbesc legendele. Simțeam că așa ceva ar fi sunat în acel moment de-a dreptul caraghios. „Vreau să cobor aici", m-am hotărât brusc, ca să scap de politețea lui cercetătoare. „Mă rog, făcu șoferul ridicând din umeri, cum doriți." Și a oprit. A așteptat să cobor, s-a uitat intrigat după mine, apoi a închis ușile, și-a aprins o țigară și a apăsat pe accelerator, lăsându-mă singur în mijlocul șoselei.

În clipa în care autobuzul a dispărut la o curbă, mi s-a părut că am rămas atârnat în gol. M-am gândit că făcusem o prostie. Ce căutam, singur, în pustietatea aceea? În jurul meu, cât vedeam cu ochii, nu se zărea țipenie de om. Numai munți, numai piatră, și soarele care ardea, încingând piatra. Dacă ar fi trecut un alt autobuz atunci i-aș fi făcut semn să mă ia, punând punct curiozității mele. Dar n-a trecut și, într-o doară, am părăsit șoseaua, suind pieptiș pe coastă. Nu era nici amiază, aveam timp, nu riscam să mă prindă noaptea în sălbăticia aceea inospitalieră. Am ajuns în vârful coastei, de-acolo am coborât într-o vale și am suit apoi altă coastă, din ce în ce mai copleșit de senzația că mă găseam într-un

deșert muntos. Copacii pe care-i întâlneam erau atât de rari, încât nu reușeau decât să accentueze goliciunea peisajului. Singurătatea urla pur și simplu în jurul lor și pot jura că n-am întâlnit nicăieri o tăcere mai zgomotoasă. După vreo trei ore, m-am întors în șosea.

Și cum să zic azi? Că am fost și eu în Arcadia? Firește, am fost câteva ceasuri într-un ținut care poartă, administrativ, acest nume, dar eu căutam altceva, o Arcadie inexistentă. Sunt unul dintre naivii, câți oare? care au plecat cu autobuzul să caute un ținut născocit de poeți. Știam, de fapt, că Arcadia e un fel de vis al memoriei. După cum știam că imaginația noastră înfrumusețează paradisele pierdute cu atât mai mult cu cât ele sunt pierdute mai sigur. Cu toate acestea, am fost sincer surprins că locurile unde am coborât nu corespundeau câtuși de puțin legendelor.

Păstrez de vreo zece, cincisprezece ani pe masa la care scriu o imagine a *Porților Paradisului* sculptate de Ghiberti pentru Baptisteriul din Florența. Porțile masive, de bronz, sunt, bine-înțeles, închise. Foarte bine că sunt închise!, îmi spun. Trebuie să rămână permanent așa. Dacă s-ar deschide, am vedea căscându-se un gol ametitor. Pe când zăvorâte, ele ne permit să visăm, să ne închipuim orice. Dar dinaintea paradiselor pierdute nu mai suntem la fel de raționali. Tânjim mereu să le forțăm porțile.

Când m-am dus într-o primăvară să văd clădirea dezafectată unde am urmat școala primară, am procedat la fel, am uitat că în Arcadia nu există reîntoarceri. În fosta cancelarie, două canapele, scoase din uz, erau trase la perete. Un dulap, cu ușile deschise, nu mai conținea decât praf. Afară, pe acoperișul de țiglă, străpuns de două ferestre care semănau cu două pleoape deschise, moțăiau în lumină câteva ciori. O clipă, am avut senzația, probabil datorită mirosului crud de troscot ce venea din spatele clădirii, că reînvie ceva, dar iluzia s-a risipit repede și comic. Speriate de prezența mea, ciorile s-au smuls din picoteala lor luminoasă, au umplut acoperișul cu zborul lor negru, dezordonat, și au dezlănțuit un concert asurzitor de cârâieli. Nu s-au așezat la loc decât după ce m-au văzut plecat.

Butoiul lui Diogene

1

Încă nu m-am lămurit de ce Baudelaire consideră călătoria actul poetic prin excelență. Pe mine această afirmație mă instigă să exclam, din invidie, că șoselele, gările, aeroporturile sunt pline azi de poeți, că niciodată lumea n-a cunoscut un asemenea trafic intens de poezie! În general, se crede că o călătorie îl ajută pe cel care o întreprinde să se părăsească pe sine. Eu n-am putut călători decât ca să mă regăsesc violent.

Prima amintire din București e cea mai semnificativă pentru relațiile mele cu necunoscutul. Stăteam cu toate simțurile la pândă, ca o mică sălbăticiune sperioasă, în curtea unui internat de pe bulevardul Schitu Măgureanu; o curte asfaltată și înconjurată de un zid înalt. Gata să-mi scot ghearele la primul semn de pericol, mă lipisem cu spatele de zid și mă uitam cu o prudență agresivă la proaspeții mei colegi care jucau „lapte gros". Mi se părea că hainele mele, pălăria rotundă și neagră, cu bor mic, specifică portului din Făgăraș, pantalonii albi, strâmți, cămașa de bumbac,

lăsată peste pantaloni și încinsă cu o curea, stârneau curiozități răutăcioase și eram hotărât să nu îngădui nimănui să se apropie de mine sau să mă ia peste picior. În prima noapte petrecută la internat, mă visasem pe munte, cu vacile, și cum una dintre ele se furișa și în vis spre locuri interzise, cu iarbă mai bună, strigasem din adâncul plămânilor (să se audă!): „Mali, hăuuu!“, încât se trezise întreg internatul, ceea ce dăduse naștere la multe comentarii ironice. După această întâmplare, eram mereu în gardă. Băieții care jucau „lapte gros“ m-au lăsat, din fericire, în plata Domnului, altfel cariera mea de bucureștean ar fi început, în mod sigur, cu o bătaie.

Ulterior, m-am „civilizat“, am învățat să mă port cât de cât normal, m-am familiarizat cu noua ambianță, iar lupul singuratec din mine s-a relaxat, s-a lăsat corupt de zgomotele orașului, și-a pierdut instinctele. Dar, dacă mă gândesc bine, în sufletul meu a rămas ceva din contradicția sălbăticiunii care stătea retrasă, însă nici nu renunța să urmărească, atentă, ce făceau ceilalți.

Poate din această cauză Diogene nu mi se pare un extravagant, sau chiar mai rău, cum insinuează defăimătorii săi pe marginea istoriei cu butoiul, de care fac haz, mirându-se cu savantă ironie: dacă vrea să trăiască într-un butoi, foarte bine, n-are decât, dar de ce ține să-și așeze butoiul chiar în mijlocul unei piețe publice?

Subtextul reproșurilor e limpede: Diogene îi deranjează astfel pe ceilalți și, în plus, e inconsecvent; să se ducă, cu butoiul lui, într-un loc unde nu încurcă pe nimeni și unde nu riscă să fie învinuit că ar căuta doar o ieftină publicitate.

Cei care-l persiflează pe Diogene ne-ar putea oferi, cu această logică, și afirmații mai rele. De pildă, de ce nu? că un solitar e un sălbatec fără simț social, un rest de barbarie care rezistă încă la asalturile afectuoase ale civilizației. El ar merita numai compasiune și chiar atât e poate prea mult. Lumea modernă nu mai are vreme de caritățI inutile. Timpul presează, centurile de siguranță de tot felul sunt obligatorii, indiferența devine, dacă n-a devenit deja, o fatalitate. Și o întrebare plutește în aer, ca sabia lui Damocles, deasupra capului celui care ține să vorbească despre singurătatea sa: dacă dorește să fie singur, e liber să-și urmeze această dorință, dar de ce se încăpățânează s-o comunice lumii?

Așa e, singurătatea nu e o binefacere. Ea îți cere mereu sacrificii. Îți ia înainte de a-ți dărui. Or, așa ceva riscă să facă din tine un om de gradul doi, dacă nu găsești înlăuntrul tău destulă dragoste care să te apere de pericolul închistării. Încât îl înțeleg foarte bine pe Diogene. Ceea ce face el nu e, după părerea mea, un capriciu. El are nevoie și de butoiul său și de piața publică, deoarece are nevoie și de sine și de lume. Și nu pe rând, ci în același timp. Într-o formă simplă,

atât de simplă încât unii nici n-o înțeleg, Diogene ne atrage atenția că adevărata cunoaștere de sine nu are loc în afara lumii, ci în mijlocul ei, nu e o renunțare la viață, ci o încordată căutare a izvoarelor ei. Unde să-și ducă butoiul? Într-un deșert? Ce sens ar avea un butoi gol într-un deșert? În schimb, într-o piață publică vorbele „caut un om" se lămuresc brusc. Omul la care se referă Diogene se află înlăuntrul celui care-l caută! Numai amatorii de anecdote, care se opresc la amănunte, la faptul că Diogene umblă ziua în amiaza mare cu felinarul aprins și locuiește într-un butoi, văd în el un extravagant, un original sau un înțelept nu tocmai zdravăn la minte, în loc să observe ce tâlc au ciudățeniile lui: că drumul spre adevărul nostru cel mai adânc, unde pâlpâie lumina vieții noastre, e la fel de anevoios ca drumul unui mistic spre Dumnezeu. Acest grec pus pe șotii și în aparență cam trăsnit e, în realitate, de o mare seriozitate și de o logică uimitoare. El nu s-a dus, ca alții, să se închidă într-o grotă fiindcă nu aleargă după singurătatea mizantropului, care-și caută mântuirea în dezgust și negație. Singurătatea lui e limitată, flămândă, izvorăște din nevoia de a exista nu contra altora, ci alături de alții. Și nu-mi e greu să mi-l închipui pe Diogene trăgând cu urechea, din butoiul său, la ce se întâmplă afară. Un asemenea solitar nu se poate lipsi de viața exterioară în aceeași măsură în care nu se poate lipsi de cea lăuntrică.

A doua amintire mă poartă la una din primele ore de franceză. Purtam încă hainele de acasă, în așteptarea uniformei, și aveam același aer de sălbăticiune folclorică probabil, amănunt care nu-i scăpa decât profesorului, un om cumsecade, dar în aceeași măsură absent. Trecea printre bănci deșirat, slab, șters, trăind în lumea lui interioară despre care nimeni nu știa nimic. Absorbit de frământările care-l măcinau, nu mai avea destulă energie pentru a privi cu atenție în jur. Din acest motiv, nu găsise nimic neobișnuit în faptul că mulți dintre colegii mei erau familiarizați cu franceza de-acasă ori chiar vorbeau franțuzește. Din contră, fixase, pornind de la nivelul lor, ștacheta exigențelor și cred că a fost sincer surprins când, scoțându-mă la tablă, a constatat că eu nu puteam pronunța corect nici măcar articolul hotărât „le". S-a întors spre mine și am văzut pe fața lui o grimasă. M-a pus să repet, închipuindu-și că nu auzise bine. Apoi, o secundă, a avut impresia că-mi băteam joc de el. Cu limba mea necizelată, nedeprinsă cu pronunții străine, nu reușeam deloc să găsesc sunetul exact, oscilând între un oribil „lio" și un scandalos „le". În acest timp, colegii obișnuiți cu subtilitățile ortoepice ale francezei mă priveau ca pe o curiozitate și abia se abțineau să nu izbucnească în râs. Ba, după mai multe încercări ale mele, care mai de care mai jalnice, de a o scoate la capăt, nu s-au putut stăpâni. Abia atunci profesorul a înțeles

adevărul și m-a privit mai atent. „Treci în bancă“, mi-a poruncit cu o voce obosită, închizând catalogul fără să-mi pună notă proastă. Eu am rămas nemișcat, cu pumnii strânși, cu urechile arzând de rușine, căci râsetele continuau. „Ce e?“, s-a întors spre mine profesorul, nedumerit. Eram foarte tulburat. Batjocura și mila celorlalți mă înnebuneau. „Treci în bancă“, a repetat profesorul, încruntându-se într-un fel care a așternut în clasă o liniște ca de gheață. Am plecat de la tablă fără să văd pe unde merg și n-am găsit ceva mai bun de făcut decât să fug afară din clasă și să plâng. Cu sufletul otrăvit, m-am hotărât să mă răzbun pentru râsetele care mă umiliseră și singura idee care mi-a venit a fost să mă arunc cu patimă asupra unei limbi moarte, pe care n-o vorbea nimeni în clasă și pe care doream s-o vorbesc eu. A trebuit să mai aștept pentru asta doi ani, până când am început orele de latină.

2

Am auzit că în pădurile tropicale din America Centrală trăiește un greiere care, spre deosebire de alte insecte ce au luat culorile strălucitoare ale florilor exotice, seamănă unui vulgar fragment de lichen. Culoarea sa ternă îi asigură o bună protecție, salvatoare, deoarece (deși nu face decât să cânte) are dușmani mulți: păsări, reptile,

broaște, mamifere. Greierele-lichen cântă fără să fie văzut. Numai un salt imprudent deasupra ierburilor poate să-l semnaleze inamicilor săi. Dacă simte vreun pericol, rămâne perfect nemișcat, clătinând doar lungile sale antene senzitive, care par animate de vânt. Și, bineînțeles, tace imediat. Dar dacă nimeni nu-l vede, el aude tot ce se petrece în jur. Timpanele sale, aflate pe picioarele anterioare, sunt formidabile urechi mobile și orientabile în toate sensurile.

Ei bine, cam așa arătam eu. Ca un greiere-lichen, mai ales că uniforma mea avea exact culoarea lichenilor. Treceam pe lângă ziduri la fel de modest ca aspect, la fel de amenințat și la fel de atent, fără ca nimeni să mă observe. Nu mai văzusem niciodată atâția oameni necunoscuți, tramvaie, blocuri, pietoni. Mutat, dintre ierburi și nori, direct între reclamele și nevrozele Bucureștiului, eram intimidat în egală măsură de mașini, de zgomot și de indiferența celor din jur. Când pericolul mi se părea prea aproape, rămâneam nemișcat și tăcut. Nu mai scoteam o vorbă, nu îndrăzneam să mă mișc și așteptam ca primejdia să treacă.

Și apoi, ce-aș fi putut spune? Veneam dintr-un loc care nu însemna pentru nimeni nimic. Trebuia să mă adaptez la o situație nouă și numai cine a trecut, fără nici o tranziție, dintr-un mediu închis, cu un timp propriu, într-un oraș de mărimea Bucureștiului poate înțelege de ce probleme mă loveam.

Să las însă deoparte duioșiile. Îi pizmuiam pe colegii mei pentru că duceau o viață normală, pentru că se simțeau în siguranță, ocrotiți de grija părinților, și stăteam departe de ei. Din câte țin minte, nu exista alt băiat de la țară în acea clasă de orășeni, în general bine sau chiar foarte bine situați, dar aș fi nedrept dacă aș acuza pe alții de strategia greșită, negativă, distructivă pe care am urmat-o. Eu însumi spoream distanța care mă separa de colegii mei, refuzând să mă comport firesc. Nu luam parte la clasicele farse organizate în clasă, la jocurile din recreații, la întâlnirile extrașcolare, la reuniuni, mă retrăgeam când nimeream într-un grup, stăteam deoparte, umblam de unul singur, ferindu-mă cu o sumbră tenacitate de intimități. Nu discutam decât lucruri fără însemnătate, nu ceream sfatul nimănui. Colțos, impulsiv și mândru, eram în același timp rezervat. Timid și lipsit de haz, nu mă aflam aproape niciodată în atenția generală. Reacționam la cea mai mică ironie și bănuiesc că nu eram un partener nici comod, nici plăcut, cu stângăciile și salturile mele de la sfială la iritare. Exista în mine o mare nevoie de tandrețe care, nesatisfăcută, mă durea, dar purtam o mască ursuză și, probabil, destul de comică în momentele când deveneam agresiv. Fiindcă mai aveam și ideea fixă că binevoitorii mă priveau de fapt cu compasiune.

În micul univers pestriț al clasei, eu reprezentam de unul singur categoria „sălbatecilor“,

singurul rol pe care-l jucam acceptabil fiind acela de spectator. În recreații, mă retrăgeam pe o latură a curții și priveam. Poate că în secret doream să fiu adoptat cu forța. Și fiindcă nimeni nu se grăbea să mă silească să ies din cochilie, mă strângeam în ea. Eram în stare să le port pică altora numai pentru că nu-mi ofereau ceea ce eu nu eram capabil să primesc. Îmi întrețineam, cu o obositoare consecvență, o izolare pentru care nu eram totuși dotat, căci altfel n-aș fi dus dorul prieteniei, și pe măsură ce mă încurcam mai rău în aceste contradicții, îmi era din ce în ce mai greu să ies din impas. Treptat, cei care ar fi putut să se apropie de mine au renunțat s-o facă, pe bună dreptate, lăsându-mă să-mi duc bagajele de unul singur.

3

Nu mă pot opri să transcriu dintr-un zodiac câteva considerații despre „zodia raculuiˮ în care m-am născut: „Încet, noaptea devine mai lungă și strălucirea lunii devine mai intensă, ceea ce face ca «racul» să fie cel mai sensibil dintre toate semnele. El e ușor impresionabil și trece de la veselia cea mai pură la o melancolie tulbure. Sensibilitatea sa se poate compara cu cercurile concentrice provocate de o piatră aruncată în apă. Ceea ce pentru alții e fără importanță, pentru un «rac» capătă o valoare exagerată. Și de

câte ori e preocupat inutil! Adesea închipuirea îl domină și poate deveni un bolnav imaginar. Dacă dispune de un apartament cu mai multe camere, el trăiește de obicei într-una singură, pe care o aranjează după gustul și exigențele lui. E conservator, tradiționalist, fascinat de trecut, de amintiri. În general posedă o memorie ieșită din comun; încă un motiv pentru a străbate drumurile știute, cu voluptatea dureroasă a celui care strânge tot felul de lucruri nefolositoare, dar de care nu se poate despărți. Din pricina aceasta reușește destul de greu să pună ordine în viața lui. Se teme de cruzime și de duritatea vieții cotidiene, încercând cu fierbintea lui imaginație s-o îndulcească și s-o înfrumusețeze. Vulnerabil la ofense, ascunde teama sa de brutalitate, de violență, sub o mască de persoană calmă și o face atât de bine încât reușește uneori să pară plictisitor și puțini bănuiesc cât zbucium, câtă energie pune «racul», închis în el însuși, pentru a înfrunta situații simple. Caracterul său dificil, susceptibil, ușor de contrariat, îi joacă adeseori feste. Are o slabă capacitate de adaptare și de supunere, iar cine trăiește în vecinătatea lui trebuie să devină un maestru de tact, pentru a se lupta și cu orgoliul «racului» și cu susceptibilitățile care-l fac uneori greu de suportat".

Mă îndoiesc că diversitatea caracterelor se poate reduce la douăsprezece scheme, de aceea privesc cu mefiență acest gen de texte, dar

trebuie să recunosc că metehnele mele sunt corect înșirate aici. În câte împrejurări am ales calea cea mai rea și cea mai inutilă! Și energia risipită pentru a înfrunta situații simple! Lipsește, poate, din această enumerare numai faptul că am răspuns adesea rău dovezilor de simpatie, descurajând gesturile prietenoase, în vreme ce am tânjit după favoarea de a mă lega de cineva.

Într-o noapte din copilărie, m-am trezit auzind țipete și m-am speriat. În ferestrele casei, luceau vâlvătăile unui foc uriaș, iar pe uliță se vedea ca ziua. M-am ghemuit în pat, înfricoșat de lumina violentă care lingea amenințător geamurile și, convins că visam, am adormit din nou. Dimineața am zărit pădurea arsă, neagră, ca o rană urâtă întinsă pe toată coasta Secii. Un nor de fum se ridica deasupra munților, murdărind lumina aurie a toamnei. Tot astfel am crezut într-o vreme că singurătatea a ars, ca în vis, o parte din pădurile mele și m-am trezit când ravagiile erau clare, nu mai era nimic de făcut. Mă tem, însă, că n-aș putea învinui pe nimeni pentru partea mea de singurătate și că sunt unicul ei artizan.

E drept că o dimensiune mi-a lipsit cu desă-vârșire. N-am dorit niciodată să joc rolul unui Robinson. Aventurile celor care au vrut să experimenteze mitul bunului sălbatec mi-au inspirat mai curând suspiciuni. Cum să te retragi de bunăvoie pe o insulă pustie? Bănuiesc că eu numai legat în lanțuri aș sta într-o sihăstrie

absolută. Pe sub fereastra mea trec camioane, autobuze, troleibuze, automobile, motociclete, căruțe, basculante, mașini ale Salvării cu sirenele în funcțiune, nu mai lipsește decât tramvaiul ca repertoriul de zgomote să fie complet, dar nu mă plâng. Vacarmul mă obosește, însă de tăcere îmi e frică, mai ales când e desăvârșită. În ciuda singurătăților mele, am rămas un animal social și nu m-aș putea lipsi de efectele și defectele civilizației pentru a gusta deliciile sălbăticiei, socotite de unii un rafinament. Sălbăticiile mele sunt de cu totul alt ordin. Dar despre asta s-ar cuveni să vorbesc fără zâmbete.

Oglindă retrovizoare

Odată, mă găseam într-un avion amenințat să nu poată ateriza. Era pe la sfârșitul lui ianuarie. Veneam din Grecia. La vreun ceas după decolare, stewardesa ne-a anunțat că avionul se va abate spre Salonic deoarece aeroportul din Belgrad fusese închis din pricina ceții și a poleiului. Se dezlănțuise o furtună de zăpadă și avionul resimțea greu șocurile vântului. Plutea ca o coajă de nucă pe o mare furioasă, scuturându-ne zdravăn. Pasagerii și-au legat centurile de siguranță și, ghemuiți în fotolii, priveau alarmați prin hublouri. Deodată avionul s-a aplecat puternic într-o parte și a făcut un nou viraj. Câțiva pasageri, intrați în panică, au întrebat speriați: „Ce se întâmplă?“. Un bărbat s-a dus și, nervos, a bătut cu pumnul în cabina piloților, cerând explicații. A ieșit stewardesa și ne-a comunicat că ne îndreptam acum spre Sofia, deoarece și aeroportul din Salonic se închisese între timp. A urmat ceva infernal. Avionul se zvârcolea, cădea în goluri de aer, prin nori gelatinoși, apoi se cabra, se ridica, vibrând din toate încheieturile. La un moment dat, a făcut alt viraj, iar stewardesa n-a mai

așteptat să bată cineva în ușă. A venit și ne-a înștiințat că ne îndreptam spre Zagreb. Aeroportul din Sofia devenise, de asemenea, impracticabil. După un sfert de oră, ne-a înștiințat că nu vom putea ateriza nici la Zagreb și, după încă un viraj, am aflat că ne vom roti în aer până se va termina combustibilul deoarece se întâmplase ceva la o roată. Am înțeles cu toții că piloții se așteptau ca aparatul să se răstoarne la aterizare și să ia foc. De aceea vroiau să evite o explozie. Atunci s-a dezlănțuit un adevărat vacarm în avion. Îngroziți, disperați, unii călători și-au pierdut controlul, vociferau. Câțiva s-au lungit pe podea, socotind că astfel erau mai feriți. Alții își frământau mâinile, înghițeau calmante ori își ștergeau continuu obrajii umezi de transpirație. Eu stăteam la locul meu, mai liniștit decât dacă aș fi văzut totul într-un film. Avionul a ratat de patru ori coborârea, fiind în pericol să atingă fie un copac, fie o casă, până ce, în sfârșit, s-a așezat pe pista unui aeroport gol, înconjurat de mașini de salvare și mașini de pompieri. Dar încă mai eram calm în momentul în care am coborât scara avionului. Abia două ore mai târziu, când m-am vârât în pat, la hotel, genunchii s-au pornit să-mi tremure.

Oarecum la fel am reacționat într-un accident rutier. Veneam de la Sinaia. Pe la Câmpina a început să plouă. Șoseaua, plină de mâzgă din pricina pământului căzut de pe roțile tractoarelor, a devenit alunecoasă. Mergeam singur, conducând

o Volgă, nu mă grăbeam și m-am instalat în spatele unui camion care transporta traverse de fier. Deodată am văzut stopurile camionului aprinzându-se și camionul valsând pe șosea. Instinctiv, am apăsat pe frână. În clipa următoare am simțit cum Volga a început și ea un dans periculos. Am mai avut timp să văd în oglinda retrovizoare că, în spatele meu, un Renault 16 a derapat, s-a răsturnat în șanț, încolăcindu-se în jurul unui copac. După aceea am rămas cu ochii ațintiți pe camionul care se oprise aproape de-a latul șoselei, nelăsându-mi loc să-l depășesc. Am apăsat și mai tare pe frână, dar mi-am dat seama că nu mai puteam evita accidentul. Mașina patina. Riscam să fiu aruncat în șanț, dacă frânam prea tare, ori să nimeresc în traversele de fier. În fața acestei alternative, am încercat o manevră disperată. Am intrat cu roțile din stânga pe buza șanțului, rugându-mă să nu mă răstorn, și în clipa în care am trecut cu capătul mașinii de botul camionului, am virat brusc la dreapta, pentru a evita să fiu azvârlit într-un pom. Totul a durat câteva secunde și s-a desfășurat la limita catastrofei. Am coborât complet buimăcit, nepricepând eu însumi prin ce miracol am scăpat. Șoferul camionului fugea pe câmp după copiii care, cu brațele pline de crengi tăiate, săriseră în mijlocul șoselei, în fața lui, din copacii cu coroane bogate ce străjuiau drumul. Neputându-i prinde, s-a întors, s-a așezat pe marginea șanțului și a

izbucnit în plâns; lipsise puțin să-i calce. O ambulanță a venit să ia pasagerii din Renault. După ce a venit și miliția, mi-am continuat drumul spre București. Mașina nu avea decât o aripă lovită. Și, iarăși, abia când m-am suit în pat, acasă, și întreaga scenă mi-a revenit în fața ochilor, ca un film rulat cu încetinitorul, m-a cuprins frica și am început să tremur.

Reacționez, se pare, cu întârziere, nu trăiesc prompt unele emoții.

„Per aspera ad astra“

Trei condiții trebuia să îndeplinească un tânăr în Lisa pentru a trece pragul maturității: să fie un bun cosaș, să bea o cantitate apreciabilă de rachiu fără să se clatine prea tare și să devină destul de practic încât să-și vadă clar propriul interes. Prima dintre aceste condiții am îndeplinit-o cu brio. Încă de la sfârșitul liceului, am fost socotit cel mai bun cosaș din sat; dovadă că eram plătit cu preț dublu când mă angajam, vara, să cosesc livezile altora. A doua, după câteva încercări penibile, în perioada studenției, am renunțat cu totul s-o satisfac. În afară de amintirea străzii Bacchus din Ferentari, pe care am trecut ani la rând, nimic nu mă leagă de acest zeu. În ce privește a treia condiție, am obținut rezultate șubrede, neconvingătoare. Astfel că, din punctul de vedere al lumii în care am văzut lumina zilei, mi-ar fi greu să pretind că m-am maturizat vreodată cu adevărat. Unica mea performanță, aceea de cosaș de elită, s-a învechit. De altminteri, ea nu prezintă nici un fel de interes în București. Trăiesc, probabil, într-o vârstă echivocă în care, pe pragul bătrâneții, mai

am impulsuri tardive de adolescent. Și când mă gândesc că am pornit să mă maturizez sub semnul unei devize care părea foarte promițătoare! *Per aspera ad astra*, „Pe căi aspre către stele“, un dicton din Seneca ales pentru tabloul de absolvire a liceului „Radu Negru“ din Făgăraș de către promoția anului 1945.

În patru cuvinte, era exprimată foarte limpede ideea că porneam la drum, că pe acest drum trebuia să avem un țel înalt și că se cădea să nu ne speriem de greutăți. Și poate că unii dintre colegii mei au respectat îndemnul din vorbele lui Seneca. Eu mă văd nevoit să mă trag puțin în urmă. N-am ajuns la „astre“, nici n-am înfruntat cărările abrupte. Numai rareori am îndrăznit s-o pornesc pieptiș.

E drept că Seneca n-a făcut parte niciodată dintre maeștrii mei. Mai întâi, l-am citit la o vârstă când moderația mi se părea ridicolă, îndeosebi în condițiile de permanentă jenă financiară în care mă găseam. Ce puteam să înțeleg atunci din moderația stoică? mai ales dintr-una predicată de cineva care putea să-și permită orice, fiind sfetnicul unui împărat. Apoi, înainte de a-l fi citit cu atenție pe Seneca, am aflat amănunte despre prezența sa lângă Nero, iar imaginea pe care mi-am format-o despre preceptorul împăratului m-a împiedicat să mă apropii de filosof cu inima deschisă. Să fii maestrul lui Nero, să asiști netulburat la băi de sânge și să vorbești despre

moderație, despre distanța spirituală față de evenimente, așa ceva îmi apărea de-a dreptul cinic. Fiind foarte tânăr, împărțeam lucrurile, simplist, în alb și negru, le judecam fără o cunoaștere temeinică, în lumina unui idealism superficial, de aceea însăși etica lui Seneca mi-a devenit suspectă. Omul trebuie să se supună destinului în viața exterioară, zicea el, dar recomandarea suna aproape ca o scuză.

Dar faptul că nu m-am maturizat, realmente, niciodată nu mă împiedică să privesc cu melancolie tabloul de care am amintit. Trebuia să fim, în fotografii, îmbrăcați în costum negru, cămașă albă și cravată neagră. Și se pare că e o tradiție în familia mea de a nu avea, în împrejurările solemne, ce ne trebuie. Tata se dusese la biserică, la nunta sa, cu o cămașă împrumutată. Eu i-am urmat exemplul în mai 1945. Și costumul, și cămașa, și cravata erau luate din recuzita atelierului fotografic de pe Corso. Dar ce-mi păsa? După gustul meu de-atunci, aș fi ales ca deviză pentru tabloul nostru această frază din Stendhal: „Dorește mult, speră puțin, nu cere nimic". Ea mă exprima perfect. Câteva zile după aceea, am mers cu toții, încolonați prin oraș, într-un tur de adio. La liceu, profesorii ne așteptau pe trepte. Era o zi senină. Bătea soarele în ferestrele liceului, incendiindu-le. Noi eram cuprinși de febra evenimentului. Dar în exuberanța noastră exista ceva forțat. Nu cunoșteam echilibrul căii de mijloc. Și

ce avea să ne mai rezerve viața? era întrebarea care stăruia dincolo de elanurile noastre.

Apoi, așteptând pe străzile Sibiului examenul de bacalaureat, am aprins prima țigară. Mi se părea, în acele zile, că școala își înțelegea rău rolul: în loc să ne învețe *cum* să gândim, ține să ne învețe *ce* trebuie să gândim. Se făcea apel la memoria noastră, nu la inteligența noastră. În mod ostentativ, am hotărât să nu mă pregătesc deloc pentru bacalaureat. Ziua, hoinăream prin oraș. Noaptea, ne lansam în nesfârșite discuții, pe cât de aprinse, pe atât de inconsistente. Nu eram dumiriți în privința viitorului nostru imediat, în schimb aveam păreri personale în aproape toate problemele universului. Nepricepuți în nimic, afișam o competență globală, convinși că toate subiectele de larg interes așteptau o clarificare de la noi. Se pare că fiecare om are haosul său personal. Și că, în raporturile cu acest haos, există trei faze. În prima, îți ignori haosul. În a doua, rătăcești prin el. În a treia, încerci, dacă mai ai timp, să pui puțină ordine.

Ceea ce fac sau încerc să fac eu.

Eram opt candidați într-o serie la oral și, pe măsură ce răspundeam la o materie, trăgeam biletul cu subiecte pentru următoarea, ca să avem timp de gândire. Prezida profesorul Ion Breazu de la Universitatea din Cluj, un bărbat în jur de patruzeci și cinci de ani, distins și reținut. Ceilalți membri ai comisiei, inclusiv jovialul și

bonomul meu profesor de franceză de la Făgăraș, poreclit în glumă „Balaurul“, îl priveau cu deferență. La extremitatea stângă a mesei din fața noastră, lângă fereastră, stătea profesorul de științe naturale. Un tip scund, cu ochelari de miop, având o faimă de om care nu știa să râdă.

Primul subiect, pe biletul de la română, suna frumos: „Influența filosofiei germane în opera lui Eminescu“. Am vorbit mult, dând extrase largi, din Schopenhauer mai ales. Când am vrut să trec la al doilea subiect, profesorul Breazu mi-a zis că nu mai era nevoie. Și m-a întrebat ce facultate intenționam să urmez. „Balaurul“ mi-a făcut cu ochiul. Deveneam una din speranțele liceului din Făgăraș în competiția pentru primele locuri. Au urmat, dacă nu mă înșel, istoria și geografia. După ce am tras biletul pentru franceză și m-am întors în bancă, în timp ce continua examinarea celorlalți candidați din serie la geografie, „Balaurul“ m-a întrebat din priviri dacă știam sau nu subiectul. Am clătinat din cap evaziv. El s-a ridicat, masiv, de la masă, să-și dezmorțească picioarele și, plimbându-se, a ajuns lângă mine. „Ce ai?“, m-a întrebat încet. *Lamartine comme romancier*, am zis. Ca să-mi întindă o mână de ajutor, mi-a șoptit din mers: *Raphaël et Graziella*. La care i-am replicat că titlurile romanelor le știam și eu. „Balaurul“ s-a dus înapoi la masă și, așezându-se pe scaun, a ridicat din umeri. Adică: „Asta e“. Când a venit rândul disciplinei

sale, m-a întrebat totuși, cum cerea regula, ce subiect era scris pe biletul tras de mine. M-am uitat fix în ochii lui și am zis, cu inima cât un purice, dar cu întreg aplombul de care am fost capabil în acel moment: *Lamartine comme poète lyrique*. „Balaurul" a tresărit, a stat câteva clipe în cumpănă, după care, aruncându-mi o privire neagră, semnificativă, al cărei înțeles era limpede: „și ce te făceai dacă-ți ceream să-mi arăți biletul, măgarule?", mi-a poruncit să-mi încep expunerea despre poezia lirică a romanticului francez.

Îmbătat oarecum de succes, mi-am dat în petic la științele naturale. Aveam parțial o scuză. În acest domeniu cunoștințele mele rămăseseră extrem de precare și nu eram foarte conștient de enormitățile pe care le debitam. Probabil, la un moment dat, am spus ceva prea gogonat, încât profesorul și-a închipuit că nu auzise bine. M-a pus să repet, potrivindu-și cu un gest nervos ochelarii, apoi m-a întrebat pe un ton mușcător, pentru a sublinia vreo prostie din improvizația mea: „Dar care pești mănâncă iarbă, domnule candidat?". Am ripostat insolent: „Cum care? Peștii ierbivori". Fața mică s-a congestionat într-o clipă, din spatele ochelarilor cu ramă de metal m-au fixat doi ochi furioși, profesorul a izbit cu palma în masă și a vrut să-mi dea o notă care, indiferent de media generală, foarte ridicată până în acel moment, însemna o catastrofă: pierderea bacalaureatului pentru cunoștințe sub orice nivel

la una din materii. Au fost necesare diligențele pline de tact ale profesorului Breazu pentru ca pedeapsa să nu se abată necruțătoare. Argumentul, însoțit de câteva păreri nu tocmai măgulitoare cu privire la fumurile vârstei, era că, oricum, n-aveam să devin naturalist. Cel mult, a adăugat profesorul Breazu în dorința de a mă ajuta, puteam aspira să devin scriitor. Se putea face, așadar, un act de clemență. Asta m-a salvat. După ce mi-a mai pus câteva întrebări, nu foarte grele, la care m-am descurcat onorabil, examinatorul s-a îmbunat și nu mi-a scăzut prea tare media.

În clipele acelea, la care mă gândesc cu duioșie, deoarece îmi probează că nu pot ieși din timiditate decât printr-un curaj pueril, sau iresponsabil, uitasem cu totul de îndemnul lui Seneca.

Amintiri dintr-o mahala

Eram deasupra unui camion încărcat cu cartofi. Eu și o fată. Eu aveam nouăsprezece ani, ea avea, cred, șaisprezece. Când s-a înserat, pe la Sinaia, am sărutat-o. Mai târziu, după ce s-a înnoptat, ea s-a lipit de mine. În timp ce camionul mergea, i-am explicat harta cerului înstelat, care în noaptea aceea de început de septembrie arăta fastuos. Apoi, am coborât, amețiți, în noaptea Bucureștiului, ne-am despărțit și nu ne-am mai văzut niciodată. Ea se ducea acasă. Eu porneam să caut, undeva pe la marginea cartierului Ferentari, un pat în care să dorm.

Aveam cu mine un geamantan de lemn, un cufăr, pe care nu-l puteam duce în mână, din pricina fierului foarte ascuțit ce-i servea drept mâner, și-l purtam pe umeri. Și mai aveam o adresă, unde locuia o femeie bătrână, originară din Lisa, pe care n-o cunoșteam. Dar nimeni dintre cei întrebați nu auzise de strada Tufelor. Orbecăiam pe străzi, unele pietruite, altele nu, printre felinare rare și câini adormiți dincolo de garduri. Din când în când mă opream, îmi luam inima în dinți, băteam în gard, stârneam câinii.

Așteptam să iasă cineva, mă interesam din nou. Fără rezultat. Și plecam mai departe. Eram din ce în ce mai sigur că mă va prinde dimineața colindând străzile, însă nu puteam să renunț. Reveneam în București după un an de absență, ca să mă înscriu la facultate, nu știam pe nimeni care m-ar fi putut adăposti, iar pentru hotel n-aveam bani. Așa că nu-mi rămânea decât să trezesc câinii mai departe. Într-un târziu, după miezul nopții, am ajuns totuși unde vroiam. Dintr-o căsuță scundă, puțin mai înaltă decât un om, a ieșit o bătrână, îmbrăcată într-un capot gros și cu capul strâns în basma. I-am zis frumos „sărut mâna", i-am spus cine sunt, cine m-a trimis și am întrebat-o dacă mă putea găzdui. Am răsuflat ușurat când m-a poftit înlăuntru. Coana Veta l-a trezit și pe bărbatul ei, fost muncitor, ieșit la pensie, și mi-au spus că puteam să împart camera din față, pe care o închiriau (ei dormeau într-un fel de cameră antreu), cu singurul ocupant din acel moment, un cântăreț de biserică din cartier.

Acolo am locuit în timpul studiilor universitare. Camera era mică, fără podele, dar mâna de gospodină a coanei Veta o ținea curată ca un pahar. Nici măcar când ne-am strâns trei între pereții văruiți și acoperiți cu icoane, alternate cu fotografii de tinerețe ale proprietarilor, nu găseai un fir de praf pe masă ori pe lutul bătătorit de jos. Din fereastra care dădea spre stradă, puteai

păși direct pe trotuar, fără nici o problemă, economisind astfel timp. Apă curentă nu exista, trebuia să ne spălăm în curte, scoțând apă din puțul american de care bătrânul Moșuleț era foarte mândru, în schimb nimic nu se dovedea mai plăcut decât să te întinzi vara pe tabla fierbinte a casei, sub crengile unui zarzăr, și să citești mestecând zarzăre până ți se strepezeau dinții.

Iarna era ceva mai greu. Din cei trei ocupanți ai camerei, numai cântărețul de biserică avea ceva capital, drept care l-am poreclit „Truman". Dar cum el nu se arăta dispus să suporte singur consecințele acestei stări de fapt, am ajuns la concluzia, lipsind banii pentru lemne, că trebuie să dormim fără foc. Ceea ce am și făcut până la urmă. Prin ianuarie, camera noastră devenea un fel de peșteră și biata coana Veta, de câte ori n-o vedea bărbatul, deschidea pe furiș ușa dinspre antreu, ca să se mai încălzească puțin pereții și la noi. Noroc că, dintr-un „strai" gros de lână, adus de-acasă, mi-am putut alcătui un foarte călduros sac de dormit în care mă vâram noaptea.

Ne număram printre cei de dincolo de „Bacchus". Coboram din tramvaiul 8 la „Biserică" și o porneam pe a treia stradă la dreapta, spre „Bacchus", cum se chema pitoresc și insinuant bariera orașului în acel loc, pătrunzând într-o mahala cu statut de comună pe atunci, lipită de oraș, agățată de viața lui, dar nerecunoscută

oficial ca parte a Bucureștiului, ceea ce ne dădea celor domiciliați acolo un complex de nelegitimitate, de orășeni toleraţi. Nu ne despărțeau de strada de centură decât patruzeci, cincizeci de metri, dar această distanță infimă însemna mult, fiindcă eram la discreția capriciilor meteorologice. De câte ori ploua, apa băltea și ajungea, noroioasă, în „Bacchus", până aproape de genunchi, încât orice plecare de-acasă semăna cu o aventură. Mergeam cu pantofii în mână și cu pantalonii suflecați, până treceam de bălți, apoi ne spălam pe picioare la o cișmea, ne încălțam și ne îndreptam în ținută civilizată, urbană, spre tramvai. La întoarcere, ritualul era invers. Trebuia să ne descălțăm și să pornim din nou, vitejește, în expediție. Căci era o adevărată expediție traversarea acelor bălți pe fundul cărora se găseau sticle sparte, cutii de conserve, bolovani, bucăți de sârmă ruginită și câte altele. Acasă, ne spălam pe picioare în curte și abia după această toaletă intram în odaie, desculți, ca într-o moschee.

Pe vreme uscată era mai bine. Nu ne mai luptam decât cu mormanele de praf în care piciorul pătrundea până la glezne. Și, seara, cu graba de a ajunge acasă, fiindcă, prin '46, de la o anumită oră în sus, în „Bacchus", vorba unui frizer glumeț din colțul străzii noastre, era garderobă obligatorie. Din beznă auzeai o voce care te întreba dacă nu cumva ai un foc. Pretext

străveziu, stratagemă cunoscută. Două sau trei umbre se apropiau de tine, te ușurau de bani, dacă aveai, și de haine. Era s-o pățesc și eu o dată. Auzind întrebarea, m-am speriat însă atât de tare, încât am scos din buzunar portmoneul în care țineam mărunțișul, unicul meu avut disponibil, și am strigat: „Stai că trag!". Inspirație disperată și salvatoare, deoarece borfașii care vroiau să mă atace și-au închipuit că eram într-adevăr un polițist înarmat cu un pistol. Au dat înapoi. M-am îndepărtat, mergând cu spatele, până ce nu m-au mai ținut nervii și am luat-o la fugă.

Mașini nu treceau pe strada Tufelor mai mult de trei, patru într-un an, dar atunci subliniau evenimentul claxonând continuu. Cei care le ocupau aveau tot interesul să fie observați; înfruntau praful ori noroaiele din „Bacchus" cu o mașină închiriată sau plăteau un șofer de taxi ca să se aventureze dincolo de centura oficială a orașului tocmai pentru a demonstra „sărăciilor" din cartier că erau cineva. În rest, gâștele și copiii stăpâneau în liniște strada. Casele scunde, cele mai multe din chirpici, răsăreau cu acoperișurile lor cenușii, de tablă, dintre zarzării care le copleșeau, înveselindu-le. Trecând mereu prin dreptul lor am învățat să deosebesc o femeie care stă în capot la poartă, iscodind strada cu o curiozitate clevetitoare, de o femeie numai săracă, numai necultivată, cu mâinile arse de leșie, dar

plină de bun-simț, de omenie și căldură, cum era gazda noastră. În orice caz, de atunci știu că mahalagismul ține nu de periferia orașului, ci de periferia moravurilor.

Explorator polar

Cum se apropie iarna, mă strâng în carapacea mea și încep să consult termometrul. Hainele groase mă deprimă, minunea de a ninge!, cum exclama un poet, mă face să-i invidiez pe urși pentru norocul lor de a hiberna, poezia crivățului și a cerurilor înghețate n-o pricep. Și totuși, da, am avut reverii polare! Pe la doisprezece ani, când mi-au căzut în mână *Amintirile* lui Radu Rosetti, unde era relatată cu lux de amănunte o călătorie spre nordul scandinav îndepărtat, am început, netam-nesam, să mă interesez de ghețuri, de aurore boreale, și, ca și cum mi-aș fi descoperit cine știe ce înclinație ascunsă, imaginația mea n-a plăsmuit câțiva ani decât fiorduri sufocate de ceață și de singurătate, ceruri reci, palide și, firește, vapoare care se strecurau printre icebergguri. Treptat, mi-am completat cunoștințele cu ajutorul lui Nansen, specializându-mă în mirajele polare, memorizând mii de amănunte din peripețiile exploratorilor porniți spre miazănoapte. Polul Sud mă interesa mai puțin. Am parcurs cu sufletul la gură paginile care descriau cursa dramatică a lui Amundsen și a lui Scott prin înghețata Antarctică,

am plâns din pricina morții englezului, am recitit de zeci de ori ultima frază din jurnalul lui, găsit în zăpadă, care, din câte țin minte, suna cam așa: „E trist să trăiești într-o lume în care numai cel dintâi contează“, dar am rămas credincios Nordului și eram convins că într-o zi voi vedea cu propriii mei ochi pustiul strălucitor, de zăpadă și gheață, de care vorbea *Epopeea albă* (autorul l-am uitat), una din cărțile mele de căpătâi din acea vreme.

De ce această extravaganță a fanteziei mele? De ce mi-am înscenat singur, cu toată seriozitatea, o asemenea farsă și am crezut în ea? Nu mă simt în stare să dau o explicație logică. Mai ales că și după ce busola mea a început să arate, constant, sudul (nu cel antarctic, ci sudul fierbinte) și am devenit conștient că soarta mi-a făcut o favoare fiind indiferentă față de visul meu de explorator polar, am continuat să văd în aceste reverii curioase un frumos păcat de tinerețe, nu un capriciu străin de natura mea adevărată. Îmi spuneam că ele au reprezentat dreptul meu la romantism.

Un amănunt

Ca să corecteze lacuna de a fi muritori, faraonii s-au gândit la o stratagemă. Și-au pus sclavii să le înalțe o piramidă, care să le apere trupul și totodată să le asigure nemurirea. Și cum faraonii se temeau să nu se apropie Moartea câtă vreme piramida nu era terminată, au hotărât ca sclavii să fie grăbiți cu biciul.

În schimb, Parthenonul nu putea fi construit din ordinul unui autocrat. Ce interes ar fi avut un autocrat să întărească încrederea în logică a supușilor săi? Noaptea, cum spunea cineva, Parthenonul devine muzică și rugăciune. Dar ziua, muzica se transformă în logică.

Tocmai de aceea mă mir că un amănunt este totdeauna uitat de ghizi pe Acropole. Li se spune celor care urcă să vadă ruinele Parthenonului cât cântărește fiecare coloană, cât măsoară arhitrava, dar câți știu că pe Acropole au lucrat marmura numai cetățeni liberi, că Pericle n-a îngăduit să lucreze acolo nici un rob? Dacă li s-ar spune asta, și-ar aminti mai mulți că omul nu poate cuceri perfecțiunea în genunchi.

Lectie zadarnică

Am păşit cu emoţie pe Acropole. În lumina prăfoasă, stânca ardea cenuşie, străjuită de chiparoşi ce păreau funebri lângă uscăciunea orbitoare a colinei. M-am oprit, m-am aşezat pe una din pietrele care umplu esplanada şi m-am gândit la pericolul de a fi un pelerin prea evlavios. Atâta literatură pioasă despre Acropole te poate împinge lesne în admiraţii convenţionale. Ea te pregăteşte să admiri, nu să vezi. Praful de puşcă, bălăriile, jafurile şi şopârlele n-au reuşit să anuleze Parthenonul. A mai rămas o singură cale pentru a fi compromis: prin veneraţie de rutină. Dar cât de eficientă e ea! Pelerinii vin, fac fotografii, se uită în zare, unde se distinge linia umedă, neregulată, a mării. Starea lor e una de capitulare estetică necondiţionată. Parthenonul devine astfel un admirabil fundal pentru fotografii de excursie, un subiect ideal pentru suspine lirice, o lecţie inutilă. Mulţi dintre cei care deplâng cu voce tare avariile marmurei găsesc foarte normal să se întoarcă într-o lume în care maşinile, trenurile, avioanele gonesc cu viteze din ce în ce mai mari spre ţinte din ce în ce mai confuze, crimele se

banalizează, singurătatea devine în marile orașe încă și mai insuportabilă, numărul sinuciderilor din plictiseală amenință să-l întreacă pe al celor comise din disperare, marea e la fel de frumoasă ca pe vremea anticilor, când n-are pete unsuroase de petrol, dar zeița frumuseții s-a îmbrăcat, din pricina pudibonzilor, pentru ca să i se propună apoi să facă un număr de *strip-tease* într-un cabaret șic, preoții au binecuvântat tunurile, diavolul a schimbat clauzele din contractul cu Faust, formula „omul este măsura tuturor lucrurilor" este citată ca o laudă, nu ca o recunoaștere a faptului că omul e în stare de orice, și să viseze perfecțiunea și s-o desfigureze, iar Parthenonul însuși riscă să fie transformat în fetiș... Important pentru cei care trec pe aici e să umble cu evlavia de rigoare printre ruine.

Eu însumi am procedat la fel, de fapt, în ciuda a ceea ce gândisem. Am privit cu venerație coloanele ciobite, am avut impresia că, la o sută și ceva de metri altitudine, te simți mai sus decât pe un munte; undeva printre zei. Mi-am zis chiar că există ceva care scapă puterii celor care distrug; în momentul când omul nu mai poate iubi lumea așa cum e, o poate iubi așa cum ar trebui sau cum ar putea să fie. Am fost convins că, deși pe Acropole se joacă zilnic tragedia frumuseții mutilate, Parthenonul a rămas la fel de pur ca odinioară. Puțin mai calcinat de soare, mai îngălbenit de ploi, mai obosit, dar străin de

patimile prin care a trecut. Armonia marmurei n-a reținut din ele nimic, mi-am zis, așa cum marea n-a păstrat la Salamina nici o urmă a vergilor cu care au bătut-o perșii înfuriați de înfrângere.

Numai o întâmplare a făcut să nu rămân la această imagine senină.

Mai întâi mi-a atras atenția zidul lui Temistocle, care se vede, încă, în apropiere. Zid ridicat în grabă, de frica invaziei perșilor, având toate caracteristicile menirii sale; îți dai seama, chiar fără să știi istorie, că a fost făcut nu de artiști, ci de luptători, cu unica dorință de a-l construi cât mai repede, cât mai înalt și cât mai solid; nu există nici o preocupare estetică în el. Și ce e mai normal decât să-ți spui că în cazul Parthenonului lucrurile s-au petrecut invers? Că Parthenonul a fost ridicat nu de luptători, ci de artiști. Au dispărut în construcția lui urgența, panica și teama. Apoi, am privit Parthenonul așa cum nu se recomandă să vezi o operă de artă: din imediată apropiere. Și am avut o revelație. M-am convins că templul nu mai e același când e privit de la baza coloanelor. Eleganța ansamblului se risipește și ai impresia că te afli lângă o citadelă, nu lângă un sanctuar. Cicatrice oribile mutilează coloanele, dar nu ele, ci aspectul masiv, copleșitor, pe care-l capătă de aproape Parthenonul, la care se adaugă faptul că muchiile canelurilor seamănă vizibil cu un tăiș de secure, te determină să te

îndoiești în cele din urmă că arhitecții uitaseră de spaima dinaintea bătăliei de la Salamina. Deloc olimpian, Parthenonul a fost ridicat de artiști care înțelegeau de ce Athena se sprijină, gânditoare, pe o lance.

Dar mi se întâmplă, deseori, și azi să uit că frumosul nu se opune doar urâtului.

Don Juan nu este spaniol?

Un studiu al unui specialist spaniol mi-a oferit, la lectură, o surpriză. El demonstrează pe zeci de pagini că Don Juan nu este spaniol! Și cu atât mai puțin andaluz! Că unul din cele două mari mituri moderne date de Spania lumii n-are nimic autohton. E ușor să găsești Don Juani perfecți în Grecia antică și în Roma precreștină, ni se amintește, și trebuie să consimțim că premisa de la care pleacă Gregorio Marañón e exactă. Un discipol al lui Socrate, Alcibiade, a fost arbitrul eleganței la Atena și și-a sculptat pe scut un Eros, pentru a arăta că nici o femeie nu avea șanse să-i reziste. La Roma s-a scris primul, cel mai cinic și cel mai rafinat manual al iubirii donjuanești; autor, exilatul de mai târziu de la Tomis. Dar în Spania cavalerească? Nici vorbă de așa ceva. Cei care își închipuie (și să fim drepți, cine nu-și închipuie?) că Don Juan face parte din tradiția spaniolă se grăbesc, vai, să ignore niște realități. Firește, tainicele străzi ale Sevillei, croite parcă anume pentru îndrăgostiți, nopțile andaluze, create parcă anume pentru a încuraja seducătorii să escaladeze ziduri, grădinile

de pe malul Guadalquivirului, gândite parcă anume pentru a inspira reverii erotice, plus statuile austere care pot incita la sacrilegii, reprezintă decorul ideal pentru un cuceritor. Numai că toate acestea nu sunt decât accesorii ale legendei. Anecdotă. Ușuratecul și provocatorul seducător își datorează popularitatea plimbărilor sale nocturne prin Sevilla, certurilor sale cu statuile morților, modului său ireverențios de a le trage de barbă, dar miezul donjuanismului rămâne seducția fără dragoste. Versiune erotică a lui Machiavelli, Don Juan cucerește, însă e incapabil să iubească. De aceea își abandonează repede victimele. Or, tocmai aici, ni se atrage atenția, se dezvăluie nehispanitatea lui Don Juan, căci dragostea spaniolă era îngrădită, prin tradiție, de multe prejudecăți care o apropiau mai degrabă de austeritate și de misticism. Spaniolul tradițional avea cultul onoarei, împins până la violență și, dacă era necesar, până la crimă. Lope de Vega, Calderón pot fi consultați în această privință. Și ce altceva este Don Juan decât un etern profanator al onoarei? În Castilla, unde alcovul avea rigoarea unei celule, sau în Andaluzia, unde domnea iubirea cavalerească, el nu putea să pară decât un străin venit din alte locuri și din alte timpuri.

Așadar, seducătorul care a ajuns să stea în mitologia Spaniei alături de Don Quijote n-ar fi decât un venetic, sosit la Sevilla destul de târziu, în Renaștere. Mai exact, în timpul domniei lui

Filip al IV-lea, când au existat, pe de o parte, destui nobili exaltați și imorali și, pe de altă parte, scriitori capabili să transforme un seducător în mit.

Pot să precizez, asemenea lui Gregorio Marañón, că n-am nici un motiv personal să fiu pentru sau contra lui Don Juan. Nu l-am întâlnit nici eu în drumurile mele. Ca toată lumea, l-am cunoscut la teatru și în literatură. Și nu țin să fiu nici procurorul, nici apărătorul lui. La nevoie, dacă ar trebui să am o atitudine, aș spune că răsfățatul Don Juan, constant iubit și constant incapabil să iubească, face victime, dar este el însuși o victimă. Nimeni n-a trecut pe lângă atâtea șanse de a cunoaște dragostea, ratându-le pe toate. E, în realitate, un seducător lipsit de noroc. Nereușind să se atașeze de nimeni, trăiește într-un exil veșnic. La urma urmei, nu e o tragedie că n-ar fi putut să se numere printre cavalerii Mesei Rotunde sau că n-ar fi putut pune, între trupul lui și Isolda, sabia, ca Tristan; trist e că n-ar fi putut ajunge să depene, cu o femeie, amintiri. Unica lui perspectivă e să fie mereu grăbit; un nomad care nu se poate opri nicăieri. În cazul său, o carență afectivă se transformă într-o carență de destin. Dar aceasta e o altă problemă și nu e acum momentul s-o dezvolt. Am menționat-o doar pentru a arăta că nu vorbesc din ranchiună. Pur și simplu, nu-mi pot reprima două obiecții la teoria nehispanității lui Don Juan.

Prima. Înainte de apariția frumosului și insolentului aventurier, existau cele o mie trei femei care doreau din tot sufletul să fie cucerite, care visau să fie victimele unui seducător irezistibil, care se plimbau prin grădinile spaniole sau priveau strada din spatele perdelelor fine și vaporoase, așteptând pe cineva care să aibă curajul de a urca în budoarul lor, de a le seduce și de a le părăsi; de a le părăsi, da, ele înțelegeau asta, fiindcă Don Juan era condamnat să meargă din cucerire în cucerire pentru a-și împlini menirea și faima. Undeva, am văzut vânzându-se în pungi de plastic „apă de izvor". Atât poate face omul modern, mi-am zis, să-și îmbutelieze natura, s-o aducă la domiciliu, dacă legăturile sale transcendentale au fost tăiate. Cu mult înainte de inventarea pungilor de plastic și a îmbutelierii apei de izvor, Don Juan era și el un fel de natură adusă la domiciliu. O mie trei femei își visau un cuceritor, elegant, zvelt, purtând o pălărie cu pene, iar el a sosit așa cum a fost așteptat. Irezistibil și zorit. Insolent și fără scrupule. Proaspăt și natural ca apa de izvor în comparație cu îndrăgostiții timizi sau cavalerii roși de prejudecăți de care frumusețile spaniole se cam plictisiseră; onorabilii cavaleri debitau prea multe tirade și aveau prea puține îndrăzneli, în vreme ce rivalul lor s-a decis să nu se împiedice de nici o opreliște și de nici o prejudecată. În dragoste, totul e permis, pare să fie deviza lui; a dori nu

e un păcat, iar a poseda nu e o crimă; fluierând nepăsător, Don Juan va înfrunta și cerul, exprimând vehement dezacordul unei părți importante din admiratoarele lui cu tradițiile prea rigide. Încât se poate afirma cu conștiința împăcată că apariția celebrului seducător n-a însemnat nici o surpriză. El a venit fiindcă a fost așteptat, iar așteptarea aceasta, mai trebuie spus? nu era de import. Don Juan nu e, în fond, decât întruchiparea dorinței secrete a victimelor sale de a deveni victime. Ca în orice mit adevărat, meritul lui e că a fost prompt la întâlnire.

A doua obiecție. Bineînțeles, totul fusese spus, simțit, săvârșit înainte de Don Juan. În dragoste nu există noutăți. Dar nu orice seducător e un Don Juan. Nu orice infidelitate pătrunde în mit. Unii dintre predecesorii săi erau numai pitorești. Alții, imorali. Sau certați cu justiția. Don Juan i-a cuprins pe toți într-o sinteză originală, dând nerușinării o formă patetică. În plus, spre deosebire de predecesorii săi, el nu s-a mulțumit să scandalizeze persoanele onorabile și să alerteze justiția; și-a permis să-l înfrunte chiar pe Dumnezeu. Blasfemie care i-a asigurat prestigiu și i-a dat dimensiuni metafizice, ceea ce nu s-ar fi întâmplat în afara Spaniei.

Ce însemnătate mai are dacă Don Juan s-a născut ori nu în Spania? Nevoia de el era, în mod sigur, spaniolă, ca și aceea de a-l zări pe Don Quijote printre morile de vânt.

Capcane

1

Poate că dragostea este adevărul cel mai puțin absurd în această lume care nu duce lipsă de absurdități. Și poate că răspunsul cel mai simplu și, totodată, concret la întrebările complicate ale filosofiei este cel pe care adolescenții îl găsesc singuri, sărutându-se prin parcuri. Un bărbat și o femeie care se iubesc corectează în parte ceea ce e rău alcătuit în creația lumii.

Mă văd pe un modest drum de țară, un drum acoperit cu ierburi spălăcite de soare, într-o după-amiază de primăvară, undeva pe un câmp din marginea orașului, sub un cer înalt și gol. Întrucât căruțele nu mai trec pe aici de mult, iarba crește nestingherită. Urmele căruțelor nici nu se mai văd. Șanțurile s-au umplut de bălării. Drumul nu mai duce nicăieri, dar adevăratele ținte nu se află oare în noi? O timiditate caraghioasă mă împinge să fiu puțin teatral. Încerc s-o ascund și reușesc doar s-o pun în evidență. Ca să scap de acest mic supliciu, mă uit cum se îngroapă pantofii prin iarbă. Aș vrea să spun

ceva deosebit, dar mă refugiez în platitudini: „Ce flori sunt astea?“. De fiecare dată când o pasăre țâșnește, speriată, din șanț, mă opresc, mă uit după ea, iar peisajul mi se pare minunat, în ciuda încercărilor de a-l privi obiectiv: un cer luminos, dar ce este un cer luminos? un drum năpădit de ierburi, dar ce valoare are un drum lăsat în paragină? Mai sunt câmpurile cultivate, fumegând până la orizont, mica pădurice rotundă din apropiere, liniștea prin care forfotesc tot felul de gâze. Un avion, din nou liniște și parcă lumea nu mai are nimic ostil. Mă aflu la limita dintre real și ireal. Drumul e părăsit, bun doar ca să-ți dea iluzia că înaintezi, dar e exact drumul ideal pentru doi oameni care nu vor să ajungă decât la ei înșiși. Ca să zic ceva, întreb: „Mai mergem?“. Răspunsul aruncă pe umerii mei răspunderea: „Cum vrei“. Continuăm să mergem. În fond, există un singur mod de a trăi dragostea: trăind-o. Nu se întâmplă nimic neobișnuit, primă-vara e ca toate primăverile, eu nu reușesc să spun o frază memorabilă, dar oamenii nu obosesc să fie banali. Și uneori sunt fericiți tocmai din această cauză.

Brusc, mă gândesc că dragostea ne ridică în propriii noștri ochi și, totodată, dezvăluie aproape tot ce e mediocru în noi. La lumina ei, îți vezi, ca niciodată înainte, scăderile. Și cât de mult ai vrea să fii așa cum te vede celălalt! Niciodată n-ai fost atât de atent la impresiile altuia și nu

te-ai măsurat, la fel de preocupat, în funcție de ele. Stingherit de limite, încerci să micșorezi distanța dintre ceea ce știi că ești în realitate și ceea ce intuiești că vede în tine cel pe care-l iubești. Vrei să fii și vrei să pari. Vrei să devii mai bun. Întrucât știi lucruri pe care înainte le treceai cu vederea sau nu-ți păsa de ele, dar acum te stânjenesc fiindcă te coboară în ochii celui pe care-l iubești. Aspiri să înlături tot ce l-ar putea dezamăgi și, la drept vorbind, nu faci aceste sacrificii din generozitate. Le accepți pentru a fi cum ai vrea să fii. Și cum începi să fii, de fapt, deoarece fără să știe celălalt ești, devii, într-o măsură, opera lui.

Aici stă, probabil, marea forță stimulatoare a dragostei. Greșesc oare sau primul simptom al declinului unei iubiri e tendința de a fi, din nou, mulțumit de tine, de a nu mai dori să pari mai inteligent, mai curajos, mai bun decât ești?

2

Când eram elev în clasa a VIII-a la Făgăraș, cineva m-a rugat să-l ajut să compună o scrisoare de dragoste. Măgulit de această rugăminte, m-am pus pe lucru. Rezultatul n-a fost, probabil, rău și destul de repede m-am pomenit într-o postură care atunci mă încânta, dar astăzi mi se pare comică și neserioasă. Căci înainte de a iubi, am devenit un mic industriaș de scrisori amoroase.

Au venit și alții să-mi ceară sprijinul, ceea ce m-a stimulat să mă consider, ah! un „autor“ în plină vogă la optsprezece ani. Uneori nu știam nimic despre destinatară, alteori o cunoșteam vag, dacă era de la liceul de fete, dar asta n-avea importanță. Cuvintele curgeau la fel de înflăcărate. Mă avântam în declarații, probabil emfatice, probabil dulcege, jubilam, suspinam, simulam, ca un bun mercenar, în contul „clienților“ mei, strecuram printre efuziuni ultimul neologism învățat, citate din autorități lirice, și dacă nu eram inspirat apelam la fraze reținute de prin romane sau improvizam după tipicul lor. Toate clișeele de rigoare bântuiau prin acele scrisori romanțioase și exaltate, pline de febra unei pasiuni închipuite, pe care le redactam cu fervoare pentru iubitele altora și care au fost, dincolo de încântarea mea, un lung efort de schizofrenie sentimentală, de înlocuire a realității printr-o suprarealitate a vorbelor, a limbajului. Că iubirea e un miracol și că miracolele nu se produc în fiecare zi, asta nu-mi trecea prin cap. Că e primejdios să joci comedia unor stări inexistente, cu atât mai puțin. Eu produceam în serie jurăminte de circumstanță. Mă obișnuiam să vorbesc în principiu despre dragoste și mai ales să nu dovedesc ceea ce afirmam. Nu mă interesa nici iubita celui care-mi comandase scrisoarea, nu mă interesa nici dacă expeditorul o iubea cu adevărat pe destinatară, ceea ce conta era altceva, cuvintele să sune frumos.

O singură scrisoare comisă astfel ar fi fost o excelentă idee ca să-mi pun la încercare imaginația. Două, trei ar fi însemnat un exercițiu util de virtuozitate. Norocul de a mă fi îndrăgostit eu însumi de una din destinatare și de a da cărțile pe față ar fi fost un semn că Providența poate fi din când în când romantică. Dar nu m-am oprit la două, trei scrisori. Și cum, din cauza vârstei, „eficiența" era ridicată, am început să am o frumoasă clientelă constantă. Îmi reluam astfel activitatea de „scriitor", după ce arsesem primele mele încercări, exersându-mă îndelung într-o „literatură" specializată, sentimentală, de larg consum, căci din câte am auzit unele scrisori erau copiate și expediate altor destinatari sau destinatare, cu numele, evident, schimbate; o literatură plină de „oh"-uri și „of"-uri, în care temperatura nu cobora niciodată sub o mie de grade, iar efuziunile nu cunoșteau nici o măsură. Și nu-mi displăcea deloc să constat că notorietatea mea era în creștere.

Nici o clipă nu m-am gândit că îndeletnicirea de care eram atât de mândru constituia o capcană. Iubeam prin intermediul altora. Le declaram dragoste veșnică unor fete de care m-aș fi putut îndrăgosti eu însumi, dar care pentru mine nu erau decât simple nume. Făceam vocalize sentimentale, simulând iubirea. Și, vai, roșesc când îmi aduc aminte câte prăjituri plătite de „clienții" mei am înghițit la „Embacher". Din fericire, într-o

zi, m-am plictisit să interpretez fericirea altora. Sau am obosit. Așa s-a încheiat una din cele mai dubioase experiențe ale mele, de scrib aș zice, dacă n-aș ști că în vechiul Egipt era o cinste să exerciți profesia de scrib, socotită prima dintre toate meseriile.

La Teba, mult după moartea sfinxului

De fapt, ce am venit să caut aici? Sfinxul care-l aștepta pe Oedip la intrarea cetății? Doamne, iartă-mă, când o să mă conving că nu trăim în mituri? Nu e nici o movilă la intrarea în Teba. Și nimeni nu pune întrebări. Mașinile și pietonii își văd de treabă. Nimeni nu pare să aibă poftă de legende.

Ca și la Micene, unde firmele te pot, inițial, amăgi: Barul *Abile*. Restaurantul *Menelau*. Hotelul *Frumoasa Elena*. Cafeneaua *Ifigenia*. Îți trebuie timp până te lămurești că Homer a fost pus la treabă ca să aducă clientelă. Fântâna unde Oedip și-ar fi spălat mâinile de sângele paricidului nu există nici ea.

Trece un grup de tineri în blugi, ascultând ABBA la casetofon. Unul dintre ei seamănă, s-ar zice, la figură cu Oedip, așa cum e reprezentat pe vasele antice grecești. Cum ar reacționa, oare, polițistul care dirijează circulația dacă l-aș întreba de ce sunt atât de departe strada Oedip și strada Iocasta? Și de ce, în schimb, strada Oedip e

vecină cu strada Epaminonda? M-ar crede, probabil, nebun.

Teba nu mai e decât un oraș provincial, cu o statuie a lui Alexandru cel Mare, ridicată într-o piațetă din apropiere. Tânărul și orgoliosul rege, înfățișat călare, cu sulița în mâna dreaptă și scutul în stânga, a poruncit, din câte țin minte, incendierea Tebei și n-a cruțat decât o casă, aceea a lui Pindar. Oare, ridicându-i o statuie, Teba l-a omagiat pe cuceritor sau slăbiciunea lui pentru poezie?

Alexandru și-a dorit un poet de talia lui Homer care să-l cânte ca pe Ahile; și pe care nu l-a avut. Tânărul discipol al lui Aristotel va fi regretat această lacună până la sfârșit, privind cum se ridica praful în urma armatelor lui.

Dar istoria pune întrebări mai dificile decât aceea a sfinxului. Caracalla, de pildă, a fost ucis de propria sa gardă în timp ce cobora de pe cal să urineze în marginea drumului. Victima era un monstru. Ucigașii nu erau nici ei departe de aceeași condiție. Ce să refuzi mai întâi?

Îmi aduc aminte de sfincșii de marmură pe care i-am văzut prin muzeele grecești. Toți surâd. Toți au gurile încleștate. Ei nu cunosc alte întrebări decât cele cu care venim noi în fața lor.

Așadar, de ce-am fi obligați să alegem între Caracalla și ucigașii lui?

Chiar în fața statuii lui Alexandru cel Mare e o biserică. Și ceva mai încoace o tavernă. Un

bărbat, tânăr încă după toate aparențele, vine dintr-acolo cu pași incerți.

Într-un film de care îmi amintesc acum, exista un tip frumos, puternic, care povestea tuturor că se apucase de băutură deoarece fusese baseball-ist și ratase un meci, ceea ce el nu suportase. Și când credea că a înduioșat auditoriul, un cocoșat mic și rău i-a pus această întrebare: „Câți oameni au fost la meci?". „10 000", a răspuns fostul baseball-ist. „Și câți locuitori are orașul?" „50 000." Întrebarea următoare era subînțeleasă: „Și pe glob câți sunt cei care n-au auzit de acest meci de baseball?".

Dar ratarea unei vieți se măsoară oare cu numărul spectatorilor ei? Nu tot meci pierdut, dacă e pierdut, e și unul jucat cu tribunele goale? Uneori ne jucăm meciul fără să ne vadă nimeni.

Trece un autobuz plin de turiști. Par plictisiți.

Probabil, jucătorul de baseball a descoperit și el că lumea e plictisită. Și vrea să corecteze acest defect. Vrea să ne aducă pe toți în tribunele meciului pe care l-a pierdut.

Căci numai zeii pot fi muți. Numai ei au acest privilegiu.

Un alai de nuntă se oprește în piațetă. Se fac fotografii lângă statuia lui Alexandru cel Mare, celibatar convins. Toți râd. Sunt veseli.

Dar ce sunt zeii? Firul de iarbă cel mai umil și gângania cea mai neînsemnată trăiesc ca niște

zei. Îi căutăm pe zei ridicând ochii spre cer, când ei mișună în jurul nostru și îi strivim, poate, sub tălpi. Întreaga natură e plină de zei.

Probabil, există pe pământ un singur ne-zeu. Omul. Căci el e singurul care are îndoieli.

Peste drum de biserică e un cimitir. Rivalul lui Dumnezeu este moartea. Dumnezeu și moartea, de o parte și de alta, iar noi la mijloc, ca între două pietre de moară.

Noi? Care „noi"? Am văzut oameni frumoși în suferință și pe alții tăvălindu-se în noroi sănătoși. Deci care „noi"? Care om?

Până la urmă, nu mă mai mir că locul sfinxului de la Teba a rămas gol. Nici că toți sfincșii pe care i-am văzut prin muzee surâd, tăcuți. Ei ne lasă să ne punem singuri întrebările de care avem nevoie.

Un vers din Horatiu

Găsesc o fotografie, de prin '42, '43, care înfățișează cinci băieți, vara, pe munte. Probabil în Făgărași. La vârsta coșurilor pe față, arătăm surprinzător de înțelepți. Nimic bătăios, obraznic, în priviri, în atitudini. Stăm unul lângă altul, cuminți. Am căpătat atât de devreme conștiința exactă a limitelor noastre? Se pare că da.

Din câte țin minte, toți cinci iubeam poezia și mâzgăleam primele versuri. Eu mă încumetasem chiar să scriu câteva nuvele. Dar pe chipurile noastre lipsește îndrăzneala. Alți adolescenți, la aceeași vârstă, se crezuseră geniali, sortiți să aducă, în sfârșit, lumii răspunsurile capitale. Aceasta le dăduse o încredere oarbă în posibilitățile lor, le umflase, ca un vânt puternic, aripile. În schimb, nouă, celor care am făcut acea excursie pe munte, o istorie ieșită din matcă, pe care n-o puteam înțelege, nici ignora, ne tempera elanurile. Siliți să aflăm zilnic, din discuții, din atmosferă, că moartea amenința din toate părțile, păream cumințiți înainte de a îndrăzni. Lipsa de măsură, care fusese farmecul altor generații, nouă ne era atunci refuzată. Ne gândeam, poate, că, între

atâtea dezastre, un strigăt iconoclast avea multe șanse să sune urât, necuviincios, inoportun. Se auzeau destule țipete în istorie, cine avea timp și chef de pretențiile noastre? Și ce drept aveam să facem reproșuri generației precedente? Cei mai în vârstă decât noi erau mai aproape de amenințarea cu moartea. Această evidență banală ne punea în situația să fim descurajați de propria noastră adolescență. Nu eram, de aceea, grăbiți, nerăbdători. Spre ce să ne grăbim? În alte condiții ne-am fi cerut zgomotos partea de identitate, ceea ce ne-ar fi exaltat calitățile și ne-ar fi incendiat defectele, ne-ar fi inoculat, probabil, un entuziasm buimac și febril, o grabă de a ne afirma în dauna celor pe care i-am fi socotit perimați. Dar, instinctiv, pariurile noastre erau prudente. Trebuia să pășim cu grijă într-o lume care se zvârcolea. Ne retrăsesem în acceptarea superstițioasă a valorilor consacrate, deoarece, între atâtea nesiguranțe și spaime, era singurul adăpost posibil. Iată de ce admirația a fost pentru noi o fatalitate, nu un sentiment generos și ar fi o ipocrizie să ne lăudăm acum, transformând-o în merit. În fapt, am fost constrânși să fim modești, nu cutezam să fim altfel decât modești. N-am ajuns la admirație după jubilații ale spiritului critic, am pătruns în cultură pregătiți să ne închinăm tuturor gloriilor recunoscute. Starea noastră era una de fervoare, dar o fervoare precaută, de parcă am fi fost victimele unei epidemii de

înțelepciune. Nu îndrăzneam să negăm nici măcar mediocrițile cu o relativă faimă. Și dacă unul dintre noi ar fi scris un pamflet de virulența cunoscutului *Nu* al lui Eugen Ionescu ne-am fi speriat de cutezanța lui. Noi admiram aproape servil prestigiile constituite, ne intimida autoritatea numelor reputate și nu ne-ar fi trecut prin minte s-o punem în discuție. Autori pe care nici nu-i citisem, dar despre care auzisem că „sunt mari", unii chiar „monștri sacri", îi socoteam ca atare. Aveam oroare de sacrilegii și un respect aproape bătrânicios pentru glorie. Ne-am lipsit astfel de entuziasmele impulsive ale vârstei, ceea ce ne-a făcut să ne vedem sub lupă, de la început, slăbiciunile și să ne subapreciem forțele. Ce sens avea să sporim negația cu modestele noastre puteri, când împotriva culturii europene se trăgea cu tunul? Războiul își luase sarcina de a concura lecțiile de filosofie. Creșteam printre comunicate pline de cifre de morți, acestea erau prelegerile care ni se țineau zilnic despre viață. Optimiștii găseau cu dificultate puncte de sprijin deoarece auzeam zilnic știri contradictorii, chiar și cei închiși în carapacea lor ca mine, iar farsa justificărilor de tot felul ne șubrezise încrederea în logică. Dar, șocată de nesiguranță, sensibilitatea noastră nu era aptă nici pentru deznădejdea cea mai pură. Pesimismul nostru trebuia să fie reticent, căci abandonarea oricărei speranțe ne-ar fi fost fatală.

Totuși nici o generație de elevi n-a înțeles, probabil, mai bine decât noi îndemnul din versul lui Horațiu: „Bucură-te de ziua de azi, folosește-te de ziua de azi". Siliți să ne cuibărim, timorați, în posibil la o vârstă deschisă mai ales imposibilului, suntem mulțumiți că ne aflăm pe munte, departe de orice pericol, că în jurul nostru e liniște, că deasupra noastră cerul e luminos și senin. Și, poate, eu mai mult decât ceilalți par pregătit să pun bazele unei tendințe de a-mi visa viața care mă va face să socotesc, multă vreme, fatalitatea o scuză.

Un tren spre Weimar

În timpul războiului, Paul Valéry traducea Bucolicele *lui Vergiliu și scria* Decalogul arborelui, *o evocare a nașterii unui arbore. Un ofițer german l-a întrebat: „Cum puteți să scrieți astfel despre realități eterne și să nu faceți nici o aluzie la arzătoarea actualitate a epocii noastre atât de agitate?". (Aliații debarcaseră în Italia; Corsica era eliberată; ofensiva sovietică eliberase Smolenskul și Kievul.) „Evenimentele mă plictisesc, a răspuns atunci Paul Valéry. Evenimentele sunt spuma valurilor, dar pe mine cea care mă interesează este marea." Bănuiesc în vorbele lui Valéry o ironie subtilă, disprețul spiritului în fața aroganței forței. Altminteri, nu cred că i-am putea da dreptate.*

Am citit recent undeva despre călătoria pe care au făcut-o la Weimar, în timpul războiului, un grup de scriitori francezi colaboraționiști. La un moment dat, în Germania, trenul cu care călătoreau și-a încetinit mersul și s-a oprit în plină câmpie. Cineva a deschis fereastra și deodată, de-afară, s-au auzit voci care vorbeau franțuzește. Scriitorii au ieșit intrigați din compartimente, s-au

repezit la ferestre și au descoperit un grup de prizonieri francezi care opriseră lucrul pe linia ferată pentru a lăsa trenul să treacă. Erau vreo zece, păziți de doi soldați germani înarmați. Și ce contrast între fețele supte și nerase ale prizonierilor, între hainele lor, cu inițialele KG marcate cu vopsea albă, și ținuta elegantă și trupurile bine hrănite ale călătorilor. Aceștia s-au rușinat de situația lor privilegiată în fața nefericirii compatrioților lor. Au încercat să angajeze o conversație, dar n-au reușit să răspundă când ceilalți i-au întrebat ce căutau, acolo, în tren. Și ce puteau răspunde? Că ei erau scriitori și se duceau la Weimar, că făceau un pelerinaj în onoarea lui Goethe? Că arta poate fi deasupra conflictelor, deasupra călăilor și deasupra victimelor? Că pe ea n-o interesează istoria, istoria care stă pe marginea căii ferate, istoria care are pe haine inițialele KG sau păzește cu arma în mână pe cei care le au? Au urmat câteva momente de jenă. Călătorii au mai schimbat câteva vorbe cu prizonierii, apoi au răsuflat ușurați auzind sirena locomotivei. Trenul își relua drumul spre Weimar, în timp ce țevile puștilor se îndreptau din nou spre piepturile prizonierilor.

De aici încolo totul e presupunere. Nimeni nu ne povestește ce s-a mai petrecut în tren și ne putem închipui orice. Că, reluându-și locurile, călătorii au discutat despre alte lucruri, ca să uite întâlnirea aceea stânjenitoare, sau că fiecare s-a

retras în tăcerea sa. Poate, au încercat să transforme trenul de Weimar într-un turn de fildeș pe roate, prefăcându-se că dorm, că scriu sau citesc, în timp ce fiecare se gândea încă la scena pe care o văzuse și încerca să-și dea pentru sine un răspuns la întrebarea pusă de prizonieri.

Dacă s-a întâmplat așa, cum ar fi arătat aceste răspunsuri? Am încercat într-o zi să mi le închipui.

Întâiul

„Îmi pare rău, sincer rău, că a trebuit să-i văd pe compatrioții mei în această situație. Dar nu sunt eu vinovat că istoria a înnebunit. Și era normal să evit cât pot riscul de a ajunge și eu într-o haină de prizonier și de a lucra la terasamentul unei căi ferate, păzit de soldați înarmați. Mai ales că pentru un artist există o amenințare mai gravă decât țeava unei puști. Tăcerea. Tăcerea la care poate fi redus.

Unii zic că, în anumite condiții, artistul e mai bine să tacă, dar eu am vrut să vorbesc. Și, la urma urmei, fiecare cu destinul său. Nu putem fi toți victime. Dacă aș lucra eu, păzit cu pușca și îmbrăcat în haine de deținut, Franța ar câștiga o victimă și ar pierde un scriitor.“

Al doilea

„Nu văd cu ce i-aș fi ajutat pe prizonieri dacă m-aș fi alăturat lor. Am fi fost mai mulți, doar

atât. Nici treaba lor, nici suferința lor n-ar fi fost mai ușoare. Așa că îi las pe ceilalți să-și justifice, dacă vor, prezența aici în tren prin minciuni subtile. Eu recunosc fără ocoluri că e mai bine într-un tren încălzit decât în bătaia puștilor. N-am nici un chef să cobor ca Dante în Infern. Prefer acest tren care mă duce la Weimar. Evident, știu ce murmură unii, că există ceva mai rău decât să fii oprimat, să cauți în rușine un loc confortabil. Dar n-au decât să vorbească. Eu nu țin să stau pe marginea unei căi ferate cu o pușcă îndreptată spre mine."

Al treilea

„Așa sunt vremurile, nu poți să fii moral, fără să fii în același timp imoral. Și nu poți să-ți satisfaci vanitățile, fără să te umilești din când în când. Cei care nu acceptă o jumătate din această pilulă nu pot avea cealaltă jumătate. Căci totul e atins de duplicitate azi. N-a mai rămas nimic curat.

Dacă nu ești dispus să minți niciodată, trebuie să taci. Și cine te aude că taci? Cine te vede că ești singur? E mai bună oare o tăcere care nu spune nimic decât să vorbești pe placul lui Hitler, având posibilitatea să strecori printre minciuni și o fărâmă de adevăr? Dar, cu siguranță, dacă le-aș fi explicat asta, prizonierii nu m-ar fi înțeles."

Al patrulea

„«De ce nu faci ceea ce facem și noi?», te întreabă cineva la un banchet văzând că nu te-ai atins de nimic și stai deoparte, tăcut. Ridici din umeri și surâzi stânjenit. Ce să spui? Încă n-ai învățat bine să te folosești de aceleași cuvinte ca și ei. Dar îți vei da toată osteneala. Și, treptat, începi să bolborosești. Căci e aproape cu neputință să judeci limpede când teroarea îți repetă mereu că ea reprezintă speranța.

Totuși, altceva ne-au promis. Și uite că acum nu s-au jenat să oprească trenul chiar acolo... Aș fi preferat să nu-i văd...“

Al cincilea

„M-am săturat să mai aștept. M-am decis să iau tot ce se poate lua din prezent, iar prețul pe care sunt dispus să-l plătesc mă privește. Cel puțin, îmi asigur o reușită imediată, mai prețioasă decât o eternitate incertă. Nu eu mi-am ales epoca, de mine depind numai mijloacele prin care o pot obliga să-mi dea toate onorurile care cred eu că mi se cuvin sau să o las să mă strivească. Și dacă asta se cheamă cinism, cu atât mai bine. Înseamnă că nu sunt chiar un imbecil. Dacă tot nu le pot schimba, măcar să trișez cât mai bine evenimentele. Doar proștii sunt cinstiți în asemenea vremuri.“

Al șaselea

„Cine putea să prevadă că lucrurile vor ajunge unde au ajuns? Din păcate, istoria e așa cum e. Uneori, ea șterge granița dintre cei dinlăuntrul închisorilor și cei din afara lor, nu în sensul că toți devin liberi, ci în sensul că toți devin captivi, cu excepția unui grup de gardieni care și ei pot plăti cu capul. Așa că nu numai cei pe care i-am văzut lucrând sub pază înarmată sunt prizonieri. Și eu sunt prizonier, doar că nu am pe haine inițialele KG. Nu pot sări din tren. Sunt prizonierul lui.

Și la ce bun o revoltă cu mâinile goale împotriva unei puteri care dispune de toate mijloacele pentru a te amuți? Doar pentru a mușca țărâna în fața unui pluton de execuție? Sau pentru a putrezi undeva între gardurile de sârmă ghimpată ale unui lagăr? E greu să-i contrazici pe cei care îndreaptă pistolul asupra ta. Deși înțeleg că e un cerc vicios tragic aici. Pentru că prin frica noastră îl ajutăm pe Hitler să ne înfricoșeze și mai mult. Sigur, poți striga celor care te țintesc: «Toate închisorile și toate tiraniile sunt provizorii. Numai libertatea e eternă!». Dar, în clipa următoare, când soldații duc degetul pe trăgaci, trebuie să recunoaștem că și noi suntem ca tiraniile și ca închisorile. Provizorii.“

Al șaptelea

„Pe mine nu mă interesează decât cărțile mele. Încolo se poate întâmpla orice cu lumea. De aceea i-am lăsat pe ceilalți să se repeadă la ferestre când s-a oprit trenul. Eu am rămas la locul meu în compartiment. Am aflat numai după aceea ce s-a întâmplat.

În definitiv, m-am suit în acest tren cu un singur gând: să ajung la Weimar. Și, astfel, să întorc spatele circumstanțelor. Pentru că nu vreau să depind de ele. M-am săturat de atâta vacarm și mi-e silă de el. Nu mai vreau să aud nici împușcături, nici gemetele celor împușcați. Așa că, facă istoria ce poftește și din călăii ei și din victimele ei. Eu nu pot fi călău. Și nu țin să devin victimă. Regret doar că m-am născut într-o lume care mă silește să aleg între a fi călău și a fi victimă ori să-mi caut un refugiu. Din fericire, cred în șansa pe care mi-o oferă cărțile mele și în nebunia de a dori eternitatea. Restul e trecător și vulgar. Aștept astfel ziua când nu vor mai fi prizonieri păziți de soldați înarmați, deoarece tot ce pot face împotriva nefericirii care ne-a lovit e s-o ignor. Nu asta contează, de fapt, cărțile? Omul e o maimuță socială și din moment ce el se grăbește să fie ori ucigaș, ori ucis, nu-mi rămâne altă alegere.“

Al optulea

„Bănuiesc ce gândește ăsta din fața mea. Nu e cinic ca alții, nici ipocrit. Și e mai scârbit decât alții de tot ce se întâmplă. Dar se minte și el. Se minte, poate, chiar mai rău decât noi ceilalți. Crede că a refuzat să aleagă între a fi victimă și a fi călău? Basme. Refuzând să aleagă, el a și ales. Trenul îl duce pe sub nasul prizonierilor pe care nu-i aude.

Ceilalți suntem, în proporții diferite, profitori, lichele, conformiști, ipocriți sau ticăloși. Unii ne-am lăsat înșelați, prostiți, dar cu timpul ne-am amenajat un culcuș bun, ori de-a dreptul somptuos, în această eroare. El e singurul într-adevăr naiv dintre noi. Pentru că el chiar crede că arta îl scutește de orice obligații. Își vâră capul între cărți, ca struțul în nisip, și își închipuie că numai alții sunt complici. Sărmanul, el e complicele cel mai orb. Alții tot se mai sustrag cât de cât prin viclenie. Nu dau totul circumstanțelor, tocmai pentru că vor să profite de ele, în timp ce el, care nu vrea să fie un profitor... Ce paradoxală e câteodată viața. Ca și istoria. Hitler i-a făcut să urle pe toți, ca să-i reducă la tăcere pe fiecare în parte. De altfel, aceasta a fost mereu marea farsă a dictatorilor, de a atârna fiecăruia de grumaz un șireang împletit din laurii acordați, demagogic, tuturor. Și în loc să învețe ceva din experiență, omul, cu nenorocita lui complexitate, a căzut în

aceleași capcane. După care, tot el și-a găsit scuze.

Ce, parcă eu vreau să devin victimă? Nu vreau. Mi-e frică și de moarte și de suferință. Dar, cel puțin, nu pretind că fiind de partea celor care împușcă o fac spre folosul celor împușcați. Nu mi-am transformat compromisurile în merite. E singura decență care mi-a rămas. Tocmai de aceea nu-mi caut justificări și mi-e lehamite să le aud la alții... Nu, nu pot fi nici atât de naiv, nici atât de laș încât să pot spune: «Nu mă interesează decât cărțile mele».

Cine naiba zicea că nefericirea omenească are două cauze, frica de zei și frica de oameni? E fals. De fapt, numai frica de oameni ne omoară. Numai relele reale. Eu o știu, de aceea mă aflu aici. Și ceilalți o știu. Numai ăsta n-a aflat încă. O ține, tot timpul, morțiș că nu-l interesează decât cărțile lui. Adică, vezi, dragă Doamne, «mă ocup de cele eterne și las cele imediate pe seama altora». Dar eternitatea cu care se minte el nu-i decât un alibi, un praf cu care se orbește singur. Zice că e scârbit de circumstanțe și vrea să uite de ele, să trăiască în imperiul senin al artei, unde nu există nici soldați cu arma întinsă, nici deținuți. Și-l cred. Nu e un fanfaron. Mai cunosc eu pe unii care se mint la fel. Dar întorși cu fața spre eternitate pentru că disprețuiesc circumstanțele, ei nu fac decât să se pună la dispoziția circumstanțelor, să vină, pe alt drum,

alături de cei care profită de ele. Ce, parcă noi ne ducem la Weimar în numele eternității? Nici vorbă. Ne ducem în numele circumstanțelor. Una e să cauți eternitatea în ceea ce trece și alta să cauți eternitatea doar pentru a nu fi de față în clipa când călăul întinde mâna spre victima sa.

Cel puțin, eu nu mă mint. Nu-mi mai fac de mult iluzii în privința lașității tăcerii noastre. Tăcerea a ajutat ocupația și a devenit complice cu ea. Pe urmă am consimțit discret, continuând ceea ce începuse tăcerea. Și, din moment ce mă aflu aici în tren, nu înseamnă că puștile îndreptate de soldații germani împotriva compatrioților mei sunt îndreptate și în numele meu? Și că și degetul meu va apăsa pe trăgaci dacă unul dintre prizonieri va încerca să fugă? Tot ce-mi rămâne, dacă nu mai cred că poți să rămâi curat odată ce ești amestecat în rușine, e să caut o sticlă de vin bun și să beau până uit."

Al nouălea

„«Heil Hitler»? La urma urmei, de ce nu? Nu sunt singurul care face asta."

Al zecelea

„Și care e vina mea? N-am rezistat să trăiesc în frică. Am cedat. Dar am cedat nu pentru că aș fi de acord cu cei care m-au înfricoșat, ci pentru a nu fi ținta lor.

Din nenorocire, am înțeles prea târziu un lucru, că Hitler mă putea omorî în multe feluri, dar mă putea terfeli într-un singur mod, făcându-mă să cred că e imposibil să nu devii până la urmă ticălos într-o lume ticăloasă."

Al unsprezecelea

„Aș scrie ceva. Dar cum să spun adevărul despre ceea ce am văzut? Va fi interpretat ca o provocare. Nu, mai bine să mă abțin. Sau să retușez cumva scena. Să povestesc, de pildă, că paznicii stăteau cordial de vorbă cu cei pe care-i păzeau. Că paznicii n-aveau pușți, iar cei păziți nu erau îmbrăcați în haine de deținuți cu inițialele KG. Deplângeau împreună fatalitatea războiului și făceau proiecte de pace. Da, cam așa ceva."

Al doisprezecelea

„Eu mă culc. Să încerc să nu mă mai gândesc la asta. Ce rost are? Tot nu pot să schimb nimic. Nu reușesc decât să-mi stric somnul și pe urmă nu voi mai putea adormi până la Weimar. Voi ajunge frânt de obosit și voi face impresie proastă. Mai ales că mi-am uitat si somniferele acasă."

Al treisprezecelea

„Înțeleg că arta s-ar cuveni să stea alături de cei care lucrau la terasament. Dar cum să scrii cu pușca îndreptată spre tine?"

Al paisprezecelea

„M-am săturat de toți deștepții care-și bat gura pentru a ne face morală; care pretind că nu se poate face literatură cu mâinile murdare și că, fără caracter, talentul e orb. *Je m'en fiche.* Literatura e o curvă care se oferă celui ce o plătește. Asta e. Cine mă plătește mă are. Simplu. Restul e minciună."

Al cincisprezecelea

„Cu siguranță, toți se gândesc la prizonierii pe care i-am văzut. Își fac procese de conștiință, îi cunosc. Nu sunt de azi, de ieri, în mijlocul lor. Sunt colaboraționist vechi și-mi cunosc oamenii. Numai individul acela negricios de lângă fereastră mă pune pe gânduri. Privește în gol. A căpătat o privire fixă. Trebuie să fiu atent. La noapte s-ar putea să sară din tren."

P.S.

Spre sfârșitul războiului s-a mai făcut un pelerinaj la Weimar. De data aceasta erau mult mai puțini pasageri.

„Errare divinum est“

De dimineață, fiindcă a început iar să plouă, mi-am amintit de mare. M-am revăzut la Costinești unde am descoperit plăcerea de a mă arunca, ieșind din valuri, pe nisipul cald. Abia depășisem treizeci de ani. Închiriam două camere, într-o casă țărănească, foarte aproape de mare, de unde ne duceam prin grădină la plajă. Rămâneam acolo până la prânz, iar după-amiaza jucam pinacle. Eram patru. Uneori, ne opream, tăiam un pepene în patru și-l mâncam, mânjindu-ne pielea bronzată cu zeama roșie picurată din feliile pe care le devoram până la coajă, după care ne spălam la fântână pe mâini și jucam mai departe. Din cei patru, doi au murit. Eu am îmbătrânit. Cu minunata și teribila ei nepăsare, pe care noi nu o vom putea învăța niciodată, natura uită tot. Dimineața, mă trezeam devreme și, după ce înfulecam ceva, mă duceam pe plajă, unde mă trânteam pe nisip, decis să capăt culoarea iodului. Odată, m-am dus când abia mijea de ziuă. Am făcut o baie, după care am alergat pe plajă. Treptat, se conturau valurile, crestele lor de spumă, întinderea nesfârșită de apă încrețită

de vânt. Cerul încă nu exista. Dimineţile la mare sunt dimineți fără cer. Zeii nu pot vieţui acolo decât în apă. Dorm în adâncuri, trezindu-se, când și când, cu buzele pline de sare și cu părul încâlcit de alge. Cuprins de o bucurie juvenilă, m-am hotărât atunci să scriu o carte care să se cheme *Errare divinum est.*

Ce drum ciudat am parcurs! Am copilărit printre certitudini și am descoperit relativ târziu, și cu destule dificultăți, îndoiala. Am crezut că o greșeală poate fi utilă numai dacă găsești în ea ceva care te ajută să trăiești. Mi-am cucerit conștiința vulnerabilității după ce am fost, fără nici un efort, convins că regretele nu mă privesc. Lumea în care m-am născut eu era neobișnuit de discretă. Semăna pământului de-acolo, aspru și zgârcit. Am de aceea sentimentul ciudat că, mărturisindu-mă, sunt primul guraliv din neamul meu. Dar, oare, întâmplător tăcerea mi se pare, uneori, singurul limbaj esenţial?

Și, totuși, a avea libertatea să te aperi, inclusiv de tine însuți, e important. Dacă zeii tac, noi suntem osândiți să vorbim. Dacă ei s-au jucat creându-ne, nouă nu ne-a rămas decât să ne întrebăm ce rost are această glumă.

Mama mea a citit toată viața aceeași carte, un ceaslov pătat de muște care stătea pe fereastră, în schimb credea, fără ezitări, că tot ce fusese, sau era, trebuise sau trebuia să se întâmple, ținând de o ordine implacabilă. A copt pâine, a

uscat fânul, a spălat rufe și și-a crescut copiii cu sentimentul că îndeplinea o misiune. Eu nu mai am darul de a percepe lucrurile așa cum sunt, mă mișc uneori între ele ca un miop care compensează minusul de vedere cu ceea ce a citit. Și ce am câștigat? În Lisa, cerul era pentru noi altceva decât spun astronomii. Era o parte din sat, o anexă a lui. Nu-l împărțeam cu alte galaxii, cu alte planete și nici măcar cu alte țări sau județe. Îl împărțeam, cel mult, cu alte sate, aflate în imediata vecinătate a Lisei. Era cerul *nostru* și el nu avea nimic comun cu ceea ce, ulterior, am aflat că se cheamă cosmos. Abia aici în București m-am învățat să nu mai ridic ochii spre boltă decât rar, ca să văd dacă trebuie să-mi iau umbrela sau nu. Sufletul cititorilor în stele, dacă va fi ajuns cumva la mine, m-a părăsit. Am încetat să mai știu totul fără să știu nimic, paradox posibil numai în mituri.

Frați siamezi

E amiază, e vară, suntem la seceriș și ne odihnim pe răzor, în umbra unui măceș. Alături, tata s-a lăsat pe spate, să aţipească puțin. Mama privește grâul în tăcere. Poartă o pălărie de pai, înnegrită de ploi, cu șnurul trecut pe sub bărbie, și are obișnuita ei expresie gravă, pe care nimic n-o tulbură și nimic n-o îndulcește. Își acoperă gura cu palma, simbolic parcă. Mama a tăcut mai mult decât a vorbit. De câte ori mă gândesc la ea, îi aud întâi tăcerea, abia apoi îi revăd chipul. Nu cred că mi-a dat mai mult de trei, patru sfaturi în toată viața. Și toate aveau același înțeles: să fac numai ceea ce se cuvine.

Dar ce se cuvine? Sunt lucruri pe care altădată le-am dorit pentru ca după aceea să mă rușinez, dacă nu de dorințe, atunci de modul cum mi le-am împlinit. Uneori, gesturile puerile aveau o scuză. Vârsta. În primii ani de liceu, mi-am dorit foarte mult o pereche de pantaloni scurți. Când mi-am văzut, în sfârșit, împlinită dorința, era, din nenorocire, iarnă. Tocmai începea vacanța. Și am plecat în miez de decembrie, pe un ger de crăpau pietrele, în pantaloni scurți. Trenul în

care m-am dus era atât de aglomerat încât n-am avut loc decât pe coridor lângă scară. În gara unde coboram de obicei, când m-a zărit, tata s-a speriat deoarece aveam picioarele roșii ca flacăra din pricina frigului... Dar scuza vârstei are limitele ei. Mai târziu mi-am dorit o bicicletă. N-am avut-o când am dorit. Mi-am cumpărat-o când trecusem de douăzeci și cinci de ani și nu se mai cuvenea să-mi pierd, cum mi-am pierdut, după-amieze întregi gonind cu bicicleta pe șosea, spre Giurgiu ori spre Ploiești. Am intrat târziu într-o sală de concert și, lipsit de măsură, câțiva ani am ascultat până la saturație, șapte, opt ore zilnic, discuri cu muzică simfonică. Apoi, mi-am lăsat pick-up-ul să se prăfuiască. Nu se cuvenea. Am făcut-o, totuși. Cum am făcut atâtea altele care nu se cuveneau. Am tăcut uneori când trebuia să vorbesc. Mi-am găsit justificări când nu aveam nici una. M-am călăuzit o vreme după principiul foarte discutabil că orice fericire e bună, numai fiindcă e superioară plictiselii și golului. Uneori, am impresia că amestec în realitate reziduuri de vis, ceea ce ar explica în parte contradicțiile mele.

Am terminat prin a mă resemna cu faptul că în calitatea mea de om rațional nu mă pot înțelege cu mine în calitatea mea de om afectiv. Ceea ce omul rațional pricepe fragmentar, între anumite limite, viața să zicem, omul afectiv e gata să iubească fără rezerve. Cei doi sunt legați

unul de altul ca doi frați siamezi. Nu se pot despărți în aceeași măsură în care nu se pot înțelege. Cel mult se pot tolera. Omul rațional îi tolerează omului afectiv inexplicabila lui lăcomie. Omul afectiv îi tolerează omului rațional grimasa sceptică. Poate că existența „celuilalt" este pentru fiecare un preț ce trebuie plătit echilibrului. Îmi răscumpăr tristețile cu o mare nevoie de a iubi și îmi plătesc faptul că sunt deschis spre orice bucurie posibilă cu amărăciunea că nu mă pot opri la atât.

Poate că mă aflu mereu în altă parte decât s-ar cuveni.

II

Discursuri imaginare

Elogiul izgonirii din paradis

Conferința unui apostat

Doamnelor și domnilor,

Mi-am propus să vă vorbesc astăzi despre păcat ca formă de libertate și vă rog să nu vă grăbiți să vă arătați indignați. Vă avertizez că nu mă las intimidat ușor. Și chiar dacă nu vă place, voi continua să spun tot ce am de spus.

Oricum, aveți o șansă rară. Vă puteți socoti norocoși că ascultați, în sfârșit, un om sincer. Sinceritatea, doamnelor și domnilor, este azi o calitate și mai rară decât caracterul. Eu mi-o permit pentru că sunt un original, dar câți sunt ca mine? Așa că bucurați-vă de această baie de sinceritate și scutiți-mă, vă rog, de priviri scandalizate care parcă întreabă: „Ce l-a apucat pe ăsta? Ce urmărește, de ce a început să cârtească împotriva paradisului?". Stăpâniți-vă, tot nu vă cred. Din moment ce ați venit aici înseamnă că ați vrut să mă ascultați. Și dacă ați presupus că la mijloc e o glumă, ei bine, nu sunt eu vinovat că v-ați obișnuit să vi se spună una și să credeți alta.

De fapt, într-o privință vă înțeleg. Se pare că nu e nici un pericol să ne vâre cineva cu forța în paradis. De aceea vreau să vă declar de la început că pe mine nu mă deranjează atât paradisul cât povestea cu șarpele și mărul. Gândiți-vă câte suspine, câte regrete, câte priviri întoarse înapoi au căutat mereu paradisul pierdut. Ca să regăsim, vă întreb, ce? O grădină unde e interzis să iubești? Un fel de parc în care în loc să scrie „Nu călcați pe iarbă", scrie „Nu vă iubiți"?

Aș fi putut să vă spun că am mai multe obiecții împotriva paradisului, iar prima dintre ele e că nu există decât paradise pierdute. Am renunțat la asta și am trecut direct la obiecția cea mai serioasă, pentru că mi-ați fi putut răspunde cu vorbele lui Jules Renard: „Nu există paradis, dar trebuie să facem așa ca să merităm să existe unul". În fond, problema, doamnelor și domnilor, e alta. De ce regretăm noi izgonirea din paradis? Am fi vrut oare să rămânem fără dragoste? De unde nostalgia de a fi pustii și singuri?

Ca să fiu sincer până la capăt, înțeleg ce doriți dumneavoastră în ascuns. Vreți să aveți și paradisul și dragostea. Vreți să trișați instalându-vă în paradis și continuând să iubiți, nu-i așa? Dar nu se poate. Trebuie să alegem. În paradis nu e voie să cazi în ispită. În paradis trebuie să fie numai oameni inocenți. Ori singuri și fără păcat, ori păcătoși dincolo de poarta paradisului. *Tertium non datur*, cum ziceau latinii.

Dar să încerc să fiu și eu, asemenea conferențiarilor de profesie, mai metodic. Să ne lămurim mai întâi asupra păcatului.

Există inși care fug de dragoste ca de o durere de dinți. Îi privește. Eu nu le semăn și vă sfătuiesc și pe dumneavoastră să le întoarceți spatele. Sunt ori mincinoși, ori fac asta din alte pricini. Până și sfânta Tereza a iubit. Ea l-a iubit pe Christos ca pe un amant. Și tot ea îi spunea dracului că este nefericit pentru că nu știe să iubească. Sfântul Francisc făcea femei de zăpadă. Și oare trebuie să vă explic eu că misoginismul e o descoperire a celor care n-au avut noroc și care, nefiind în stare să iubească, s-au transformat în profeți ai nefericirii lor? De fapt, toată povestea noastră pe pământ poate fi spusă cu ajutorul a doi oameni, un bărbat și o femeie. Și fiecare dintre noi își poate alege din această poveste ce i se potrivește. Eu îmi permit să vă mărturisesc că nu mi se potrivește pustiul. Dacă a iubi e un păcat, sunt un păcătos. Și nu regret păcatul. Chiar vreau să-l teoretizez. Fără el, nu există fericire. Și poate chiar ar trebui să lămurim de la început lucrurile. Cei care cred că fericirea e posibilă renunțând cu totul la dragoste și disprețuind-o pot părăsi sala. Ei n-au ce aștepta de la mine. Eu voi încerca să demonstrez tocmai contrariul credinței lor.

...Bun. Așadar, am rămas între noi. E mai bine așa, vă asigur. Cu cei care sunt capabili să

trăiască fără dragoste nu se poate găsi un limbaj comun.

La drept vorbind, grecii antici au fost mult mai logici decât cei care au ieșit mai devreme din sală. Nu pentru că Olimpul grecilor era plin de adultere, ci pentru că ei au înțeles, se pare, că în afara lucrurilor pe care le iubim nu mai reprezentăm nimic. Tocmai de aceea Afrodita era și zeiță și femeie. Cum știți, filosofii greci trebuiau uneori să bea otravă sau să plece în exil. Sculptorii, chiar geniali ca Fidias, erau câteodată alungați. Discuțiile despre fericire erau câteodată pălăvrăgeli despre fericire. Dar trupul era sărbătorit, pus pe soclu în temple, iar marea din care ieșea Afrodita nu cerea nimănui să fie indiferent. Dimpotrivă, chiar zeii cântau melodia șarpelui! Pe plajele Eladei nu erau înțelepți decât păcătoșii; cei care își simțeau inima tresărind.

Prin iubire eu înțeleg, firește, și ceea ce leagă un bărbat și o femeie, dar mai mult decât atât. Înțeleg viața, dragostea de viață, chiar dacă n-aș putea spune ca Hegel că tot ce este real este și rațional. O legendă pretinde că o albină a lăsat pe buzele lui Platon, când s-a născut, un strop de miere pentru ca filosofia amară despre viață să devină dulce. Ei bine, eu cred că această poveste a fost născocită de un mizantrop. Pentru că numai un mizantrop a putut insinua că a iubi viața este o minciună frumoasă.

Poate ați observat, doamnelor și domnilor, că misoginii, mizantropii nu umblă în zdrențe și nu ne invită în peșteri. Dimpotrivă, se pricep uneori să poarte smochingul mai bine decât noi ceilalți. Ei sunt însă clevetitori și dezabuzați. Strigă că dragostea e un amestec de sirop și salivă. Că viața nu e decât o tumoră a timpului. Ei ne anunță că nebunii nu mai au geniu, nu se mai cheamă Van Gogh sau Nietzsche. Și amestecă și adevăruri printre frazele lor, avertizându-ne, de pildă, că pământul devine un ambuteiaj de roboți și că Simfonia a IX-a e în pericol să fie înăbușită de junglă. Lumea, zic ei, e plină de bitum și de ratați, de vorbe goale, de vinovați care judecă, de amenințări și de ultimatumuri. Vă spun toate astea ca să vedeți că știu în ce lume trăiesc. Dar știu că în această lume sunt și lucruri care merită să fie iubite și că alta nu avem. Tot aici sunt și Parthenonul și muzica lui Bach, mâinile meșterilor și luptele disperate în care ții cu cei ce pierd, plajele mărilor și laboratoarele unde se caută leacurile bolilor. Iată de ce, între o morală care recunoaște păcatul de a iubi și alta care-l consideră un stigmat, eu nu ezit să aleg. Cu atât mai mult cu cât am visat totdeauna nu să mă mântui, ci să fiu fericit. Nu credeți că un paradis fără dragoste nu mai e paradis, ci infern?

Imaginați-vă, o clipă, cu ce ochi l-ar fi privit îngerii pe Don Juan dacă l-ar fi întâlnit în paradis. 1 003 femei care în loc să se roage și-au pierdut

nopțile în îmbrățișări, ce oroare! Și câte vor fi suspinat între timp, câte au visat să fie îmbrățișate de Don Juan în loc să bată mătănii. Acest spaniol impertinent și-a căutat paradisul singur, urcându-se pe ziduri spre ferestrele iubitelor sate. Apropo! Sper că sunteți de acord că în paradis n-au răsunat niciodată serenade.

Scuzați-mă, doamnelor și domnilor, că m-am înfierbântat, însă aici e unul din punctele nevralgice ale chestiunii. Tot felul de misogini, de mizantropi, de inși care consideră viața un eșec al neantului ne amenință, în timp ce noi păcătoșii tăcem și n-avem curajul să ne strigăm drepturile. Ni se pare că e o rușine să fii păcătos. Adică cum? A iubi este rușinos?

Chiar și povestea asta cu „izgonirea" din paradis e puțin ipocrită. Am fost „izgoniți", zicem, ca să arătăm, probabil, că noi n-am vrut să părăsim paradisul. Am fost scoși cu forța de-acolo. Or, ar trebui să avem întreaga responsabilitate a fericirii și să spunem, răspicat, că noi am optat pentru izgonire, întrucât am optat pentru dragoste. N-am fost alungați, ci noi ne-am luat tălpășița. Eu, unul, cred că, decât să trăiești fără dragoste, e preferabil să ai cât mai multe păcate de mărturisit. Refuz un paradis în care n-aș avea dreptul să iubesc. Să-l dorească alții, cei plictisiți de viață și scârbiți de ea. Eu nu sunt scârbit decât de ceea ce a făcut uneori omul din viață.

Dar am adoptat un ton prea grav, de care aș vrea să mă feresc. Nu vreau nici să fiu liric, nici să vă emoționez. Tot ce urmăresc e să vă atrag atenția asupra unei contradicții. Întâi ni se spune: „Doriți paradisul". Și apoi ni se șoptește la ureche: „Și nu disperați dacă nu-l veți găsi, căci paradisurile sunt totdeauna pierdute. Nimeni n-a reușit până acum să se reîntoarcă într-un paradis pierdut". Într-adevăr, nimeni n-a reușit, asta zic și eu. De fapt, paradisul, admițând că nu-l visăm în zadar, ar trebui căutat nu în urma noastră, ci în viitor. Și el ar fi, obligatoriu, un paradis cu oameni vinovați.

Asta se vede destul de limpede în câteva tablouri celebre. Înainte de a mă referi la ele, îngăduiți-mi o paranteză. După părerea mea, istoria artei o datorăm în bună măsură păcatului. Inocența ar fi lăsat muzeele aproape pustii. Și dacă am exclude dragostea din ele, muzeele s-ar umple de frig.

Și acum îngăduiți-mi să lipsesc câteva clipe. Am lăsat în culise două reproduceri pe care vreau să vi le arăt.

Iată, doamnelor și domnilor, vă propun să-i priviți întâi pe Adam și Eva din cele două panouri celebre ale lui Dürer. Și mai ales uitați-vă la pământul pe care merg, dansând parcă, Adam și Eva... Pământ? Nu, iertați-mă, m-am grăbit. Adam și Eva nu merg aici pe un pământ obișnuit. E un

sol lunar, pietros, pe care nu crește nici un fir de iarbă. Un soi de deșert. Sau chiar un deșert... Dar un paradis într-un deșert? Ce părere aveți? Ne așteptam să vedem un parc tropical, luxuriant, unde vegetația să fie aliatul șarpelui și unde e greu să rămâi inocent, și, când colo, ni se arată un pustiu presărat cu pietre, în care vegetația a fost exterminată. Dar, ziceți dumneavoastră, cum se poate teme cineva să fie izgonit dintr-un deșert? Nu cumva omul n-a fost izgonit din paradis, ci din singurătate? Și nu cumva paradisul pierdut nu e decât singurătatea pierdută? O, desigur, nu pretind că Dürer a urmărit să ne sugereze asta, dar nimic nu ne împiedică s-o gândim noi. Pentru că într-un deșert nu poți să speri altceva decât să fii izgonit...

Și acum uitați-vă la paradisul pictat de Rubens împreună cu Jan Bruegel, care arată cu totul altfel, de un mare lux vegetal. Rubens, doamnelor și domnilor, dă dovadă, aș zice, de o insolență cuvioasă. Mărul, șarpele sunt accesorii aproape inutile la el. Paradisul însuși, cu vegetația lui de o moliciune caldă, a devenit senzual, iar Adam și Eva sunt, cum să vă spun, atât de „terești“ încât e limpede că nu pot renunța nici la îndrăzneala de a iubi, nici la provocarea de a lăsa să se vadă asta.

Iată, deci, că nu sunt eu cel dintâi care are necuviința de a păși fără smerenie în această utopie. Rubens ne invită într-un paradis care a

încetat să mai transforme dragostea în interdicție și păcat; un paradis în care omul își poate face declarațiile de dragoste fără teama că va plăti pentru ele. Adam și Eva s-au reîntors acolo nu pentru a-și renega vina, ci pentru a o așeza la loc de cinste chiar în peisajul din care au fost izgoniți.

Înțelepții strâmbă din nas când aud asemenea lucruri. A iubi lumea li se pare prea puțin. A înțelege lumea, iată ce ne trebuie, zic ei. Cine fuge însă de dragoste și de viață, crezând că astfel va avea timp pentru înțelepciune, nu-și dă seama că, de fapt, renunță tocmai la ceea ce căuta. De aceea, eu glorific, doamnelor și domnilor, omul de după păcat. Omul care s-a lepădat de inocența singurătății, care și-a câștigat libertatea de a iubi; care e dezgustat de tot ce murdărește lumea în care trăiește, dar nu renunță la convingerea că singura sa bogăție e păcatul de a iubi ceea ce nu e murdărit și trebuie apărat. Știu astfel că iubirea există, chiar dacă ea e mereu în pericol.

Anumite popoare din antichitate nu socoteau decât zilele fericite. Și se citează cazul unui înțelept care în pragul morții și-a făcut acest epitaf: „Am străbătut cincizeci și șase de ani și am trăit patru". Eu nu știu ce cifră ar trebui să invoc, dar știu destul de bine că n-am trăit cu adevărat decât în zilele când m-am simțit păcătos. Zilele când m-am simțit inocent le-am uitat. Tot ce mai țin minte sunt păcatele mele.

Mă grăbesc, încă o dată, să-i liniștesc pe misogini, asigurându-i că nu e vorba numai de ei aici. Dacă trebuie să fiu lovit cu pietre, aș merita să fiu lovit cu pietre de toți cei care își deplâng nașterea. Întrucât, cum v-am mai spus, în „dragoste“ eu includ tot ce mă leagă de această lume unde soarele răsare în fiecare dimineață în ciuda mizeriilor și ticăloșiilor pe care trebuie adesea să le scalde cu lumina lui. Sunt vinovat pentru multe, dar nu recunosc vina de a mă fi născut. Regret că tocmai păcatele care murdăresc omul nu sunt ispășite, cerându-ni-se în schimb să expiem un păcat care ne umple viața. Așa că am încetat să mai vorbesc despre păcate în general și de a le condamna împreună. Există abjecția de a te comporta ca o fiară și există păcatul de a iubi ca un om. Iar eu detest abjecția și înțeleg păcatul de a iubi.

În acest sens, toate păcatele pe care nu le-am săvârșit sunt elanuri ratate și dacă trebuie să mă mustru pentru ceva, în primul rând trebuie să mă mustru fiindcă destule prejudecăți m-au împiedicat să beau când mi-a fost sete, să mușc dintr-un fruct când mi-a fost foame, să fac mărturisiri când am iubit. Ce înțelepciune e aceea de a porunci inimii să tacă? Dacă n-am fost destul de fericit, cât am visat, este pentru că n-am avut curajul sau n-am știut să fiu destul de păcătos. Mi-am zis că e o obrăznicie prea mare să-mi strig setea și că, pentru a fi acceptabilă, o dragoste

trebuie să fie discretă. Ah, doamnele mele și domnii mei, acum știu că discreția nu e uneori decât un pretext pentru pasiunile care n-au destulă putere ca să fie scandaloase. Când cineva nu e în stare să ardă, invocă virtutea ca să ascundă adevărul. Dar aceștia nu vor putea iubi niciodată marea ca pe o femeie. Ei nu vor înțelege de ce a zis Baudelaire că iubirea râde și de infern și de cer. Eu nu le semăn și de aceea vorbesc despre lumea aceasta, trist că o voi părăsi într-o zi fără să fi iubit-o de ajuns. Nu e destul, oare, că o anume oră ne va omorî? De ce-ar trebui să ne grăbim cu o renunțare care oricum ne va fi impusă?

Doamnelor și domnilor,

Un singur lucru ar mai trebui să vă spun, pentru că, probabil, ați rămas totuși cu o nedumerire în privința motivelor care m-au împins să fac această critică a paradisului. Eu am trăit unele întâmplări în care m-am lovit de infern. Știu, așadar, că e mult mai simplu să râzi în gura mare de un paradis fictiv decât să judeci în tăcere un infern trăit. Dar nu-mi luați în nume de rău această mică lașitate. Dragostea mea de viață e într-adevăr dureroasă, chiar dacă am ales calea cea mai comodă pentru a o mărturisi.

Comentarii la războiul troian

Conferința unui semibarbar

Doamnelor și domnilor,

Dați-mi voie să mă prezint. Sunt un semibarbar. Și pentru că nu înțelegeți, poate, ce e un semibarbar, vă explic. Mă număr printre cei pe care grecii antici i-au îmblânzit și i-au îmbolnăvit cu vorbăria lor despre frumusețe, dar nu mi-am pierdut într-atât capul încât să nu văd ce se întâmplă cu mine. Am căzut prizonier în războiul troian, dar nu m-am predat cu totul nici până azi. M-am îmbolnăvit de frumusețe, dar n-am uitat urâtul. Și, uneori, fără voia mea duc mâna la șold unde îmi purtam cândva spada. Dar degeaba. Secolele lungi de robie petrecute prin muzee m-au vlăguit. Nu mai sunt bun decât să țin conferințe despre războiul troian și despre șmecheriile grecilor antici care ne-au făcut să suferim de o boală ciudată ce a produs victime și printre hoți.

Îl țineți minte pe lordul Elgin? Acum mai bine de un secol și jumătate, el a luat tot ce se putea fura de pe Acropole și a dus în Anglia. Dar

naivul lord Elgin nu și-a dat seama că marmura sculptată pe care o duceau corăbiile era un cal troian pe care, orbi ca și troienii, englezii l-au așezat cu mare cinste la British Museum. De-atunci, cine vede aceste sculpturi e pierdut. Apar în el simptomele bolii.

Da, scumpii mei auditori, Parthenonul este templul fatal al spiritului european. În zadar s-au străduit creștinii să-l transforme în bazilică, în zadar s-au chinuit turcii să-l transforme în moschee și în pulberărie, în zadar au tras venețienii cu tunul asupra lui, în zadar a fost dărâmat și jefuit, lăsat să devină cuibar de șerpi. Toate acestea n-au folosit la nimic. Parthenonul n-a încetat să umple lumea cu victime ale frumuseții. După cum în zadar s-au străduit atâția s-o ponegrească pe Afrodita, lăsându-ne să înțelegem că zeița frumuseții a fost o târfă care a transformat cerul în bordel și a coborât apoi pe pământ. Și că nu întâmplător, la Corint, preotesele Afroditei se ofereau tuturor trecătorilor pentru bani cu care să fie ridicat templul. Această târfă divină i-a luat mințile bietului Paris, silindu-l să-i dea mărul și provocând pe urmă un război de care lumea n-avea nevoie. Zece ani să se bată două armate, nu e o glumă. Și pentru ce? Pentru un adulter?

Trebuie să recunoașteți, între Menelau și Paris exista o deosebire esențială. Paris n-avea nevoie de o armată ca să oblige frumoasa cauză a războiului troian să se culce în același pat cu el.

Dar să las asta. E mai important să vă amintesc că grecii au profitat de răpirea soției lui Menelau pentru a declara război Troiei. Toată lumea a zis după aceea că ei n-au suportat să trăiască fără frumusețe. Că nu sunt multe popoare care ar fi fost în stare să echipeze corăbii, să-și trimită și bărbații și zeii și poeții pe câmpul de luptă ca să aducă înapoi o femeie frumoasă și infidelă. Și că războiul troian ar fi fost de ajuns ca să-i definească pe greci, întrucât a fost singurul război purtat pentru cauza frumuseții. Înțelegeți, sper, tâlcul acestor pretenții. Ni se sugerează nici mai mult, nici mai puțin că estetica nu s-a născut în biblioteci, ci pe câmpul de luptă.

Adică la Troia. Vă dați seama cât de șireți au fost grecii? Ei au urmat exemplul lui Ulise. Au făcut chiar din povestea războiului purtat împotriva Troiei un cal troian pe care l-au împins în Europa. Fără să observăm, cultura lor ne-a cucerit. Când am înțeles asta, pentru unii dintre noi era prea târziu. Nu mai puteam trăi fără s-o admirăm pe nerușinata cu trup de zeiță care stă pe soclu, la Luvru, cu mâinile retezate după ce s-a îmbrățișat cu toți. Ați văzut-o? În Evul Mediu, statuile acestea au fost acoperite de pământ. Li s-a pus țărână în gură, li s-au astupat ochii cu iarbă. În zadar. Ele n-au putrezit. N-au amuțit. N-au orbit. Când au fost dezgropate, după o mie de ani, zâmbeau ca și cum abia se întorseseră de la Troia.

Și cine sunt cei care au reușit asta? Scuzați-mă, dumneavoastră ați fost vreodată la Micene unde se află ruinele palatului din care Agamemnon a plecat la Troia? Eu am fost și pot să vă spun cum arată. Ei bine, nici vorbă de estetică. Aheii erau niște bădărani. Palatul lui Agamemnon semăna, probabil, cu un cuib de pirați, din care au rămas ziduri grosolane, pustiite acum de soare, și, într-o margine, niște morminte care seamănă cu mușuroaiele de termite. Iată cine a pus bazele esteticii sub zidurile Troiei. Credeți-mă, povestea Troiei nu e decât cea mai genială dintre escrocheriile grecilor antici.

Dar pe cine deranjează, mă veți întreba, o frumusețe care te însoțește în muzee până la ușă, lăsându-te să cobori singur în stradă? Adevărul, doamnelor și domnilor, e că boala aceasta, curioasă și aparent neprimejdioasă, nu se mulțumește să despartă frumosul de urât. În cele din urmă, barbarii s-ar fi împăcat cu asta, lăsând bolnavilor muzeele și păstrând pentru ei strada. Bolnavii, însă, fiți atenți, ajung să pretindă că nu doar frumusețea se opune noroiului, ci și dreptatea. Și că tot ce degradează omul, îl urâțește în același timp.

De fapt, vreau să vă previn că războiul Troiei continuă. Nu s-a terminat. În fiecare muzeu în care pătrundem suntem făcuți prizonieri.

Au existat, e adevărat, profeți care au încercat să ne mântuiască. Dar n-au reușit. Au existat și

câteva puciuri în istoria artei. Degeaba. Au eșuat și ele. Cel mai mult am sperat când domnul Manet a pictat-o pe urâta Olympia. Atunci, am crezut că, în sfârșit, după atâtea veacuri, domnia Afroditei va fi definitiv doborâtă. Voci revoltate au insultat-o pe Olympia, zicând că această femeie plăpândă, cu trupul rigid și capul pustiu, n-are ce căuta în artă; că pe bulevard ea n-ar fi primit nici trei franci, iar în tabloul lui Manet, unde stă sub privirile fosforescente ale unei pisici negre, stârnește compasiune. Poliția a păzit-o ca să nu fie linșată de publicul înfuriat împotriva picturii domnului Manet, însă, de fapt, aici a fost o greșeală. În loc să li se explice celor bolnavi de frumusețe care era boala lor, a intervenit poliția. Și sigur că nu e plăcut ca poliția să apere un tablou împotriva publicului. Asta a făcut impresie proastă, iar Afrodita a rămas pe tronul ei, surâzând ironic. Parcă ar vrea să insinueze că oamenii nu se pot lipsi de frumos fără să fie dezgustați de izbânda lor când reușesc.

Din fericire, doamnelor și domnilor, încă mai sunt barbari adevărați, incoruptibili, care scuipă pe ideea de frumusețe. Existența Parthenonului nu-i interesează, iar statuile grecești îi lasă indiferenți. Acești barbari adevărați și-au păstrat intactă credința lor în urât. Nu și-au plecat urechea spre cei care șoptesc că victoria împotriva frumuseții nu poate fi decât o victorie tristă și provizorie. Dar vreau să vă fac o mărturisire neplăcută

pentru mine. De secole tânjesc să recapăt brutalitatea și pustiul lor, și nu izbutesc. Boala asta, de care sufăr, te sleiește de puteri. Și ca mine, mai sunt alții. Sau chiar mai rău, unii au uitat cu totul de frumoasele timpuri ale barbariei... În treacăt fie zis, nici vizigoții lui Alaric nu erau barbari curați. Erau și ei atinși de boală, nu erau perfect sănătoși. Dovadă că s-au temut de prestigiul Romei mai mult decât de centuriile ei și că au lăsat atâtea monumente la Roma în picioare. N-au mai avut putere să le șteargă de pe fața pământului.

Ce-i drept, azi urâtul are șanse mai mari, dar revanșa sa e periclitată de nostalgia frumosului. Unora le vorbești în zadar. Nu aud nimic din ce le spui. Tu le spui că omul nu e creat numai din lut, ci și din noroi, și uneori mai mult din noroi, le vorbești despre tăria de a disprețui frumosul și de a căuta fericirea în răul pe care-l faci altora, în voluptatea de a strivi... Și nimic. Ei nu te ascultă. Surâd și privesc peste tine. De altfel, de aceea am și venit în fața dumneavoastră să țin această conferință. N-ar fi bine să renunțăm cu ușurință la ceea ce boala încă nu ne-a luat, lăsându-ne amăgiți de stratagema grecilor antici care își asmut și azi asupra noastră haitele lor de marmură.

Vă îndemn, prin urmare, să-i îmbrânciți și să-i dați la o parte pe cei care vă tot spun legendele grecilor. Îngropați, când nu vă zăresc paznicii,

orice bucată de marmură puteți. Dacă fiecare ar îngropa măcar un ciob de marmură, am reuși, poate, să scăpăm de aceste ruine care ne spionează mereu și ne înnebunesc cu surâsul lor, nelăsând barbaria să-și vadă de treabă și împiedicându-i pe semibarbari să-și vâre capul în nisip când boala îi chinuie prea rău. Dar eu însumi, doamnelor și domnilor, sunt într-o situație disperată. Și mi-e rușine că v-o spun, dar trebuie să plec. E ora când se deschid muzeele; și blestemul meu mă împinge totdeauna la ora aceasta să dau târcoale.

Poate că azi voi reuși să nu intru.

Bietul Oedip

Conferința unui vagabond

Doamnelor și domnilor,

Azi-noapte, în vis, am auzit din nou strigătul mut al nopții antice. S-a întâmplat pe drumul dintre Teba și Delfi, unde e cât se poate de limpede că nici azi Christos n-a cucerit Grecia. Pe drumul acesta zeii vechi mai umblă și acum fără să se teamă. Numai porumbeii sălbateci care zburau peste tufișuri speriau uneori fantoma lui Pan, care începea să alerge cu picioarele sale de țap până ce se dumirea că nu-l urmărea nimeni. Câte un țipăt de rață sălbatecă mă făcea și pe mine să tresar. Apoi, cam în dreptul Heliconului, unde locuiau altădată muzele, noaptea a căzut dintr-odată, ca blestemul pe capul lui Oedip, și vântul a început să aducă șoapte încâlcite de la Delfi.

În general, eu merg liniștit. Numai pe la răspântii mi se face frică. Îmi aduc aminte de toate răspântiile pe la care am trecut și mă îngrozesc la gândul că la una din ele n-am ales

bine. Dar azi-noapte, din pricina munților sumbri și a tăcerii care înnegrea văile umede, uitasem cu totul de crângurile de laur și mirt prin care trecusem și nu mă gândeam decât la răspântia unde Oedip l-ar fi întâlnit pe tatăl său Laios, fără să-l recunoască și, dintr-o ceartă, l-ar fi omorât, cum prezisese oracolul. Uneori, aveam chiar sentimentul că Oedip mergea în spatele meu. O dată chiar am întors capul. Nu era nimeni. Și am zorit pașii.

Mi-a trecut prin minte că viața însăși e ca un drum și că răspântiile seamănă cumva între ele. Toate ne pun în încurcătură și ne constrâng să alegem. Când dispare un drumeț, ceilalți tresar o clipă: a murit cineva. De fapt, se gândesc la ei. Își aduc aminte că nu vor merge nici ei la nesfârșit. Într-o zi... Dar alungă imediat acest gând. Ce rost are? Toți știm că drumul este infinit și că nu ne e dat să mergem pe el decât un timp limitat. Măcar să nu ne mai gândim tot timpul la asta. Și să ne ierte cei care rămân în urmă, în pământ, pe marginea drumului. N-avem altă soluție decât ingratitudinea. Așa au fost rânduite toate. Nu noi am descoperit moartea.

Dar nu pentru a vă vorbi despre asta m-am prezentat în fața dumneavoastră, ci pentru a vă spune ce cred despre Oedip. Ca vagabond, am dreptul să mă pronunț despre alt vagabond, chiar dacă, înainte de a rătăci pe drumuri, el a fost rege la Teba. Și vă mărturisesc că nu sunt

lipsit nici de milă, nici de înțelegere. Numai că mila și înțelegerea au și ele limite. La drept vorbind, n-a exagerat oare Oedip? Sunt atâția care au ucis și nici unul n-a procedat ca el. Unii i-au mituit pe cei care știau sau i-au ucis și pe ei. Au găsit o metodă ca să-i silească să uite pe cei care nu vroiau să uite. Sau, cel puțin, să-și țină gura. Altora nu le-a păsat. Le-a fost de ajuns să se încrunte pentru ca toți cei din jur să priceapă ce era de priceput, că regii Tebei nu sunt vinovați niciodată câtă vreme se află pe tron. Puterea le asigură o inocență absolută pe care nici zeii n-o pun în cumpănă. În loc de asta, Oedip s-a apucat să bată toba prin toată cetatea despre crima sa. Toată ziua nu mai vorbea decât despre asta, învinuindu-se singur când nimeni n-ar fi îndrăznit s-o facă. Și parcă le repeta celorlalți: „Ei, ce mai așteptați, alungați-mă, siliți-mă să-mi scot ochii și pe urmă îmbrânciți-mă pe poarta cetății ca să-mi ispășesc vina. Nu vă fie frică. În spatele tronului nu e nimeni care să vă taie capul. Remușcările mele nu sunt o farsă, sunt adevărate. Nu, nu vă speriați. Poate unii își închipuie că procedez așa numai ca să-mi descopăr dușmanii. Ei știu că regii Tebei au fost învinuiți numai după moarte, în vreme ce în timpul vieții au fost asemănați cu zeii. Dar, iată, există și unul care vrea să fie vinovat în timpul vieții. Poate că astfel va fi iertat după moarte“. Până la urmă, curtenii au înțeles că Oedip încetase

de a mai fi un adevărat conducător din moment ce-şi recunoştea vina. Ba, risca să-i pună în pericol şi pe alţii. Dacă fiecare nespălat din cetate ar fi început să creadă că stăpânii Tebei pot fi judecaţi ca orice muritor?

Bănuiesc că nimeni dintre dumneavoastră nu se îndoieşte că Oedip putea rămâne liniştit pe tronul Tebei. Avea în mână toate mijloacele ca să înăbuşe vocea cârtitoare a lui Tiresias. Şi chiar să găsească pe cineva pe care să-l declare vinovat pentru moartea tatălui său şi apoi să-l condamne la moarte. Dar Oedip vroia să fie prins vinovatul adevărat deoarece îi intrase în cap că ideile există nu pentru a ne juca cu ele cum vrem. El vroia să facă lumină prin anchetă şi să le arate tuturor că trăim într-o lume în care numai vinovaţii ispăşesc.

Sărmanul Oedip. După tragedia lui, vinovaţii n-au avut mai multe insomnii decât înainte. Regii Tebei au rămas pe tronurile lor, preferând să acuze pe alţii, să găsească nişte vinovaţi şi să-i condamne. Ei nu s-au încurcat în scrupule inutile, fiind convinşi că puterea este un lucru infinit mai important decât adevărul. Şi, uneori, au reuşit, chiar, să-şi facă victimele să culeagă pentru ei frunze de laur. Aceşti regi ai Tebei l-au socotit, probabil, pe Oedip nebun sau exaltat. De ce şi-a crăpat ochii când putea să-l arunce în lanţuri pe Tiresias şi pe oricine ar mai fi îndrăznit să bârfească? Nimic mai simplu pentru un cârmuitor

decât să aibă dreptate. Din moment ce deține puterea, se înțelege că dreptatea este de partea sa și că vinovații trebuie căutați la bucătărie sau în camera slugilor. Cum n-a priceput Oedip un lucru atât de simplu? Un adevărat cârmuitor nu se poartă așa. El n-are voie să plece capul câtă vreme îl poate tăia pe al altora. Atunci de ce să se plângă? Să vagabondeze în zdrențe dacă n-a știut să se folosească de puterea pe care o avea. Și dacă trebuie judecat, atunci trebuie judecat nu pentru uciderea tatălui său, ci pentru că a dat un exemplu primejdios. Pe toți zeii, ce treabă e aceea de a da cu piciorul unui tron pentru a deveni un vagabond orb?

Noroc că în toată povestea asta cineva a avut ideea să amestece destinul. O idee absolut genială și salvatoare. Altfel, cine știe cât rău ar fi făcut acest vagabond scandalos. Dar, din moment ce el este victima destinului, putem răsufla ușurați. Și putem zice: „Bietul Oedip".

Discurs imaginar al lui Socrate după ce a fost condamnat

Nu vă speriați, nu mai am de gând să mă apăr. Dar renunț nu pentru că m-aș teme, ci pentru că mi se pare zadarnic. Cine a stârnit această ură și cum a pornit ea nu înțeleg și zeii îmi sunt martori că nu mai vreau să înțeleg. Ce utilitate mai poate avea un adevăr pe care voi, oricum, nu-l recunoașteți?

Aș vrea să vă spun altceva înainte de a ne despărți. Și mă adresez acum acuzatorilor mei.

Mai întâi, aflați că sunteți la fel de singuri ca mine, dar mai demni de milă ca mine, deoarece sunteți singuri în haită. Numai prin smerenia limitelor putem scăpa de singurătate, or voi sunteți prea orbi și prea turbați ca să pricepeți asta. Voi nu mai sunteți în stare decât să strigați împreună o orbire care vă face singuri. Tristă soartă vă pregătiți.

Apoi, vă lăudați că iubiți Atena? Îmi repugnă metoda voastră de a-i învinui pe alții că n-o iubesc, de aceea nu voi spune că mințiți. Dar dacă iubiți Atena, o iubiți urât. O iubiți târând această dragoste în noroi, amestecând-o cu ură,

cu denunțuri și învinuiri născocite. Eu aș putea dovedi oricând sentimentele mele față de Atena, dar mi se pare că a mă lăuda cu ceea ce iubesc e nedemn. Prefer să tac.

Și rog zeii să mă ajute să înfrunt mila ce mi-o inspirați, așteptând otrava pe care mi-o veți trimite la închisoare.

Două discursuri imaginare ale lui Nero

Primul discurs

Puteam să vă ucid pe toți fără nici o explicație. Nici măcar n-aș avea nevoie să zic: „Omorâți-i!“. Ar fi de ajuns să arăt cu degetul pe cei care urmează să fie înjunghiați. Dar vreau să fac ceva pentru voi și de aceea vă spun de ce vă omor.

Ei bine, vă dau șansa de a muri nevinovați. În felul acesta, vă feresc de primejdia de a greși. Dacă v-aș lăsa în viață, cine știe ce vini grave ar apăsa la sfârșit pe capetele voastre. Nu e mai bine să vă scap? Ar trebui chiar să-mi mulțumiți pentru că vă ofer această șansă, dar m-am învățat cu nerecunoștința.

Și pe urmă chiar faptul că vă socotiți nevinovați arată că purtați în voi sămânța răului, că gândiți. Or, gândind, nu mă veți considera niciodată un zeu adevărat, chiar dacă vă plecați în fața mea și-mi veți aduce ofrande. Veți recunoaște doar de teamă că sunt zeu. Și, într-o zi, ați putea deveni judecătorii mei. Trebuie să fiu, prin urmare, prevăzător, să vă ucid eu, înainte de a mă judeca

voi. Nu e firesc să mă apăr? Voi fi în siguranță abia atunci când tribunalul în care aș putea fi târât va fi gol.

De fapt, asta fac de când am reușit să-l înlătur pe Britannicus de la tronul lui Claudiu, dar voi n-ați priceput. Îi caut pe cei care mai gândesc. Cu cât ucid mai mulți, cu atât scade numărul celor care m-ar putea judeca. Vreau să-mi ucid judecătorii acum, câtă vreme se află în puterea mea. Mai târziu, dacă aș fi târât în fața lor, ar trebui să-mi deschid venele ca Seneca. Și n-am poftă să iau o asemenea hotărâre. Ce fel de zeu aș mai fi eu atunci? N-am devenit zeu pentru a mă retrage în Olimp. Am rămas pe pământ, să domnesc peste muritori și chiar să-i ajut să moară mai repede.

Pe deasupra, cei care gândesc își îngăduie să judece ei înșiși ce e bine și ce e rău, or, asta numai destinul și cu mine știm. De ce v-ați amestecat în lucruri care nu sunt de nasul vostru? Voi singuri m-ați silit să vă dau pe mâna gărzii pretoriene. Și o fac fără remușcări pentru că, declarându-mă zeu, m-am scutit de probleme de conștiință. Zeii ucid fără să fie datori să-și motiveze crimele.

Îmi dau seama, privindu-vă, că nu pricepeți. Se pare că acesta a fost destinul meu, să fiu un geniu neînțeles... Ce, parcă atunci când am dat foc Romei m-ați înțeles? Dimpotrivă, m-ați învinuit că sunt un incendiator. Firește, în șoaptă,

căci n-ați avut curaj s-o faceți pe față. Voi ați văzut în acel incendiu doar un incendiu. Asta înseamnă să n-ai suflet de artist: să urli de teamă, în loc să urli de emoție. V-ați temut pentru casele voastre, în loc să înmărmuriți privind spectacolul acelui incendiu grandios... Sau am auzit că mi se pune în cârcă furtul a cinci sute de statui de la Delfi. Nesimțitori ce sunteți! N-ați priceput că am luat statuile din dragoste pentru artă? Nu suportam să le știu atât de departe de mine, vroiam să le pot mângâia cu privirea.

Grecii m-au proclamat învingător când am sosit ultimul la cursele sportive de la Olimpia, drept care i-am scutit de tributul datorat Romei, dar nici ei nu mi-au prețuit cum se cuvine talentul. Am auzit că ferecau porțile la concertele mele, ceea ce nu era un semn de admirație pentru arta mea. Ce să mă mai mir de voi? Voi m-ați bârfit zicând că nu e de rangul unui împărat să apară ca gladiator în arenă ori să cânte pe scenele teatrelor... Credeați că nu știu? Un zeu știe tot, ticăloșilor. Vede tot. Și când vă scăldați și când vă luați nevestele în brațe. Așa că nu vă prefaceți. Tot veți muri.

Fiecare om moare, într-o zi. Așa vrea destinul. Dar hotărând eu, Nero, ziua morții cuiva, iau din mâna destinului acest drept. Căci, să fiu sincer cu voi, m-am săturat să împart puterea cu Destinul. Nu mai sunt dispus să am doar jumătate de putere. Fiecare crimă a mea e o frunză smulsă

din cununa de lauri a destinului. Cunună pe care vreau s-o jumulesc toată, pentru că atunci voi fi mai mult decât un zeu.

Am suportat și concurența destinului și concurența ciumei. Acum nu mai suport nimic. Vreau să hotărăsc numai eu cine moare și când moare. Oare eu sunt mai prejos decât ciuma?

În genunchi, nemernicilor! Și rugați-vă, înainte de a muri, cum vă rugați în fața ciumei.

Al doilea discurs

Va să zică, am ajuns ținta pumnalelor voastre. Și dacă nu mă grăbesc să mă omor, mă veți înjunghia voi. Ca pe o oaie, nu ca pe un zeu.

Dar mi-e teamă să-mi duc pumnalul la gât. Înseamnă că n-am fost zeu? O, vă urăsc că nu m-ați lăsat să mor cu această iluzie. Trebuia să mă înjunghiați pe la spate, cum ați făcut cu Caligula. Trebuia să mă otrăviți ori să mă ucideți în somn. Orice ar fi fost mai bine decât să mă puneți față în față cu moartea și să mă lăsați s-o văd... Cu toate că știu de ce ați procedat așa. Ca să-mi dau seama cum au murit victimele mele. Ca să înțeleg ce-au simțit alții...

E în zadar să mă comparați. Mie mi s-a părut că orice era neîngăduit mă împiedica să fiu un zeu adevărat. Și n-am vrut să mă limiteze viața nimănui. Cu fiecare moarte, simțeam cum coroana de lauri strălucea tot mai puternic pe fruntea

mea, ca un nimb. Asta îmi dădea putere să-mi continui liniștit prânzul după ce-mi otrăveam comesenii, ori să iau lira și să cânt în vreme ce voi cleveteați că numai un monstru își poate omorî mama. Pe un zeu nu-l ating bârfelile. Așa că mi-am văzut mai departe de opera mea. Dar, iată, pumnalele voastre risipesc acum întreg visul vieții mele. Omorând, tot n-am învățat să mor eu însumi.

Vă bucurați, sunt sigur, că ați prăbușit zeul din mine. Puteți acum să vă jucați cum vreți cu omul. Nu mai sunt decât o cârpă care tremură de frică. Asta ați reușit să faceți din marele Nero. L-ați silit să se bălăcească în frica de moarte.

Ar trebui, ticăloșilor, să aplaudați când îmi voi înțepa gâtul cu vârful pumnalului. Doar știți ce artist moare în mine. Altădată, mi-ați înconjurat cu lauri fruntea cu care am gândit moartea voastră. Acum, dacă mai aveți un dram de mândrie în voi, s-ar cuveni să cinstiți în același fel moartea mea. Văd, însă, pe fețele voastre că nu mai aveți răbdare... Și cât de greu e să accepți ceea ce le-ai oferit altora...

Discurs imaginar al lui Giordano Bruno în fața tribunalului Inchiziției

Oricând doriți mă puteți obliga să tac și oricând doriți mă puteți face să strig de durere. De altfel, mint toți cei ce pretind că în beciurile voastre n-au cunoscut frica. Într-o singură privință v-ați înșelat. Erați convinși că, la mijlocul disperării mele, mă voi opri, voi îngenunchea și vă voi cere iertare. Că, pe urmă, lumea va vorbi despre mărinimia voastră. Numai că eu nu vreau să mă opresc și voi nu mă puteți împiedica să înaintez în disperarea mea.

Și, mai ales, nu mă puteți constrânge să mă folosesc de clemența voastră dacă v-ar trece prin minte să vă arătați indulgenți. Viața mea, după ce aș abjura, v-ar ajuta să păreți mărinimoși și să vă confirmați dogmele. În schimb, prin moartea mea vă refuz această șansă. Nu-mi e indiferent dacă mor sau trăiesc, dar nu vreau să vă dau posibilitatea să vă auriți minciuna cu umilința și pocăința mea.

Și din moment ce iau o hotărâre pe care voi nu puteți s-o împiedicați, ce valoare mai are

atotputernicia de care păreți atât de siguri? Eu, victima voastră, sunt, măcar în clipa aceasta, mai puternic decât voi. Mă ridic deasupra voastră și chiar în disperarea mea îmi găsesc libertatea.

Așa că, sumbri de neputință, cutremurați-vă în jilțurile voastre. Eu sunt cel care decide în ultimă instanță aici! Și vă condamn să nu scăpați niciodată de urmările verdictului vostru.

Acum, aprindeți focul!

Nu merită să vă înduioșați

Conferința unui solitar ciudat și suspect

Doamnelor și domnilor,

Permiteți-mi, mai întâi, să vărs câteva picături de vin pentru frații mei întru singurătate care au murit fără să apuce ziua în care unul dintre noi are, în sfârșit, șansa de a vorbi unei asistențe.

Și acum, ridic paharul pentru toți cei care au trecut pe lângă mine fără să mă vadă și fără să știe măcar că exist; pentru toate femeile pe care le-am iubit fără ca ele să știe.

Credeți că o spun în semn de reproș? O, nu. Vă asigur că ați avut dreptate când nu m-ați luat în seamă. Și, oricum, n-aș vrea să profit de faptul că v-ați dat osteneala să veniți aici, pentru a începe cu incriminări. Mulți solitari se laudă cu singurătatea lor. Își pun zdrențele singurătății și umblă cu ele de parcă ar fi niște împărați. Eu nu doresc să le semăn și de aceea mă bucur că am decența să vă vorbesc ca un om lucid care știe cât costă timpul dumneavoastră.

De altfel, de ce-ați avea remușcări? Mai degrabă, s-ar cuveni să ne facem noi procese de conștiință. Când am greșit? Când ne-am pierdut de ceilalți și am rămas singuri? De ce nu e nimeni lângă noi? Și de ce, după ce că suntem lăsați în pace, după ce că nimeni nu ne deranjează cu prezența sa, tot noi ne arătăm nerecunoscători? Vă cer scuze, doamnelor și domnilor, în numele tuturor solitarilor care v-au ofensat cu învinuirile și ingratitudinea lor, fără să aprecieze și, poate, chiar fără să înțeleagă discreția dumneavoastră.

Desigur, aș putea să vă explic cum se petrec lucrurile când stai prea multă vreme închis între patru pereți fără să vezi pe nimeni și fără să schimbi o vorbă cu nimeni. Pentru că avem. poate, și noi unele circumstanțe atenuante. Te înrăiești, cum se înrăiesc câinii ținuți în lanț. Dar prefer să vă spun altceva. Că, după părerea mea, cel mai mare profesor de dragoste este singurătatea. Asta ca să înțelegeți de ce, uneori, ne comportăm ca niște cerșetori. Cerșim o prietenie. Cerșim o iubire. Cu cât suntem mai singuri, cu atât suntem mai însetați de dragoste. Profesorul nostru nu ne mai vorbește la un moment dat decât despre ea. Și tocmai asta ne împinge să facem greșeli și să vă nedreptățim. În loc să-i vedem numai pe cei care au timp de noi, care se înduioșează și ne acordă compasiunea lor, căci sunt și oameni miloși pe lumea asta, ne revoltăm împotriva celor care nu întorc capul.

Ca și cum ar fi o vină că oamenii au și alte treburi decât să se uite la noi.

Trec peste faptul că incriminările respective sună și a obrăznicie. Dar ce sunteți dumneavoastră? Surori de caritate? Vă plătește cineva ca să suportați tribulațiile noastre? Ce, dumneavoastră n-aveți propriile dumneavoastră griji? Solitarii cred că lumea există pentru a-i vindeca pe ei de singurătate. Stau închiși în singurătățile lor și așteaptă, ca niște convalescenți, să vină lumea la ei. Parcă ar murmura: „Iubiți-ne cu forța!". Cine te poate iubi cu forța?

Nu, doamnelor și domnilor, eu, unul, văd un semn de generozitate chiar în faptul că nu mă huiduiți. Pentru că numai niște oameni generoși pot trece cu atâta ușurință peste multele jigniri ce le-au fost aduse.

Prea grăbiți să vă acuzăm, am pretins că n-am ajuns singuri numai din vina noastră. Că toți cei care ne-au constrâns să fim singuri au unele obligații față de noi. Trebuie să ne arunce, măcar din când în când, câte o fărâmă de prietenie, câte o ciosvârtă de dragoste. Și, uneori, acest șantaj a dat roade. Am văzut oameni care își ștergeau pe furiș o lacrimă de duioșie auzind povestea unor semeni de-ai lor loviți de singurătate. Și abia după ce au lăcrimat au plecat spre treburile lor.

Or, nu merită să vă înduioșați. Credeți-mă, nu merită. De ce să vă tulburați liniștea? Pentru

cine? Pentru unii care după aceea tot vă fac reproșuri? Iertați-mă că v-o spun, dar chiar meritați aceste reproșuri. Pentru că n-ați fost totdeauna destul de tari ca să treceți mai departe. Pentru că v-ați scos uneori batista în fața lor. Nu mai faceți asta de aici înainte niciodată și veți vedea că lucrurile vor merge mai bine.

Era să zic „Vă asigur în încheiere...“ sau „Primiți, vă rog...“, pentru că nu sunt obișnuit să discut cu dumneavoastră față în față. De fapt, sunt cam miop și nu văd bine în sală. Nu mă aplaudați, așadar, ca să n-am surpriza să constat că scaunele sunt goale.

Doamnelor și domnilor, ridic paharul în cinstea dumneavoastră.

Decadenta lui Don Juan

Conferință a unei femei în fața unei săli pline numai de bărbați

Domnilor,

Vă avertizez de la început că nu sunt o luptătoare pentru exterminarea bărbaților. Deși uneori aș fi avut, poate, motive să devin. Căci am auzit bărbați care vorbeau despre iubirile lor ca despre halbele de bere băute. Dar mă aflu aici cu un scop aproape didactic. Vreau să vă atrag atenția asupra unui amănunt care a fost neglijat, văd, de toți cei care s-au ocupat până acum de problema lui Don Juan. Căutați, domnilor, tot ce s-a scris rău despre Don Juan și vă veți convinge că acele texte sunt semnate numai de bărbați. Nu s-a găsit nici o femeie care să se amestece în această imensă flecăreală care a făcut din bietul Don Juan tot ce vreți și nu vreți. Ba un Hector al Sevillei, ba un răzvrătit, ba un libertin, ba un Faust însetat de infinit, ba, culmea, o problemă catolică. Numai ceea ce este sau, mai degrabă, a fost Don Juan, nu vrea să vadă

nimeni. Asta pentru că bărbații sunt niște animale curioase. Unui bărbat nu trebuie să-i dai sentimentul că e vinovat. E sentimentul pe care îl tolerează el cel mai greu încă de pe vremea când locuiam în caverne. Cum vă simțiți vinovați, începeți să dați din mâini și din picioare ca să scăpați de sentimentul acesta jenant. Și pe urmă nu noi femeile l-am făcut pe Don Juan mincinos, sperjur, infam, trișor, fanfaron, odios și insolent. Nu noi l-am făcut să creadă și în Dumnezeu și în diavol, răstignindu-l, bietul de el, între onoare și păcat. În legătură cu asta adresați-vă, dacă vreți să vă lămuriți, unor bărbați. Tirso de Molina. Molière. Goldoni. Byron. Și alții.

Sigur că acești bărbați erau prea inteligenți ca să-l așeze pe Don Juan la stâlpul infamiei. Vă dați seama, nimeni nu i-ar fi crezut atunci. Și, cine știe, s-ar fi găsit vreo admiratoare care s-ar fi legat ea însăși alături de Don Juan la stâlpul infamiei. Nu, nu l-au țintuit și n-au chemat lumea să-l scuipe, dar au făcut ceva și mai grav dacă ne gândim câtă confuzie a semănat povestea asta. L-au transformat pe Don Juan în problemă filosofică! Bravul și sărmanul Don Juan care n-a cunoscut altă dilemă decât aceea a numărului la care se va opri a fost transformat într-un fel de Socrate al iubirii. Ce glumă, zău! Va să zică de aceea făcea el jurăminte prin alcovuri, din disperare metafizică. Vroia să protesteze împotriva compromisurilor evlavioase și n-a găsit un soclu

mai bun pentru protestele sale decât patul. A transformat, așadar, alcovul în aulă. Mi-l și închipui cum, în vreme ce se furișa spre o nouă aventură, se răfuia cu Dumnezeu în gând. Și cum, făcând bezele iubitelor sale, era chinuit de problemele absolutului. Încât îți vine să te rușinezi dacă ai crezut vreodată că acest andaluz a fost un ușuratec frumușel care s-a tăvălit pe toate cearceafurile curate din Sevilla creând complexe bărbaților cu mai puțin noroc și cu mai puțină impertinență.

Eu nu zic, domnilor, nici că e bine, nici că e rău că Don Juan a fost infidel. Mă întreb numai de ce-au ținut bărbații să facă din el un caz, predându-l, legat fedeleș, amatorilor de filosofice Simțea nevoia filosofia de asta? Unii i-au reproșat că n-a înțeles inutilitatea eforturilor sale; că din moment ce nu putea iubi toate femeile, în zadar a iubit 1 003 dintre ele; că una sau o mie trei înseamnă același lucru față de nici una sau toate. De ce-or fi simțind nevoia oamenii să se joace cu vorbele? Pentru Don Juan, absolutul avea în fiecare noapte alți ochi, negri, albaștri sau căprui; acest absolut tremura de plăcere așteptându-l în spatele unei draperii. Și nu credeți că, auzind tot ce s-a spus despre el, Don Juan ar fi pufnit în râs? Sau, poate, s-ar fi încruntat și ar fi dus mâna la mânerul sabiei, închipuindu-și că e luat peste picior.

Din păcate, nici așa, amestecat în problemele bisericii și ale lui Faust, Don Juan n-a rezistat, n-a rămas același. Dar n-am ajuns încă la exemple.

Zău, domnilor, nu știu cum se face că bărbații sunt primii care nu se înțeleg pe ei înșiși. Și sunteți înduioșători când vă apucați să vă judecați între dumneavoastră. De fapt, nu-i iertați bietului andaluz nici în mormânt succesele. Dueluri, pălăria împodobită cu pene, suspine în dosul perdelelor albe, o, ce și-ar fi dorit să fie în locul „ipocritului", „trădătorului", „ușuratecului" Don Juan mulți dintre cei care-l trimit în iad, uitând că nu merită toți să fie norocoși. Și pe urmă nu credeți că și în domeniul iubirii există medio-critări și valori? Unii sunt în stare să ardă ca un rug în iubire, alții nu pot trece de întâlnirile prin subsoluri. Iertați-mă, domnilor, e o diferență între cineva care coboară ca un șobolan într-un subsol, ca să nu-l vadă nimeni, și altul care se cațără pe o scară de mătase. Din păcate, lumea nu mai înțelege, se pare, prea bine diferența și nu-și dă seama că iubirea s-a degradat.

Poate că avem și noi vina noastră în asta. Nu mi-am imaginat, de pildă, că un individ fără har, slab ca un țâr, trecut binișor de tinerețe și cocoșat, cu o fire infectă, poate înhăța sabia lui Don Juan, făcând o fată tânără, frumoasă, să se sinucidă. A lăsat o scrisoare în care declara că nu putea trăi fără el.

Don Juan s-a plictisit, se pare, să mai fie curtenitor. A devenit mitocan și obraznic. În felul ăsta nu-l mai poate amesteca nimeni, nici în glumă, cu absolutul și metafizica. Nu, el e

practic ca secolul în care trăim. Cucerește fără să-și mai piardă timpul cu fleacuri. Și nici măcar nu tresare când aude că tânăra care s-a îndrăgostit de el s-a sinucis. „S-a sinucis? Proasta!“, râde el vulgar. Și pleacă mai departe. În timp ce altădată lăsa în urma lui numai regrete, azi, Don Juan lasă în urmă fete care au murit, probabil, cu iluzia că lumea va crăpa de rușine citind ultima lor scrisoare. De fapt, lumea nici măcar nu mai citește aceste scrisori. Le aruncă nedesfăcute în mormânt. Nu-și mai pierde nici ea vremea cu poezia. Cum face Don Juan care, devenind pragmatic, calculat și porc, își înhață victimele și le degradează. Le murdărește iluziile despre dragoste, lăsând în urmă nu femei care visează, ci femei care nu mai vor să audă de dragoste. Don Juan trece astfel prin lume ca un incendiu. Ca o molimă. Pe unde trece el nu mai rămâne decât dezgust.

Cunosc și un Don Juan citit, prezentabil, ca o vedetă de cinema blazată. Are bani, joacă bridge și fumează pipă. Ce mai, un Don Juan *à la page*. Îți întinde mâna ca și cum ți-ar face o favoare. O prietenă de-a mea s-a îndrăgostit de el. I-a fost confidentă, apoi a devenit servitoarea lui. El îi zice „mami“, iar ea „pisicu“. Ei, domnilor, vă place? Iată ce-ați făcut din Don Juan: „pisicu“. Ce problemă catolică? Ce absolut? Ce filosofie? Nu. „Pisicu.“ Asta e tot. Și ce ferestre cu dantele? Totul e mult mai simplu decât la Tirso de Molina

sau la Molière. Don Juan (bineînțeles, tot burlac) se întâlnește pe fugă cu altele, în vreme ce „mami“ îl așteaptă, convinsă că „pisicu“ se află la o partidă de bridge. Iar „mami“ îl justifică dacă îndrăznește cineva să-i atragă atenția că el îi preferă o partidă de bridge: „Lui pisicu așa-i place“. Și se justifică. „Ce să fac, dragă, îl iubesc.“ Îl iubește, nu-i așa? Tot iubire e, cum să-i zică altminteri? Asta e iubirea care ne-a rămas, dacă Don Juan-ii au uitat să se poarte. În sfârșit, ce să mai lungesc vorba. „Mami“ s-a apucat acum de băut, că altfel cum?

E drept, domnilor, destule femei mai au iluzii. Anacronice, ce vreți. Ce să facem, nu toți evoluăm atât de repede. Unele suntem mai lente, se prinde mai greu de noi pedagogia secolului. Încă mai avem inerții romantice, așteptăm să ni se spună că suntem iubite și ne e greu să trecem prin viață fără să visăm dragostea, chiar dacă n-o vom avea niciodată. Ni se întâmplă aproape totdeauna ceea ce meritățm, nu sunteți de aceeași părere? Dar totul se învață pe lumea asta. O să ne dezbărăm și de obiceiul demodat de a distinge iubirea de simulacrele ei. Ce înseamnă, în definitiv, „nu pot“? Nu există „nu pot“. Trebuie să poți. Trebuie doar să țuguiești puțin buzele și să spui „pisicu“. Nu e simplu? La dracu cu celelalte povești. Erau bune pentru cei care se plimbau cu diligența și care aveau timp să se urce pe frânghii de mătase.

Vedeți ce s-a ales, până la urmă, din frumosul andaluz? Dar tot bărbații sunt principalii vinovați. Ei au remarcat că Don Juan nu le vorbea femeilor despre frumusețea lor pentru ca apoi să le acapareze zestrea, ci le vorbea despre frumusețea însăși. Or, asta li s-a părut, probabil, de netolerat. Le punea în pericol confortul. Ce nevoie aveau de un asemenea ins care umbla cu torța în mână și lumina frumusețea femeilor fără să le pretindă să-i zică „pisicu" și fără ca el să le strige „mami"? Cum puteau să stea liniștiți dacă unul lăuda frumusețea în sine și dragostea în sine? Ei, nu, acest individ periculos trebuia compromis, prins într-o plasă de păianjen. Și atunci bărbații au urzit o vastă conspirație în care, pe lângă autorii de care am avut onoarea să vă amintesc, au fost atrași filosofi, preoți, moraliști, caricaturiști, mă rog, tot ce era nevoie ca vendeta să aibă succes. În jurul lui Don Juan, dincolo de literatura care i s-a consacrat, s-a urzit o vastă rețea de ironii, de semne de întrebare, de anecdote, pentru a-i știrbi prestigiul și pentru a-i mistifica adevărul.

Vă voi fi foarte îndatorată, domnilor, dacă nu veți scoate de la naftalină vechile reproșuri bine cunoscute la adresa lui Don Juan. Le cunosc și eu foarte bine. Și nici nu susțin că n-a făcut greșeli. Între altele, greșeala lui a fost că și-a luat tălpășița grăbit. Dacă aștepta puțin, poate că ar fi fost, oricum, expediat. El n-a transformat, însă, niciodată femeia într-o cârpă de șters pantofii.

Și-a cântat serenada și a plecat. Asta n-ar trebui să se uite. Don Juan a râs de cei care-și dau poze cu dedicație: „O mică piedică în calea uitării". Și n-a împuiat nimănui capul cu amintirile lui, dăruind tot ce-a avut bun prezentului.

Adevărul e că Don Juan vorbește o limbă mult mai simplă decât se crede. El spune doar că dragostea există, că ea merită să fie onorată și că prezentul nu trebuie disprețuit. Dar bărbații s-au năpustit asupra lui și l-au tăvălit prin toate ipotezele, după ce l-au tras de barbă cum trăgea și el de barbă, necuviincios, statuile morților. Iar femeile au ținut, uneori, morțiș să-l ducă la bucătărie desființând artistul din el, în loc să facă asta cu alții, care pentru așa ceva erau născuți. Vina a fost, poate, și a noastră, nu numai a lui, că a șters-o. Ce e rău în încercarea de a scoate un pic de praf din astre? După despărțirea de el, oricare din cele o mie trei femei putea să tragă un plâns bun, care o remonta, și să caute apoi să-și vadă de treburi. În vreme ce după întâlnirea cu succesorul său degradat îți vine uneori să-ți schimbi capul. Și dacă nu ești dispusă să transformi un asemenea ins într-un cavaler, descoperi că ai nevoie de curaj.

Don Juan, domnilor, riscă să dispară cu totul, după ce a fost jumulit de toți filosofii, iar urmașii săi detestă în gura mare orice galanterie. Am auzit într-o zi un bărbat zicând că trebuie să fii precaut cu femeile, deoarece o femeie vrea azi

o floare, mâine o blană și poimâine o mașină. Și ca să prevină cererea mașinii, unii nu mai dau nici floarea. Or, asta e mai rău ca o crimă, e o greșeală... cine a zis asta? A, da, Talleyrand. Un bărbat, desigur, pentru că bărbații se pricep să dea definiții. Ei zic fie ca Napoleon, „Dragostea este o prostie făcută în doi“, fie ca Pitigrilli, „În amor, ca și în testamente, ultimul este singurul valid și anulează pe cele precedente“. Numai o femeie putea, în schimb, să spună: „Dragostea este un nu știu ce, care vine de nu știu unde și care se sfârșește nu știu cum“.

Răzbunarea vulturului

Ce vrei să spui? Că eu sunt mai tânăr decât stânca de care ești legat? Poate ai dreptate. Dar mă simt foarte bătrân. Uneori, noaptea, când vântul nu mă lasă să dorm, îmi amintesc ce pene strălucitoare aveam în ziua în care, după ce ai furat focul, mi s-a poruncit să te chinui. Ce mult a trecut de-atunci! „Ai grijă numai să nu-l omori“, mi-a zis, țopăind pe picioarele sale de cal, satirul care mi-a comunicat porunca zeilor. Și nu te-am omorât, cu toate că zeii nu se supără dacă dai dovadă de zel. Am stat cu tine aici, îmbătrânind împreună, uitați de lume.

Crede-mă, acum ai avea mari surprize, coborând de pe munte. Îți închipui, poate, că oamenii s-ar strânge în jurul tău, să-ți pipăie rănile, să ți le mângâie, să te roage să le povestești cum ai furat focul din cer, cum te-au osândit zeii, cum te-au legat în lanțuri și cum te-am chinuit eu? Te înșeli. Ți s-ar râde în nas. Te-ar declara nebun. Nu cunoști oamenii, eu sunt blând pe lângă unii dintre ei.

Într-o noapte, te-am visat încarcerat într-o ocnă. Erai legat de o stâncă de sare. Și cineva te

biciuia, țipând la tine: „Am să te bat până ai să recunoști. Hai, spune, târâtură, cine ești, de fapt?“. Când obosea, lua un bulgăr de sare și-l sfărâma peste rănile tale. La un moment dat, m-ai strigat. Nu mai cunoșteai pe nimeni, în afară de mine, care să poată depune mărturie că ești Prometeu. Asta m-a mișcat. Îmi pare rău că trebuie să ți-o spun, nu i-ai învățat nimic pe oameni. În schimb, au învățat ei de la noi, de la vulturi, cum să se sfâșie mai bine unii pe alții.

Sau bănuiești, cumva, că vreau să mă justific? Iartă-mă, ai mai văzut vreun vultur care să se justifice în fața victimei sale? Câtă vreme ai puterea să omori pe cineva, înseamnă că ai și mai multă dreptate decât el.

Adevărul e că jos ai fi și mai singur decât pe stânca asta. Aici mă ai cel puțin pe mine. Suntem de multă vreme împreună și ne-am obișnuit unul cu altul. Eu te ajut să suferi și să rămâi viu. Aseară, după ce am ațipit am visat că, de fapt, m-am născut din singurătatea ta! Că nu zeii, ci gândurile tale m-au clocit! Și că, în felul ăsta, îmi ești chiar părinte! Niciodată nu te-am îndrăgit mai mult și nu te-am urât mai mult.

Te-ai gândit vreodată că, la masa zeilor, cu pocalul în mână, ar fi trebuit să zâmbești mereu, să te prefaci? În schimb, pe stânca asta ești liber, cel puțin, să taci și să vorbești numai dacă vrei. Și pe urmă, tu poți spera că vei scăpa de pedeapsă într-o zi. Dar eu? Eu n-am cum să mă lupt

împotriva lanțurilor. Ele există în destinul meu. Odată ce-am devenit unealta zeilor, sunt legat de ei cu un lanț nevăzut.

Asta îmi aduce aminte de un alt vis, dintr-o altă noapte. Nu mai aveai lanțuri, dar stăteai pe stâncă la fel ca acum. Mă uitam la tine mirat și nu pricepeam. „Dacă ai reușit să-ți rupi lanțurile, de ce nu te scoli de pe stâncă?“ „Vreau să vadă zeii că nu-mi e frică de ei, mi-ai răspuns. Frica a umplut lumea de zei și tot ea e câinele lor de pază.“ Te-am invidiat, atunci, că nu-ți era frică. Eu, multă vreme, n-am îndrăznit să întorc capul spre Olimp fără să închid pleoapele.

După acest vis, am căpătat curaj să mă strecor în Olimp. Ca să nu mă zărească nimeni, m-am ascuns în coroana unui pin bătrân de unde puteam observa tot ce se întâmpla. I-am văzut pe satiri ducând vase de argint încărcate cu mâncăruri alese și rostogolind butoaie pline cu vin pe care le aduceau, înapoi, goale. După ce Ganymede a ieșit, împreună cu o nimfă care cântase din liră, satirii au început să umble în vârful picioarelor. Nu se mai auzeau decât foșnetele chiparoșilor în curte. Când unul dintre satiri s-a împiedicat pe trepte și, rostogolindu-se, a făcut zgomot, ceilalți au sărit, l-au legat cu fire de hamei și l-au închis într-o pivniță. Seara, însă, satirii au smuls cepul unui butoi și au lăsat vinul să curgă pe un jgheab de piatră de unde îl sorbeau cu poftă. Și, destul de repede, curtea s-a

umplut de satiri beți care chiuiau de plăcere. Nu le mai păsa de zei. Cântau cu voci răgușite și, împleticindu-se, se înlănțuiau în dansuri nerușinate în jurul butoaielor. Spre miezul nopții, au aprins un foc mare pe una din alei.

Dar văd că ai tresărit când ți-am pomenit de foc. Spune-mi, ai curajul să afli ce s-a întâmplat cu el, jos, la poalele muntelui? Bine, atunci ascultă. După ce ai furat focul din cer și l-ai dus pe pământ, zeii erau furioși, am aflat asta de la satirul care mi-a zis cum să-ți sfârtec ficatul. Totuși, nu mai aveau cum să-l ia înapoi. Se răspândise prea tare. Mulți îl țineau ascuns. I-au făcut, însă, pe oameni să creadă că a avea focul înseamnă a avea puterea. Cu asta au transformat focul într-o armă înfricoșătoare de luptă. Au apărut pârjoluri. Orașe întregi au fost arse. Păduri întregi au fost transformate în scrum. Între zei și oameni s-au ridicat mormane de cenușă. Și destui te blesteamă. Dacă nu erai tu, nu exista cenușa.

Dar văd că nu-ți place să afli adevărul. Dacă ții, pot să te mint. Azi sunt bine dispus, am dormit bine. Închipuie-ți, prin urmare, că lumea te cinstește și că nu s-a înrăit. Seara, se adună în jurul focurilor și ia de la capăt, mereu, legenda ta, în care eu sunt o ființă odioasă, un călău, o slugă a zeilor, care ar trebui ucisă cu pietre. În temple sunt statui ale tale, iar fecioarele aduc cununi de flori pe care ți le așează în jurul umerilor. Oamenii nu mai vor ca focul să

pârjolească. Doresc ca el să-i încălzească numai, să-i lumineze, să le dea căldură și curaj. În fiecare dimineață, când se trezesc, se uită spre muntele nostru plini de recunoștință. Își zic: „Prometeu e acolo și suferă pentru noi. Trebuie să ne arătăm demni de el". În cinstea ta, au alungat toți vulturii. Nimeni nu mai omoară pe nimeni, nimeni nu mai provoacă suferință nimănui, nimeni nu mai sfâșie pe altul, cum se întâmpla înainte. De rușine, oamenii au devenit mai buni. Chiar dacă la început nu le-a convenit, au aruncat în mare toate cuțitele și securile. Acum pe pământ nu mai există decât focuri și flori. Și dacă unul face, fără să vrea, un rău altuia, îl plictisește apoi cu rugămințile de a fi iertat. Ceea ce îi obligă pe cei care au o suferință cât de mică să o ascundă de lume, ca să nu fie înăbușiți cu dovezile de grijă și atenție.

Îți place? Văd că ai rămas pe gânduri. Roagă-te, totuși, mamei Geea, din care provin toate, să nu uit că, făcându-te să suferi, eu am devenit al tău; că amândoi suntem la fel de singuri și că, pe blestematul ăsta de munte, nu ne avem decât unul pe altul. De fapt, zeii n-au înțeles un lucru simplu: că, înlănțuit, tu ai devenit mai periculos pentru ei decât liber, deoarece o legendă e mai puternică decât orice ființă. În locul lor, eu te lăsam de mult să te duci jos, să te vadă lumea. În primele zile, poate, s-ar fi înghesuit câțiva curioși în jurul tău. Pe urmă, ți-ar fi întors spatele.

Doar vreun poet mai ciudat ar fi zis: „Prometeu e partea care sângerează în noi". Ceilalți nu ți-ar mai fi dat nici o atenție. I-ai fi încurcat cu legenda ta. La drept vorbind, noi, vulturii, am fi condus mai bine decât zeii pământul. Mai ales că noi am ucis totdeauna cu ghearele noastre, nu ne-am tocmit slugi pentru asta. Zeii nu s-au priceput decât să disprețuiască totul. Și suferința, și pe cei care i-au slujit.

Gata, m-am săturat de flecăreală. Ce, ți-ai închipuit că o să-ți țin de urât aici, ca o doică, până la sfârșitul lumii? Cât timp am fost tânăr, nu mi-a păsat. Dar acum, nu-mi mai arde de nimic. Așa că deschide urechile bine, titanule. Află că zeii au murit de mult. Satirii ascund asta cu grijă, deoarece, vestind moartea zeilor, ar înceta puterea lor. Eu am descoperit, însă, adevărul într-o seară, când m-am strecurat în Olimp și am așteptat în coroana pinului, de care ți-am vorbit, până ce satirii au adormit beți, în jurul focului. Atunci am văzut că înlăuntru, unde altădată petreceau zeii, serviți de Ganymede, totul era pustiu. Prin unghere, creșteau pânze de păianjen, iar deasupra porții își făcuse cuibul o cucuvea.

Ziua, totul se desfășoară ca și cum zeii ar fi acolo. Li se aduce mâncare și li se aranjează masa. Li se toarnă vin în cupe. Li se pun pe masă flori. O nimfă cântă din liră, iar fructele sunt de fiecare dată proaspete. Nimeni nu se

atinge de bunătăți, iar satirii merg în vârful picioarelor, cu capetele înclinate. Toți vorbesc în șoaptă. Când un satir a lovit din greșeală cu copita un scaun și l-a răsturnat, a fost biciuit în coridor. Din când în când se opresc și fac plecăciuni adânci în fața locurilor goale de la masă. Apoi, când melodia pe care o cântă nimfa încetează, iau toate bunătățile și le aruncă la porci. Vinul îl beau ei. Dar numai seara, când se încinge un chef de se cutremură chiparoșii din Olimp. Până atunci, totul decurge ca și cum zeii ar fi prezenți. Sunt primite ofrande, iar mesagerii pleacă din Olimp cu răspunsuri la dorințele muritorilor.

Totul e, așadar, o minciună. Înțelegi? O minciună. Și poate că am îmbătrânit lângă tine pe munte, fiind, de multă vreme, vulturul unor zei morți. Ceea ce e mai rău decât bătrânețea și decât orice decadentă.

Te-aș putea ucide acum, pentru că satirilor nu le pasă de tine. Ei sunt ocupați să ascundă moartea zeilor și să bea tot vinul cărat de zei în Olimp. Dar nu te omor. Ar însemna să mă mânjesc cu o moarte care nu mai interesează pe nimeni. Și pe urmă, n-am chef să fiu sluga satirilor după ce am fost sluga zeilor. Această decadență e peste puterile mele.

Așa că prefer să te las să mă regreți. Pentru că mă vei regreta, sunt sigur. Te-ai obișnuit ca în această singurătate să ai măcar pe cineva. Pe deasupra, acum știi că zeii cu care te-ai înfruntat

au murit și că oamenilor nu le pasă de tine. Vei fi atât de singur încât îți va fi dor chiar de călăul tău. Credeai că păzește cineva cărările spre munte pe care a crescut iarbă? Nu le păzește nimeni pentru că nu vrea nimeni să vină aici. Ah, simt cum urcă în mine un râs nebun când mă gândesc cum vei aștepta în zadar să vin măcar eu. În sfârșit, mă va dori cineva... De fapt, tot te voi devora, dar altfel...

Vulturul izbucnește în râs. Apoi, sub privirea uluită a lui Prometeu, își zdrobește capul de stâncă.

Moarte lui Pitagora!

Discurs visat

Nu mă interesează că doi și cu doi fac patru.
Eu vreau să facă trei.
Voi înainta, deci, liniștit doi metri și încă doi,
și voi rămâne acolo râzând
de toți indivizii care țin să-mi atragă atenția
că doi și cu doi fac patru
și că patru metri mă despărțeau, acum câteva
clipe, de linia ferată.
Prostii! Ei nu văd că
mai am un metru până la linia ferată, deoarece,
le mai spun o dată, doi și cu doi fac trei? În
sfârșit,
le voi aduce dovada căci, văd,
se apropie trenul.
Moarte lui Pitagora!

III

Judecăți și prejudecăți

Turnul Babel

Într-o vreme, m-a preocupat foarte mult Turnul Babel. Mi se părea că legenda acestei construcții ratate era mai semnificativă decât aceea a zborului lui Icar. Dacă Icar vrusese să ajungă la soare, inițiativa Turnului Babel pornise din orgoliul de a ajunge la zei. Nici o utopie, credeam eu pe atunci, n-a fost atât de nebunească și atât de ambițioasă. A fost, în fapt, singura încercare practică de a lua cu asalt cerul. Grecii nu s-au suit într-un Olimp care se afla totuși sub nasul lor, piramidele s-au oprit la o sută patruzeci și șase de metri, cât măsoară piramida lui Keops, romanii, cei mai mari constructori ai antichității, s-au ocupat de problemele puse de viața terestră, edificând șosele și viaducte, în vreme ce antreprenorii Turnului Babel au forțat imposibilul. Ei au vrut să violeze misterul, să smulgă vălurile, să cotrobăiască prin absolut, pentru a se lămuri, o dată pentru totdeauna, ce se ascundea acolo. Turnul imaginat de ei e unica tentativă inginerească de a face inutilă filosofia.

Pe atunci, eram convins că inițiativa ridicării Turnului Babel a reprezentat un moment de

exaltare unică în care omul n-a mai fost dispus să cerșească un răspuns, să se roage, să aștepte. Vroia să bată cu pumnul în porțile cerului, poruncind zeilor să-și dezvăluie tainele și să-și explice nemurirea. Când în sufletul constructorilor s-a cuibărit teama că asaltul cerului era fără obiect, că Dumnezeu nu exista în paradisul său, au fost lansate câteva salve de săgeți, care au căzut pe pământ pătate de sânge. Truc ingenios, bine regizat. Astfel a fost făcută dovada că lucrul trebuia continuat și că zeii sunt vulnerabili.

Apoi, bătând în retragere, am ajuns chiar la părerea opusă, că Turnul Babel s-a născut dintr-o idee greșită; că misterul e un vânat oarecare, iar metafizica o simplă problemă de altitudine. Am pus la îndoială inclusiv utilitatea proiectului. În logica antreprenorilor, dacă turnul se ridica la înălțimea necesară, absolutul putea fi atins cu mâna. Nu mai era nevoie de filosofi, de profeți, de artiști care să aproximeze necunoscutul, nici de poeți care să fie intermediari între zei și oameni. Imaginația rămânea cârja ologilor, a infirmilor. Astfel că Turnul Babel a însemnat o mare primejdie pentru filosofie și artă și a fost spre binele spiritului că acest proiect arogant a eșuat.

Nu intru în alte detalii, mai pomenesc doar concluzia la care am ajuns. Constructorii Turnului Babel au fost obligați să vorbească aceeași limbă, pentru ca ordinele să fie înțelese. Numai că,

într-o zi, un zidar a scăpat o cărămidă care a căzut în capul unui lucrător, iar accidentul a avut urmări grave. Lucrătorul lovit a început să vocifereze și, după el, alții. S-a dezlănțuit un vacarm general. Nimeni nu mai asculta ce zicea celălalt, fiecare vorbea în legea lui, ceea ce a stârnit o extremă confuzie. Toată ordinea stabilită până atunci s-a prăbușit, iar turnul a fost abandonat. Ce forță creatoare și nefastă pot avea, deci, cuvintele! Ele au creat, dacă nu lumea, în mod sigur filosofia despre lume, și tot ele o pot nărui. Literatura e un Turn Babel de hârtie; fiecare carte o treaptă, fiecare bibliotecă un etaj. Numai că literatura are o țintă mai modestă, dar și mai dificilă, să ajungă la inima oamenilor.

Reabilitarea Evului Mediu

Într-un manuscris pe care l-am pierdut, mă războiam cu prejudecata că Evul Mediu e o noapte de o mie de ani pe care au întrerupt-o zorii Renașterii. Polemizam, mai întâi, cu imaginea sărbătorească, idilică, a Renașterii; o imagine care lasă impresia că în acea vreme adevărul era emis prin trâmbițele de aur ale îngerilor lui Fra Angelico. Aminteam că Renașterea umanistă, tocmai ea, nu Evul Mediu, a descoperit faptul deloc măgulitor că omul nu se află în centrul sistemului solar, cum se crezuse până la Copernic! că perioada cea mai neagră și mai odioasă a Inchiziției a început din clipa când a intrat în mâinile iezuiților, ceea ce s-a întâmplat în secolul al XVI-lea; că Giordano Bruno n-a fost ars pe rug în Evul Mediu, ci în luminoasa Renaștere, că Galilei a fost silit să abjure tot atunci; că tot în Renaștere și-a așternut pe hârtie ideile Machiavelli, că nu știm ce crime au comis alchimiștii, în schimb știm câte au săvârșit căutătorii de aur, că populațiile din Lumea Nouă au fost decimate în Renaștere, care, e drept, a spart orizonturile, dar n-a făcut-o, totdeauna, ca să le așeze pe flori.

Separarea științei de înțelepciune a fost, de asemenea, opera Renașterii. Fără îndoială, ziceam, Renașterea este un mare moment spiritual și o reabilitare a Evului Mediu nu s-ar putea baza pe o denigrare a Renașterii. Însă abuzul de virtuți puse pe seama ei s-a transformat într-un abuz de păcate puse pe seama Evuiui Mediu, care a trebuit, și trebuie încă, să poarte ponoasele înclinației noastre de a vedea lucrurile în alb și negru. Evul Mediu n-a cunoscut nici pe departe crimele care au însângerat, câteva veacuri, istoria imperiului roman, nici asasinatul ca armă politică, așa cum a fost practicat în Renaștere, și cu toate acestea el e socotit un soi de mormânt al anti-chității, un somn, o eroare de o mie de ani, o lungă glaciație a științelor, a artelor și a zeilor, un lung, istovitor coșmar al istoriei europene, în care omul a stat chircit în spaimele lui. Această imagine simplificatoare, această proastă părere despre Evul Mediu, văzut ca un depozitar al tuturor superstițiilor, al tuturor ignoranțelor, al tuturor tenebrelor, au devenit un clișeu, învățat la școală și luat mai târziu ca atare, ca un fapt de la sine înțeles. Pe străzile Evului Mediu n-au trecut, s-ar zice, decât astrologi, alchimiști și magi. Descoperirile lui științifice sunt în general ignorate sau cunoscute rău. Sunt ridiculizate superficial căutarea pietrei filosofale și utopia de a scoate aur din orice. Se uită că dacă Renașterea i-a avut pe Leonardo și pe Galilei, Evul Mediu i-a

dat pe Dante și pe Avicenna. Atunci a apărut goticul, probabil singura cucerire din arhitectură în stare să rivalizeze cu templul grec (exageram, încă nu fusesem la Florența). Sunt prețuite insuficient tensiunea iubirii gotice și liniștea venerației bizantine și se uită că atâta cavalerism cât există, în spiritul european, el datează din Evul Mediu, tenebrosul, cețosul Ev Mediu, cum îl etichetează prejudecățile curente. Iar absolutul a fost un vis mai mult al Evului Mediu decât al Renașterii. Optica disprețuitoare asupra iluziilor unui mileniu întreg de istorie e în bună măsură răspunzătoare că încercările de a reconcilia rațiunea și inima nu au fost pe deplin înțelese. Și n-ar strica, ziceam, puțină sensibilitate medievală azi.

Nimic prea mult?

Văd, la câțiva pași, ruinele templului lui Apolo de la Delfi și-mi aduc aminte că pe marmura acestui templu au fost înscrise două sfaturi alese de cei șapte înțelepți. Primul: „Nimic prea mult“. Și al doilea: „Cunoaște-te pe tine însuți“.

Nimic prea mult? Între ruinele vechiului oracol, am senzația că grecii s-au temut mai degrabă să fie ceva prea puțin; prea puține temple, prea puține statui (câte au fost furate și totuși muzeul de la Delfi geme!), prea puține scări, prea puțin mister și prea puțin destin. Deviza de pe templul lui Apolo pare mai curând o ironie. Aici, nimic nu respectă măsura. Nici munții, nici ruinele, nici șopârlele care dorm pe ele.

Ploua violent când am sosit și, pe cerul spânzurat de contraforturile Parnasului, se învălmășeau nori sumbri. Apoi ploaia s-a oprit și a ieșit soarele. Aerul s-a umplut de mirosurile frunzelor răscoapte și piatra a început să ardă, ceea ce a atras șopârlele să-și părăsească ascunzătorile din bălării și să invadeze ruinele. Vechiul sanctuar al lui Apolo s-a transformat în paradis pentru șopârle.

Preoții lui Apolo au murit de mult. Pithia s-a făcut și ea oale și ulcele și, în locul ei, numai vântul mai murmură printre pietre. Trepiedul Pithiei s-a pierdut și el. Doar locul se mai știe, iar ghizii îl arată turiștilor. Din templul zeului Poeziei n-a rămas decât o terasă unde se ridică șase coloane, dintre care una singură și-a păstrat capitelul. Dar poate că tocmai aceste goluri mă ajută să observ mai bine cât de prețioasă e aici lipsa de măsură. Căci, pentru a-ți oferi totul, un oracol nu trebuie să-ți ofere nimic precis; pentru a-ți răspunde la orice întrebare, trebuie să-ți răspundă ambiguu la toate. Florile cresc aici între viață și moarte și orice șoaptă ți se pare, la un moment dat, bolborosită de destin. Lumina are aproape același efect ca vaporii care ieșeau altădată dintr-o crăpătură a pământului, lângă trepiedul Pithiei; o simt ca un alcool greu care mă amețește. Între măslini bătrâni și tufe de dafin înflorit, singurătatea s-a instalat pe un tron de piatră putrezită de ploi, potecile s-au sălbăticit, statuile au căzut de pe socluri, șopârlele care dorm pe buzele statuilor i-au amuțit și pe zei și totul e de o ambiguitate care te lasă să crezi orice.

Îmi spun, în liniștea pe care numai păsările, Pithiile de azi, și vântul o tulbură, că într-un peisaj nu e important ceea ce găsești, ci ceea ce cauți. Oare nu pe asta se baza și oracolul? Delfi a unit poezia și soarta. Aici înțeleg că, tălmăcind

vorbele încâlcite ale Pithiei în hexametri, preoții lui Apolo nu preziceau altfel viitorul decât o face poezia.

Așadar, de ce „nimic prea mult"? Toți cei care au făcut ceva în viață au făcut ceva „mai mult". Au suferit mai mult decât alții sau au ars mai mult. Ei au bătut cu pumnul, ca Luther, într-unul din talgerele balanței. Au făcut ceva în exces. Au depășit într-un fel măsura. Au avut norocul unei pasiuni care i-a silit să fie excesivi, care i-a împiedicat să-și drămuiască, să-și limiteze acea calitate a lor care a cântărit mai mult decât celelalte. Măsura grecilor? Măsura în care am crezut eu însumi? Mă întreb dacă n-am exagerat căutând, multă vreme, înțelepciunea grecilor în măsură. În definitiv, nimeni n-a vorbit atât de mult despre frumusețe cum au făcut-o ei. Ce fel de măsură e aici? Poate că orice moderație ascunde o renunțare și poate că singurul mod de a nu ne frustra singuri este curajul de a trăi prin ce avem mai lipsit de măsură în noi.

Mai ales că niciodată, se pare, cei care ne impun motive de tristețe nu țin seama de filosofia grecilor. Ei nu acționează după principiul „nimic prea mult". Dimpotrivă. Nici moartea n-a fost răspândită în acest secol după deviza „nimic prea mult". Or, dacă răul se înmulțește și amenință după principiul „nimic prea puțin", e clar că și cei care încearcă să se apere trebuie să urmeze același principiu.

Și, poate, nu întâmplător cele două sfaturi au fost scrise pe același templu. Pelerinii care veneau la Delfi doreau să afle ce le rezerva viitorul, nu să-și scruteze conștiința. Dar, odată sosiți acolo, se loveau de al doilea sfat: „Cunoaște-te pe tine însuți". Heraclit era de părere că destinul este propriul nostru caracter și poate că oracolul de la Delfi n-a făcut decât să repete mereu, într-o formă ambiguă, această idee.

O enigmă a istoriei

De peste două mii de ani, istoricii se întreabă de ce, ajuns la porțile Romei, Hanibal s-a oprit și a dat înapoi în fața unei cetăți înfricoșate. S-a temut? Titus Livius ne asigură că Hanibal era întotdeauna primul care intra în luptă și ultimul care ieșea. N-a mai vrut să ucidă și să jefuiască? Istoricii romani pretind că generalul cartaginez n-avea scrupule. S-a gândit cumva că armata era obosită de atâtea victorii? Aceiași istorici recunosc că soldații îl adorau pe Hanibal și credeau orbește în el. A ezitat oare în fața zidurilor Romei după ce nu ezitase în fața Alpilor înghețați și acoperiți de zăpadă? S-a hotărât oare să cruțe Cetatea eternă, cu toate că jurase, copil fiind, dinaintea altarului lui Baal-Haman că într-o zi va răzbuna Cartagina? Vroia să încheie campania, după ce, atâta vreme, trăise, departe de Cartagina, numai în corturi militare? Uitase că romanii veniseră la bătălia de la Trasimene cu căruțe întregi de lanțuri pe care vroiau să le atârne de picioarele prizonierilor? Nu aflase de la iscoadele sale că Roma era cuprinsă de panică și de disperare, că nobilele matroane spălau cu părul lor pardoseala

templelor și că patru victime fuseseră înmormântate de vii pentru a fi înduplecați zeii să-și aducă aminte de Roma? Sau a considerat inutilă cucerirea Cetății eterne, mulțumit că a făcut-o să dispere?

Fapt este că, ajuns la porțile Romei, singurul general care i-a bătut de patru ori pe romani a luat-o spre est, spre Capua.

Probabil, prestigiul Romei va fi jucat și el un rol în această enigmă. Căci prestigiul Romei era cu siguranță un apărător mai bun decât zidurile ei. În consecință, am putea bănui că învingătorul de la Trasimene și de la Cannae n-a cutezat să pătrundă în sanctuar. Că miracolul pe care nu l-au săvârșit legiunile Romei l-au săvârșit în cele din urmă miturile ei, făcându-l pe Hanibal să ezite.

Dar îmi place să cred că Hanibal nu s-a temut, poate, de Roma, ci s-a temut s-o cucerească. Era prea inteligent ca să nu fi înțeles că Roma tremura; și prea bun strateg ca să se îndoiască de faptul că romanii aveau motive întemeiate să tremure. Elefanții săi ar fi zdrobit porțile de apărare ale Romei ca pe niște coji de nucă. Dar, poate, tocmai asta l-a împiedicat pe Hanibal să înainteze. Privind spre Roma, el își va fi amintit, desigur, jurământul pe care-l făcuse în copilărie, dar s-a temut, poate, să demonstreze posterității că adversara sa, pe care jurase s-o îngenuncheze, și care era de-acum îngenuncheată de spaima ei, era atât de slabă. O Romă cucerită atât de ușor

i-ar fi umbrit gloria de învingător de la Trasimene și Cannae, în timp ce o Romă iertată avea să însemne pentru vanitatea romanilor un coșmar greu de uitat. Printr-o ironie a destinului, tocmai ca să fie necruțător cu dușmana de moarte a Cartaginei, trebuia, probabil, s-o cruțe.

Hanibal a înțeles atunci, vreau să cred, că a învinge și a cuceri sunt două lucruri diferite, că o cucerire înseamnă mult mai puțin decât o victorie; adesea, înseamnă chiar eșecul victoriei. Și s-a ferit să-și pună în pericol biruințele asupra Romei, a refuzat să-și asume umilința cuceritorului. După ce i-a înspăimântat pe romani, venind dinspre nord, unde ei se credeau apărați de Alpi, Hanibal va fi trecut el însuși, în singurătatea câmpiei romane, printr-un moment de panică înțelegând că Alexandru cel Mare, pe care-l venera și de la care învățase să-și supună dușmanii la ei acasă, nu-l învățase tocmai lucrul cel mai important, că o victorie poate fi pierdută după ce ai câștigat-o, transformând-o în cucerire. Astfel că renunțarea cartaginezului de a pătrunde în Roma n-a fost, poate, gestul de mărinimie al unui învingător; a fost spaima unui învingător de a nu-și compromite victoria strivindu-și adversarul.

Și de-abia așa, Hanibal a devenit cel mai orgolios învingător; un învingător din rasa rară a celor care biruie fără să înjosească. Roma a strălucit, a suit spre apogeul gloriei, după ce a tremurat, disperată, în fața lui Hanibal.

Ce lecție superbă și inutilă pentru cei care nu știu decât să cucerească fără să învingă.

În loc de o victorie ratată, eu văd, prin urmare, în ezitarea lui Hanibal o victorie salvată în ultimul moment și un orgoliu mai mare decât orgoliul Romei. De aceea, probabil, Cato cel Bătrân își încheia fiecare cuvântare în senat, indiferent de subiectul ei, cu aceeași frază celebră, prin care cerea distrugerea Cartaginei, *Ceterum censeo Carthaginem esse delendam!*; pentru că Roma vroia să șteargă din memoria ei și a altora umilința de a fi fost cruțată. Și tot de aceea, când au cucerit în cele din urmă Cartagina, romanii au distrus-o casă cu casă, au incendiat ruinele, iar când flăcările s-au stins, locul a fost arat și presărat cu sare ca să nu mai crească nici iarba. Cum zice Herder, Cartagina a fost ștearsă de pe fața pământului, de parcă ar fi fost o căpățână de varză.

Sigur, Cartagina are partea ei de vină în această soartă. Ea își răstignea comandanții de oști când erau înfrânți și punea elefanții să calce în picioare prizonierii. Marinarii ei scufundau în Mediterana orice vas care nu era cartaginez sau n-avea un contract comercial cu Cartagina. Dar, răzbunându-se atât de cumplit, Roma a dovedit că, încă de atunci, ea începea să nu mai știe să învingă. Știa doar să cucerească. Se pregătea, adică, încă de atunci, pentru prăbușirea ei.

Schopenhauer la Veneția

Sunt multe banalitățile care se debitează de obicei pe seama Veneției. Că oglinzile s-au umplut de umbre, că gondolele lunecă pe canale ca un suspin, că pe aceleași canale Veneția lunecă și ea într-un exil iremediabil. Că timpul a pătat zidurile, a înverzit statuile și a coclit aurul leilor venețieni. Că, prin urmare, acest amestec de vanitate și zădărnicie care se numește Veneția a învățat totul și despre zădărnicie.

Or, tocmai asupra acestei concluzii am serioase îndoieli. Veneția știe acum, într-adevăr, cât de necruțător e timpul cu vanitățile și ar fi putut fi cel mai bun profesor de modestie dacă nu s-ar fi petrecut un fenomen ciudat care ne arată că, de fapt, ea și-a rămas credincioasă sieși, în ciuda experiențelor penibile pe care a fost silită să le trăiască. Obsedată altădată de măreția ei, Veneția e obsedată acum de decadența ei. Dar chiar și din decadență ea vrea să facă o formă de glorie. Ea e acum melancolică, dar și melancolia ei se vrea somptuoasă. Și agonia ei vrea să aibă grandoare. Veneția nu poate învăța modestia nici agonizând. Ea are o retorică a tăcerii, așa cum altădată avea o retorică a triumfului.

Și astfel, Veneția obține acum cu mâinile goale ceea ce altădată n-a izbutit să obțină prin forță. Acum e iubită pentru ea însăși. Vechile vanități au trădat-o, în schimb a aflat că există o glorie care nu mai depinde de ambiții și de putere, ci de poezie, care i-a dat mai mult decât a pierdut pe mări. Cufundată din ce în ce mai mult în trecut, răscumpărând prin melancolie ceea ce a prădat, ceea ce a sfidat, ceea ce n-a înțeles sau n-a putut înțelege, Veneția devine timp, timp pietrificat, care se gândește pe el însuși. Dar amatorii de elegii *à la carte* adulmecă aerul derutați. Tăcerea e mai puternică decât cântecele de odinioară și de-abia acum Veneția se confundă cu arta. Ea își obține azi măreția din dezamăgiri. Își cucerește victoriile din înfrângeri. Steagurile nu se mai umflă orgolioase în vânt, cerul poate să-și arate în sfârșit întreaga lui poezie. Naufragiul este somptuos și paradoxal, căci, după ce a pierdut totul, Veneția a dobândit privilegii pe care nu le-a avut niciodată. Locuitorii o părăsesc, dar în loc să nu mai aparțină nimănui, ea aparține tuturor. Cei care trec pe cheiuri tresar când înțeleg că orologiul din turnul San Marco nu mai măsoară vremea, ci propria lor viață, luând-o mereu de la început, cu oricine vine aici, și ajungând mereu la sfârșit, cu orice plecare.

Schopenhauer e greu de citit la Veneția, chiar în palatele părăsite și cu obloanele trase.

Adevărul e că Veneția nu s-a lăsat niciodată atrasă de ispitele negației. Nici acum, în plină decadență, ea nu-și întoarce capul pentru a visa o sărăcie sfântă. Învățată cu fastul, încearcă să-și joace decadența cu fast. Nu mai e stăpâna mărilor, e capitala romantismului. Serbările s-au sfârșit, e rândul tăcerii să vorbească. Din ziduri emană nu numai o tristețe insidioasă, ci și o vrajă care subjugă mai sigur decât o făcea pe vremuri semeția Serenissimei. Și nu e o descoperire ciudată, oare, că Veneția nu mai are nevoie de flote, de ceremonii fastuoase și de neînduplecatul Consiliu, că îi ajunge fosforescența dezamăgirilor ei ca să obțină de la noi o capitulare fără condiții?

Lecția Romei

Am destule motive să prefer în Italia alte orașe Romei. Florența, de pildă. Sau Veneția. Dar Roma are ceva ce-i aparține în exclusivitate... Putem crede ce dorim despre acest oraș. El ni se poate părea greoi, prea ticsit de mașini, prea scindat de vârstele lui, prea împovărat de trecut, prea plin de istorie pentru a fi liber în mișcări, prea plin de legende, de fantome, de ruine și de absențe, prea plin de monumente sacre pentru a putea fi modernizat, prea arogant, prea baroc, prea superficial, prea dispus să tragă toate profiturile din istoria și legendele lui, prea încărcat, prea pestriț, prea prolix, prea zgomotos... Dar după ce am spus toate astea, trebuie să recunoaștem că toți cei care l-au ironizat au avut, într-un fel, soarta barbarilor care au vrut să-l cucerească. Au intrat în el, pe străzile lui, și pe nesimțite s-au transformat în învinși. De fapt, Roma este un nume pentru eșecul iremediabil al barbariei.

Căci barbariile pot cuceri, dar nu pot stăpâni. Și dacă Roma e eternă, barbaria e totdeauna temporară.

Într-o morală a istoriei, Roma ar avea multe lucruri de sugerat. Ea a văzut un cal proclamat senator, a văzut senatori sărutând picioarele împăraților, a văzut incesturi oficializate, dictatori purtați în care triumfale pentru ca a doua zi să fie înjunghiați pe la spate, a văzut poeți slăvind moartea ca pe un joc și poeți siliți să se sinucidă sau să plece în exil, a văzut statui decapitate, flori pe mormântul lui Nero, fabuloase prăzi de război și singurătatea de mai târziu, când în timpul lui Giotto mai avea doar câteva mii de locuitori, cât un sat mai mare. Însă nici un nomad nu se poate lăuda că a supus Roma. Se poate lăuda doar că a cucerit-o temporar. Și iată, o descoperire care mi se pare prețioasă: după căderea ei, Roma a obținut victorii mai importante decât în vremea de glorie antică.

La fel de prețioasă ca alta: dacii de pe columnă n-au uitat munții din care au venit. În fiecare amurg, umbra lui Zamolxis trece peste columnă ca o insomnie a memoriei.

Fascinația relativului

Unii îi învinuiesc pe pictorii impresioniști că s-au oprit la experiența optică, la ceea ce se vede. Și, desigur, în principiu așa stau lucrurile. Am putea spune chiar că acești pictori n-au văzut decât sărbătoarea din natură, așa cum Don Juan n-a văzut din viață decât plăcerea. Ei nu sunt niște cerebrali persecutați de Idee, ci niște înfometați de „impresii". Fug după impresii ca Don Juan din femeie în femeie. Privindu-le peisajele, simți cum aluneci de la un timp într-un fel de somnolență însorită, în care singura adevărată este clipa care moare după ce strălucește.

Nici un grec nu și-ar fi intitulat, probabil, opera *Afrodita la amiază* sau *Afrodita dimineața*, după cum n-ar fi conceput să construiască de cincisprezece ori Parthenonul, pe când Monet pictează aceleași căpițe de fân, la diferite ore din zi, și aceeași fațadă a catedralei din Rouen, aproape din același unghi, dar la alte ore. Pentru artistul grec, Afrodita, ieșind din mare, vrea să iasă și din timp. Ea surâde, sigură că frumusețea ei va fi eternă. În schimb, pictorul impresionist vrea să smulgă numai adevărul unui moment. El

a renunțat parcă să mai caute absolutul și vrea să epuizeze domeniul posibilului, cum ar zice Pindar, povestindu-ne totul despre clipă. Ea a și zburat până ce a ajuns s-o surprindă, lăsând cuibul gol? Nu-i nimic. Va picta clipa următoare. Acest pictor sedus de imediat aleargă din clipă în clipă, convins că timpul nu este decât suma clipelor, așa cum Don Juan e convins că iubirea nu este decât suma tuturor nopților de dragoste posibile. Nu ne scăldăm de două ori în același râu, zicea Heraclit. Impresionismul adaugă: nu vedem niciodată aceeași floare sau același trup, chiar dacă ne așezăm în același punct pentru a le picta din nou.

Se prea poate ca acest mod de a privi natura, sfărâmată în clipe și transformată în peisaj duminical, să fie un mod de a renunța s-o înțelegem în favoarea plăcerii de a ne încânta de reflexele ei. Preocupați de lăcomia lor, pictorii impresioniști nu și-au potolit, poate, decât foamea lor. Și poate că acest prezent perpetuu al impresionismului este un prezent discutabil. De altminteri, asemănați, la început, cu o pisică umblând pe clapele unui pian sau cu o maimuță care a reușit să pună laba pe o oală de culori, pentru ca, mai târziu, să-și facă o intrare triumfală în muzee, impresioniștii au stârnit, întocmai ca Don Juan, reacții contradictorii. Și nu întâmplător. Pentru Don Juan o pasiune e pierdută chiar în momentul când e cucerită. El nu poate cuceri fără să

trădeze, presărându-și drumul cu victorii abandonate. Așa ceva, când nu irită, încântă sau împinge la delimitări. Nici una din cele „o mie trei“ victime ale lui Don Juan nu reprezintă iubirea. Fiecare dintre ele reprezintă doar o parte trecătoare a iubirii. Tot astfel, nici una din cele cincisprezece fațade ale catedralei din Rouen pictate de Monet nu reprezintă catedrala. Reprezintă doar un moment al ei. În „seriile“ lui Monet, cifra la care se oprește pictorul este arbitrară, ca și la Don Juan. Ceea ce contează este, de fapt, enumerarea.

Dar, dacă se opresc la ceea ce „se vede“, impresioniștii știu, cel puțin, să se bucure. În plus, ei au candoarea sau orgoliul de a dori să pătrundă în etern prin poarta cea mai vulnerabilă. Privindu-le tablourile, ne-am putea întreba dacă nu cumva fascinația absolutului este una din marile noastre erori; dacă nu cumva toate nenorocirile au început din ziua când, renunțând să prețuiască binele posibil, omul a dorit binele absolut.

Poate, gândesc astfel fiindcă nu-i pot însoți prea departe pe cei care spun că viața nu merită să fie trăită pentru că nu e eternă. La un moment dat mă opresc și zic: singura mea șansă este să nu risipesc puținul pe care-l am.

Mi se pare, de aceea, că le putem reproșa impresioniștilor orice, însă nu lăcomia lor. Pe urmele lui Don Juan, pictorul impresionist pare

convins că nimic nu e mai prețios decât efemerul ; el așează clipa pe altarul gol al eternității, cu riscul de a ne arăta că în timp ce cuceream această clipă am și pierdut-o. Dar merită, probabil, să ne amintim din când în când ce-i spunea odată Elisabeth Barrett Browning lui Robert Browning : „Dacă nu m-aș fi găsit în cutare zi, la cutare oră, în fața cutărei case, eternitatea n-ar fi avut loc pentru noi“.

Tițian și Carol Quintul

Din biografia lui Carol Quintul n-am reținut decât trei lucruri, toate trei ciudate pentru un împărat. Că a abdicat, renunțând la putere la cincizeci și cinci de ani, că și-a petrecut ultimul an de viață încercând zadarnic să facă patruzeci de pendule să meargă la fel și că a spus această frază: „Când omul moare nu lasă decât operele sale". Și toate aceste trei lucruri ciudate le regăsesc în tabloul lui Tițian *Carol al V-lea la Mühlberg*. Contemporanii lui Tițian ne spun că împăratul spaniol îi acordase pictorului venețian aceeași stimă pe care o avea Alexandru cel Mare pentru Apelles, străduindu-se să-l atragă la curtea sa, promițându-i situații mărețe; de două ori a trimis după el, l-a onorat în mod neobișnuit, iar la plecare i-a oferit ordinul cavalerilor cu largi privilegii. Astfel încât e greu de crezut că ar fi fost în intenția lui Tițian să răsplătească printr-o imagine defavorabilă atenția unui împărat care nu se ferise, spre stupoarea curtenilor săi și împotriva oricăror reguli de etichetă, să ridice de jos un penel ce-i căzuse pictorului. Numai diabolicul Goya făcea reverențe suveranilor săi care-i pozau conștiincios, în vreme

ce le făcea un portret unde, sub costumele de gală, sub bijuterii și atitudini maiestuoase, țâșnea întreg neantul augustelor personaje. Se vede, însă, că un artist spune uneori nu numai mai mult decât vrea să spună, ci și altceva decât vrea să spună.

Carol al V-lea la Mühlberg ni-l arată pe împărat călare, îmbrăcat în armură: un fel de statuie ecvestră pictată. Calul e negru, armura strălucește, iar împăratul ieșind dintr-o pădure, incendiată parcă de purpura ce acoperă spinarea calului, supraveghează, s-ar zice, bătălia de la Mühlberg. Tițian a pictat acest portret în anul 1548, deci cu șapte ani înainte de abdicarea lui Carol Quintul; intenția lui a fost, desigur, să celebreze un împărat victorios; dar de câte ori privesc acest portret ecvestru, nu-mi imaginez niciodată dincolo de marginea tabloului scena unei bătălii, ci patruzeci de pendule care se încăpățânează să nu meargă la fel. Împăratul e obosit și apăsat de greutatea superbei sale armuri. Abia își mai suportă, aici, faima și victoriile care au împins imperiul său până în Mexic și în Peru. Nici un monarh, s-ar spune, n-a fost mai dezgustat de măreția lui inutilă. Și tocmai într-un tablou care trebuia să-l glorifice, el ni se înfățișează ca un om bolnav și sceptic, aproape pregătit să coboare de pe cal și să schimbe câmpul de luptă cu încercarea himerică de a face patruzeci de pendule să meargă la fel.

Dar timpul e un câmp de luptă dificil. Aici victoriile nu depind de mărimea armatelor și nici de putere. Privindu-l pe Carol Quintul cum stă pe cal ajung fără să vreau cu gândul din nou la Don Quijote. Cu armele cele mai ridicole din lume, încălecând o mârțoagă și urmărit nu de cortegii strălucitoare, ci de râsetele trecătorilor, Don Quijote a cucerit un imperiu la care împărații n-au avut niciodată acces decât pentru a-și pregăti zădărnicia de după glorie: imperiul iluziei. Acolo, în acest imperiu, Don Quijote și-a cucerit singur eternitatea, în vreme ce pe cine mai interesează azi victoriile lui Carol Quintul?

Și totuși, acest împărat ciudat știa un lucru important din moment ce s-a aplecat să ridice penelul lui Tițian.

Bătrânul leu rănit

Hotărât lucru, nu înțeleg ce găsește între umbră și lumină, acolo unde stau filosofii lui Rembrandt, un secol care a transformat abilitatea în virtute și morala pragmatică în mit; un secol în care neșansa e o vină și, adesea, chiar un verdict, din moment ce are dreptate numai cine reușește... ce caută în toate astea obsesia lui Rembrandt? Fiecare secol și-a avut favoriții săi. Al nostru are o înclinație ciudată tocmai spre cei care-l contrazic. A scuturat praful de pe numele lui El Greco, i-a făcut postum dreptate lui Van Gogh și, între crime și remușcări, și-a găsit timp să se intereseze de Rembrandt.

E adevărat că în prima parte a vieții sale Rembrandt n-a trăit ca un filosof, ci ca un negustor, și că în autoportretele de bătrânețe el râde uneori ca un saltimbanc. Ba, își poartă tichia de saltimbanc ca o cunună de lauri. Dar acestea nu sunt explicații suficiente pentru un interes atât de vădit, mai ales că în umbra care-l înconjoară se vede câteodată chiar prea clar că bătrânul leu rănit nu s-a dat bătut; când râde, din gura lui știrbă iese parcă un strigăt de triumf.

În tinerețe, Rembrandt prețuia lucrurile scumpe, ca orice negustor din Amsterdam, și făcea afaceri. Bătrân, el nu mai e decât un falit singuratec, părăsit de toți. Steaua lui a declinat odată cu starea lui. Pentru practicii cetățeni ai Amsterdamului, Rembrandt este acum terminat ca artist. Eșuând în afaceri, el a eșuat, din punctul lor de vedere, și în artă. Casa lui Rembrandt e pustie sau aproape pustie acum. Numai creditorii o mai caută, pentru a-și obține banii împrumutați. Pictorul seamănă din ce în ce mai mult cu un filosof, dar asta nu înseamnă nimic într-un oraș unde Descartes a zis că poți să stai toată viața fără să te știe nimeni.

Astfel că falimentul lui Rembrandt e un eșec mai profund decât pare la prima vedere. Nu e vorba de o chestiune pur financiară, de o problemă între Rembrandt și creditorii săi. E, de fapt, o problemă între Rembrandt și orașul în care locuiește, între Rembrandt și practicii negustori din Amsterdam pentru care sfidarea reușitei materiale nu e decât ultima nebunie la îndemâna cuiva care uită că polițele neachitate duc totdeauna la faliment. Ce-i interesează pe acești bravi cetățeni viața interioară? Nu pentru asta plătesc ei un tablou. Plătesc pentru a fi văzuți, nu pentru a se ști ce gândesc. Și ce-i interesează umbrele lui Rembrandt? Ei nu vor să fie împinși în umbră, ci să fie bine luminați. Sau tăcerea? Ce-i interesează

tăcerea, când ei vor să spună ce au de spus, pentru că numai astfel pot să prospere?

Cât timp a pictat ceea ce negustorii din Amsterdam așteptau de la el, Rembrandt a fost răsplătit. Când a lăsat să se vadă că nu-l mai interesa prea mult să fie pe placul clienților, sau că în orice caz nu vroia să renunțe la încăpățânarea de a fi el însuși, a devenit suspect. Practicii săi concetățeni au început să-l ocolească și, în cele din urmă, l-au declarat falit, i-au scos lucrurile la licitație și nu i-au mai recunoscut nici arta. Falimentul lui Rembrandt sancționa astfel mai mult decât neprice-perea lui Rembrandt în afaceri; sancționa orgoliul de a crede în arta lui mai mult decât în cariera lui.

Numai că de peste trei veacuri, râsul lui Rembrandt din autoportretul unde seamănă cu un saltimbanc sună din ce în ce mai sarcastic și mai semnificativ.

Surâsul Giocondei

Veacul nostru n-a primit în zadar atâtea lecții de ipocrizie. A învățat să le folosească. Astfel că dacă nu te interesează un mare artist, ai o soluție neașteptată la îndemână la care alte secole s-au gândit mai puțin: vei declara că-l admiri. În felul acesta nu riști niciodată să te faci de râs. Vei fi la adăpost, scăpând și de învinuiri și de complexe. Căci un mit în secolul XX nu mai e, ca în vechime, un mod de a înțelege lumea. Cel mai adesea e, dimpotrivă, un mod de a o ignora.

În definitiv, ce rost ar avea să recunoști că n-ai văzut chipul *Giocondei* decât întâmplător, pe ambalaje sau ilustrând un reportaj de senzație care anunța că undeva i s-au pus mustăți? Singura frază care nu trebuie rostită azi în nici o împrejurare este aceea a lui Socrate: „Știu că nu știu nimic“. Când toată lumea știe totul, ești ridicol să nu știi nimic. Și dacă n-ai destulă impertinență să declari că știi totul, poți oricând să ți-o asumi pe aceea de a admira totul. E același lucru spus altfel. După aceea nimeni nu

va mai avea dreptul să te considere un ignorant. La urma urmei, n-are importanță nici faptul că într-adevăr nu te-a interesat surâsul *Giocondei*. Important e că ai auzit că e inexplicabil și ești gata să repeți asta. Și apoi, de la ideea că numai adevărurile care ne ajută să trăim merită să fie socotite adevăruri nu e prea departe până la credința că numai adevărurile care ne convin sunt adevăruri.

Mai ales că admirația convențională nu costă nimic, nici măcar efortul de a pricepe ce admirăm. E chiar calea cea mai comodă de a exorciza gloriile, de a ne descotorosi de problemele pe care ni le pun. Dacă e de ajuns să admiri, ce mai contează cât și ce ai înțeles? Ne strigăm cu atât mai tare admirația, cu cât această admirație e mai găunoasă. Îl admirăm, de pildă, pe Leonardo și cu asta am încheiat socotelile cu el. Nu ne mai deranjează nici cu opera lui, nici cu aerul lui de înțelept. Surâsul lui devine inofensiv, ca și surâsul zeilor.

Și de ce trecem grăbiți prin fața *Giocondei*? Simplu. Pentru că timpul costă. N-avem timp pentru Leonardo decât să-l admirăm în grabă, axiomatic și inutil. De altfel, o oază de liniște într-un veac atât de agitat poate fi chiar primejdioasă. Mai bine invocăm inexplicabilul fără dorința de a explica nimic, așa cum e moda, deoarece lumea s-a obișnuit să se întrebe ce

ascunde mutenia acestei femei celebre și n-am putea face excepție fără să ne expunem bănuielilor că am fi insensibili. În fond, totul e să ne strigăm admirațiile ca și cum n-am putea trăi fără ele.

Surâsul lui Voltaire

Surâsul lui Voltaire nu e surâsul Giocondei. El nu e deloc echivoc. E surâsul unui om care știe de ce surâde. Dacă surâsul Giocondei e surâsul cuiva care se află la o răspântie unde totul e posibil, surâsul domnului Voltaire e limpede, precis și tăios. S-a spus că zâmbetul lui Filip al II-lea ascundea un pumnal. Zâmbetul domnului Voltaire nu ascunde un pumnal, dar ascunde o floretă. *En garde*, pare să le strige el tuturor romanticilor. Și se întâmplă că, în elanul său, „floretistul“ nu-și poate stăpâni plăcerea de a înțepa și mâna care i se întinde.

Mă grăbesc să adaug că în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a izbucnit un război ciudat. Războiul dintre inimă și rațiune. Nu era prima oară când cele două tabere se înfruntau, dar parcă niciodată ca atunci dușmăniile n-au fost strigate atât de deschis și cu atâta vehemență, în fața întregii Europe, cuprinsă deodată de vârtejul patimilor. Mercenari și împărați se grăbeau să se înroleze într-una din cele două tabere. Una condusă de Voltaire. Alta condusă de Rousseau. Toate armistițiile din alte veacuri au fost anulate

și fiecare din cele două tabere a înțeles că lupta era acum necruțătoare. De aceea totul e azvârlit în balanță, fără menajamente și fără fandoseli politicoase. Pasiunea cu care se neagă e totală. Sarcasmul e mușcător. Voltaire îi răspunde lui Rousseau când primește *Discursul asupra originii inegalității*: „Cine citește cartea dumneavoastră e tentat să meargă în patru labe. Dar pentru că de peste șaizeci de ani am pierdut obiceiul, simt că mi-e cu neputință să-l reiau". Rousseau i se adresează lui Voltaire: „Vă urăsc, domnule, pentru că așa ați vrut-o; dar vă urăsc cu pasiunea celui care încă ar fi putut să vă iubească, dacă ați fi dorit-o". Secolul al XVIII-lea urmărește cu sufletul la gură aceste schimburi de replici. Pasiunea e hotărâtă să încheie odată pentru totdeauna conturile cu Rațiunea. Rațiunea nu-și ascunde zâmbetul disprețuitor, mai ales că are în Voltaire un strateg mai incisiv și mai hotărât decât fusese Erasm în fața lui Luther.

Domnul Voltaire aruncă fraze provocatoare ca aceasta: „Numai imbecilii sunt siguri de ceea ce spun". Nu e de mirare, deci, că el a reușit să irite și capete încoronate, și biserica, și poezia. Când la optzeci și trei de ani s-a reîntors la Paris, a fost un adevărat triumf. Lumea oprea trăsura, ținea caii de hamuri, ca să-i strângă mâna. Blana lui de vizon a rămas atunci aproape fără nici un fir de păr. Dar e greu de spus în ce măsură acest diavol ironic, care și-a tratat și exilul ca pe un

salon, nu privește cu același dispreț celula în care a stat la Bastilia și castelul regelui Prusiei care l-a găzduit la Potsdam. E aici chiar duplicitatea rațiunii care a făcut nu o dată joc dublu încercând să servească și pe Dumnezeu și omul, și îndoiala și certitudinea.

E firesc să fim circumspecți. Altfel, domnul Voltaire ne va pune cătușe de aur. Inteligența cea mai vie a secolului al XVIII-lea s-a dovedit, apoi, nu o dată, răutăcioasă. Când un abate a venit și i-a spus că l-a trimis Dumnezeu, Voltaire i-a răspuns: „Arătați-mi scrisorile de acreditare". Iar când Parisul a făcut coadă în fața librăriilor ca să cumpere, cu greu, un exemplar din *Noua Eloiză*, același domn Voltaire a râs: eroii lui Rousseau plâng de dorință înainte de a și-o satisface și de remușcări după ce și-o satisfac; adesea plâng chiar în timp ce și-o satisfac.

Cum ar spune Lessing, nu se poate oare râde rămânând foarte serioși? Căci sună ciudat în gura unui om care surâde acest sfat: „Să aveți totdeauna ceva de făcut dacă nu vreți să vă sinucideți". Tresărim ascultându-l. Domnul Voltaire întruchipează, se pare, și gloria și compromisurile spiritului, dar, într-un fel, și tragedia lui. Curios e că tocmai un poet, și încă unul romantic, Victor Hugo, a ținut să declare că „secolul al XVIII-lea e Voltaire". Eu cred că se înșela. Voltaire n-ar fi fost Voltaire fără Rousseau, după cum Rousseau n-ar fi fost Rousseau fără Voltaire. Un

secol în care ar fi trăit numai Voltaire, fără Rousseau, ar fi fost un secol care ar fi dus raţiunea dincolo de triumf. În cea mai rea şi sterilă aroganţă. Aşa cum, în absenţa lui Voltaire, pumnul lui Rousseau ar fi căzut, poate, şi mai greu în balanţa veacului, răsturnând-o cu totul. Cultura a avut totdeauna nevoie de „o pace încheiată la timp“, cum a fost cea, evocată de Nietzsche, dintre Apolo şi Dionysos, pe care s-a bazat măreţia elină. În cele din urmă, Rousseau însuşi a înţeles că în războiul dintre inimă şi raţiune nu există victorie. „Vieţile noastre, a exclamat el la moartea lui Voltaire, erau legate una de alta. Moartea lui e şi a mea.“ A murit, de altfel, aproape simbolic, la câteva luni după Voltaire. Şi lui, ca şi lui Voltaire, i-a fost refuzată înmormântarea în pământ binecuvântat.

Amândoi au cunoscut şi exilul şi triumful, amândoi au fost admiraţi şi huliţi cu aceeaşi furie. Amândoi îşi dorm somnul de veci în Panteon.

Şi inima şi raţiunea au, până la urmă, aceiaşi duşmani şi aceiaşi prieteni. De fapt, asta am vrut să spun de la început.

Bufonii lui Velázquez

Judecat după toate datele biografice, Velázquez pare pictorul de curte prin excelență. Și chiar s-a spus asta, aducându-se în sprijin mai multe argumente: că aproape întreaga viață și-a consumat-o la curte, că a fost pictorul oficial al lui Filip al IV-lea, că... dar să nu mai insistăm; mai bine să vedem în ce măsură cei care aduc aceste argumente nu se grăbesc.

Sigur, Velázquez nu era Goya, nu-și permitea să picteze ironic pe majestățile lor. El dorea ca portretele sale să placă. Nu râdea pe ascuns ca don Francisco în timp ce făcea reverențe. Dar talentul i-a jucat o festă. Cum altfel să-mi explic faptul că infanții și infantele se înăbușă în veșmintele lor somptuoase? Ciudat, Velázquez se smulge din servitutea condiției sale de artist de curte chiar străduindu-se să fie conștiincios. El a vrut să-i glorifice pe membrii familiei regale și a izbutit să ne arate că există ceva mai puternic decât regii. Eticheta. Infantele, mai ales, par prizoniere în veșmintele lor strălucitoare. Bufonii se plimbă pe scările palatului în haine obișnuite, în schimb, pentru ceilalți, eticheta e necruțătoare,

ca zeița Nemesis la greci. Pașii lor sunt numărați, gesturile sunt măsurate, nimic nu e întâmplător. Cu excepția bufonilor, nimeni nu e liber să stea cum dorește. Trebuie să respecte atitudinea pe care i-o impun eticheta și rangul. Micuța infantă Margarita e datoare să fie la fel de rigidă ca regina Maria Anna de Austria. Și nimeni, în aceste pânze, nu se îmbracă după pofta inimii. Toți fac ceea ce trebuie să facă. Se așează în fața pictorului în atitudini studiate și își ascund cât pot adevăratele gânduri. Încât, de câte ori mă uit la infantele lui Velázquez, mă cuprinde mila de ele. Ultima servitoare din palat e mai liberă în mișcări decât aceste biete infante care trebuie să suporte calvarul atâtor reguli și care abia mai pot respira în rochiile lor fastuoase. Normal că nici una dintre ele nu zâmbește. Zâmbetul e îndeobște un semn de libertate, or ele nu-și pot permite asta. Nu se pot nici măcar strâmba că le strânge corsajul. Nu le îngăduie eticheta.

Dar, vai, dacă-i privim mai atent, nici bufonii lui Velázquez nu sunt liberi! Ei se pot așeza în ce poziție vor, se pot îmbrăca așa cum doresc și pot face din când în când tumbe. În schimb, sunt nevoiți să tacă. Te privesc cu ochii goi și nu știi dacă te văd sau nu. Rolul bufonilor la toate curțile a fost să-i amuze pe stăpânii lor, să le alunge plictiseala, să coboare filosofia la condiția de paiață, pentru ca ea să distreze în loc să tulbure. Dar eticheta cere ca aceasta să nu se

întâmple oricând și oricum. Spre deosebire de Shakespeare, Velázquez le impune, prin urmare, bufonilor să tacă; sau, dacă îi lasă să râdă, face ca râsul lor să pară idiot și absent, pentru ca nu cumva regele Spaniei să-și închipuie că bufonii râd chiar de el.

Dar ce înseamnă asta altceva decât că, de fapt, nimeni nu e cu adevărat liber de servituți la o curte? Nici regii, nici bufonii. Există o etichetă pe care trebuie s-o respecte și unii și alții...

Un vis cu Pilat din Pont

Se făcea că nimerisem într-o vale îngustă, pe marginea unui râu, unde, în jurul unui foc sacru, moțăiau niște inși îmbrăcați în armuri, având coifuri și lănci. Nu deschideau ochii decât dacă se apropia cineva. Și atunci nu ziceau nimic. Îl măsurau pe trecător cu privirea și așteptau. Dacă le punea vreo întrebare, își pipăiau lăncile. Și dacă trecătorul avea nefericita inspirație să insiste, deveneau irascibili. Ascuns în bălării, am început să tremur la ideea că puteam fi zărit. Pentru că paznicii focului sacru nu glumeau cu cei dispuși să-și pună mereu întrebări. Dar, bineînțeles, n-am scos nici o vorbă. Priveam în tăcere firul de fum care se înălța spre cer, ferindu-mă să atrag atenția asupra mea. La un moment dat, cineva s-a apropiat de ei și le-a zis: „Stați liniștiți. Eu sunt Pilat din Pont". Și s-a îndreptat spre râu, unde și-a spălat îndelung mâinile.

Atunci m-am trezit. Pilat din Pont a învățat multe în ultimii două mii de ani, mi-am zis. Își spală mâinile înainte de a ști despre ce e vorba. Își păstrează mâinile curate, întorcând capul din vreme. El a ajuns, se pare, la concluzia că n-a

fost înțelept acceptând să fie în cunoștință de cauză și abia după aceea să se spele pe mâini. Pentru că astfel, oricât de bine s-ar spăla, tot rămân câteva pete de sânge sau câteva întrebări neplăcute. În schimb, dacă se spală din timp, înainte de a afla ceva, nu mai are probleme. Și mai târziu, dacă e cumva întrebat, ridică din umeri: „N-am știut". În definitiv, își zice el, de ce să-mi asum riscul de a auzi sau vedea? Nu e mai cuminte să mă abțin din vreme? Nu după ce-am fost somat de împrejurări să dau un răspuns, ci chiar înainte de a auzi întrebarea.

Publicul și pantalonii lui Henry Miller

Scrisoare către domnul T.F.

Ziceți că disprețuiți „înfumurarea“ artistului de a se considera „un fel de demiurg“ și „înfumurarea“ lui de a zice „eu“. Dar mă tem că, în realitate, dumneavoastră disprețuiți chiar arta.

În privința „înfumurării“ artistului de a se socoti „un fel de demiurg“, mă mulțumesc să vă amintesc că Picasso a sculptat odată niște pietre pe care vroia să le arunce în mare, convins că marea le va primi ca fiind ale ei. Dacă ar fi fost „modest“, Picasso s-ar fi oprit la dorința de a cuceri Luvrul. Or, el a visat, ca orice artist, să colaboreze cu zeii la facerea lumii și chiar să devină rivalul lor. Mai e nevoie, oare, să precizez ce importanță are asta?

Despre „singurătatea“ artistului vă voi scrie, poate, altă dată. De altfel, pe dumneavoastră vă supără, din câte îmi dau seama, mai ales pretenția lui de a visa eternitatea în loc de a vâna ceva imediat. Și chiar dacă n-ați avut vreme până acum să aflați că *terater* nu e totuna cu *terre à*

terre (în fond, nimeni nu e obligat să știe asta, cu condiția să nu țină neapărat să invoce lucruri pe care nu le cunoaște), mi-ar fi fost greu să evit un moment de melancolie. Din păcate, toți pumnii de țărână azvârliți vreodată în gura visătorilor, toate petele de frig simțite vreodată de cei care au ars pentru arta lor au avut la bază un dispreț ca acela pe care-l arătați dumneavoastră.

Îmi permit să vă atrag atenția că libertatea de opinie nu înseamnă libertatea de a urî orice. Și că, apărându-și limba și spiritul, un popor își apără ființa și istoria. E nevoie de grăniceri care să apere, oriunde trebuie, spiritul unui popor, în aceeași măsură în care e nevoie de grăniceri ai teritoriului acelui popor. Căci cultura unei țări e tot atât de importantă ca teritoriul ei. Au existat popoare care, stingându-se în istorie, n-au dispărut în neant pentru că a rămas cultura lor. Elada nu mai e azi o țară. Dar, fără soldați, ea continuă să cucerească lumea. Triumfătoare, cultura ei colindă pe toate drumurile. Imperiul roman nu mai există. Istoria l-a sfărâmat și i-a azvârlit cojile. Cuceririle centuriilor romane nu mai sunt decât amintiri. În schimb, dreptul roman, cea mai înaltă cucerire a gândirii romane, continuă și azi să facă dreptate în aproape toate tribunalele din lume.

Dacă veți avea vreodată ocazia, vă propun să treceți prin Sparta de azi. Să vedeți ce-a rămas din rivala de odinioară a Atenei, care n-a crezut decât în forță, disprețuind cultura. În timp ce

Atena a fost totdeauna o amică a sculptorilor, chiar când i-a izgonit, o admiratoare a filosofilor, chiar când i-a ucis, o cetate a poeților, chiar când i-a nedreptățit, Sparta n-a ridicat nici un monument. Și cât de necruțător s-a dovedit timpul cu această orbire! Din vechea Sparta a mai rămas doar un sat obscur, peste care praful spulberat de vânt se așează ca o pedeapsă și ca un avertisment. Spartanii n-au cucerit decât acest pustiu postum, iar Sparta a descoperit prea târziu că numai prin cultură ceea ce moare în noi poate cuceri o fărâmă de eternitate.

Desigur, nu sunt atât de naiv încât să cred că răul din om și din lume poate fi combătut numai cu cărți și tablouri. Oricât mi-ar face plăcere să cred în forța culturii, știu că ea nu poate singură să aducă mai multă dreptate. Dar mă gândesc adesea că totuși nu întâmplător omul s-a ridicat în două picioare și că, săvârșind acest miracol, el și-a asumat o anumită obligație, de a nu se mai întoarce în peșterile din care a ieșit și de a se împotrivi peșterilor din el însuși. Îmi place să cred că picturile rupestre din grote sunt o victorie tot atât de mare ca focul, ca roata. Căci a fost prima oară când, între peșteră și el, omul a pus arta.

Un singur lucru aș vrea să vă mai spun azi. Am citit undeva că Henry Miller, acuzat atunci în America de obscenitate de către puritani, trăia în mizerie și într-o dimineață și-a rupt ultima pereche

de pantaloni atât de rău încât nu mai puteau fi cârpiți. Miller nu mai avea decât câțiva dolari, dar în loc să meargă să-și cumpere o salopetă nouă a dat un anunț în *Los Angeles Times*: „Scriitor american nu mai are pantaloni. Roagă să i se trimită urgent". America, aceeași care nu vroia să-l citească, a consimțit să-l îmbrace. Miller a primit trei sute de pantaloni și trei sute de costume, toate în excelentă stare.

E o întâmplare amuzantă, desigur. Dar, iertați-mă că vă atrag atenția, artistul n-a luat tocul, nici penelul în mână pentru a obține mai ușor câteva sute de pantaloni când i se rupe ultima pereche. El n-are nevoie de filantropie. Tot ce cere e să fie citit sau privit și înțeles. Fără asta, nici admirația, nici reputația nu mai înseamnă nimic. Altfel zis, știu că nu există judecător mai important decât publicul. Dar acest drept creează datorii. Oare nu e adevărat că s-a râs cu hohote de impresioniști și că Flaubert a primit scrisori amenințătoare? Publicul e bine să afle că nu numai creatorii au greșit față de el, ci și o parte a lui față de creatori. La urma urmei, istoria artei nu este numai istoria creatorilor, ci și istoria înțelegerii muncii lor.

Atât deocamdată. Singurătatea artistului e o altă poveste.

Artistul și arborele universului

A doua scrisoare către domnul T.F.

Être soi de plus en plus, pour être
frères de plus en plus.

J. Michelet

Nu sunteți dumneavoastră primul care suspectează singurătatea scriitorului, așa că în privința asta nu vă reproșez nimic. Mai mult, recunosc că scriitorii înșiși au creat destule confuzii care au încurajat suspiciunile. Am auzit, de pildă, că Georges Simenon a făcut odată o demonstrație așezându-se într-o vitrină și scriind acolo un capitol de carte; dintr-o taină, scrisul era transformat astfel într-o curiozitate exotică. Dar să trec peste aceste amănunte. Mai ales că, am impresia, nu vă preocupă modul *cum* se scriu cărțile. Cel mult v-ar putea interesa *de ce* se scriu.

În fața relei înțelegeri a singurătății sale, artistul a avut totdeauna două soluții: să ridice din umeri sau să se explice. El a fost mereu tentat să creadă că tăcerea e cea mai decentă, dar cum prea mulți l-au sfătuit uneori să nu uite că într-o

perlă lucrul cel mai important este grăuntele de nisip, a fost obligat până la urmă să constate că n-are de ales.

Dar ce se poate, totuși, explica? Omul poate fi singur în multe feluri. Uneori, singurătatea este rezultatul unei opțiuni. Alteori, este rezultatul unei constrângeri. Or, între singurătatea voită și singurătatea impusă e, vă dați seama, o prăpastie. Prima te apropie de tine însuți. Cea de a doua nu face decât să te îndepărteze de alții. Prima dăruie, uneori. Cea de a doua frustrează totdeauna. De altfel, din pricina acestor ambiguități, despre singurătate s-a vorbit în toate modurile. A fost și blamată și lingușită, și invocată și contestată, și dorită și temută. Și întotdeauna a stârnit reacții contradictorii; pentru că e ciudat să blestemi ceea ce îți e de ajutor și e greu să binecuvântezi ceea ce te sugrumă.

Însă trebuie să adaug imediat că nici singurătatea voită nu e scutită de capcane. Uneori, scriitorul ezită și se întoarce din drum. N-are curaj să renunțe provizoriu la viață pentru a vorbi despre ea. Alteori, dimpotrivă, el e în primejdie să se îmbete de propria sa singurătate și s-o transforme din mijloc în scop. Acum, renunțarea e chiar prea ușoară. Pentru cine să mai scrie cel care nu mai vede pe nimeni dincolo de foile sale? Ceea ce înseamnă că un artist se poate rata ferindu-se să se privească în ochi, dar

el se poate rata și privindu-se doar pe sine în oglindă.

De fapt, în artă războaiele se pierd aproape totdeauna în spatele frontului. Nu în câmp deschis, ci în defileele ceasurilor de singurătate pe care nimeni nu le vede și puțini le știu. Pentru că „în spatele frontului“ e totdeauna un om singur care-și caută drum spre semenii săi.

M-ar ispiti să spun că scriitorul trebuie să îndure o lungă tăcere pentru a vorbi. Dar aceasta ar putea să pară o vanitate. De aceea, nu vreau să apăr singurătatea scriitorului decât de o vină pe care ea n-o are: aceea de a semăna cu fântâna lui Narcis. Pentru că, în realitate, artistul se află la polul opus. Vreți dovezi? Ele sunt, după părerea mea, evidente. Narcis întoarce spatele lumii, pentru a renunța în cele din urmă și la sine, în vreme ce artistul, explorându-și singurătatea, speră că va descoperi în ea lumea. Unul se privește în oglindă pentru a muri. Altul, pentru a trăi și pentru a vorbi despre asta. Pentru ca Narcis să se salveze, ar fi fost de ajuns să fi întors capul. La un artist, aceasta ar echivala cu un abandon. Nu putem da altora decât ceea ce există în noi înșine și tocmai de aceea a fi singur din când în când e necesar, probabil pentru a fi solidar totdeauna.

Dacă vreți, păcatul originar al unui artist nu este atât singurătatea, cât dorința de a o face cu orice preț să vorbească. El e țintuit de aceea

într-o ambiguitate care îl devoră din două părți. Într-o parte se luptă cu îndoielile și cu spaima că nu va fi înțeles; din cealaltă parte, aude reproșurile celor care-l învinuiesc pentru jumătatea sa de singurătate. Astfel că singurătatea unui artist este și povară și ogor. Și blestem și loc de muncă. Lumea este pentru el un adevăr mereu pierdut și mereu visat, strălucind la limita fiecărei nopți, iar tăcerea ascunde o dublă amenințare.

Căci dacă se rupe de lume, artistul vorbește în pustiu. Dacă n-are curajul să rămână nici o oră singur, nu va mai avea ce spune. Și astfel, el descoperă la un moment dat că nici nu-și aparține complet, nici nu se poate rupe cu totul de singurătatea sa pe care și-a pus în cap s-o fertilizeze. Îl suspectați că neagă lumea? Nu, vă înșelați, el o caută. Credeți că e prea interesat de sine? Orice scriitor adevărat știe că nu-și poate fi de ajuns sieși. Și, de altfel, el scrie chiar din acest motiv.

În fapt, singurătatea unui artist este totdeauna contradictorie, pentru că el se retrage în singurătate nu pentru a tăcea. Și, cu cât e mai singur, cu atât e mai însetat să o spună cuiva, contestându-și singurătatea chiar prin faptul că o mărturisește. Concluzia, mi se pare, se impune: acolo unde singurătatea eșuează, triumfă arta. Nici un scriitor nu s-a confesat pentru că a fost singur, ci pentru că în singurătate n-a consimțit să devină mut, n-a renunțat la dorința de comunicare. În chiar

momentul când începe să scrie, el recunoaște că trebuie să iasă dincolo de limitele sale, că nu poate trăi fără alții. Ce credeți că sunt în realitate invectivele sarcastice aruncate uneori din singurătate de un artist solitar? Eu vă propun să vedeți în ele strigăte mândre de ajutor. Când nu mai are curaj să spună că iubește lumea, artistul pretinde că o disprețuiește. Dar disprețul său nu e decât un mod de a ascunde o iubire care sângerează. „Eu sunt singur, în timp ce ei, ei sunt toți", spune cineva în Dostoievski. Artistul nu poate înainta prea departe pe acest drum. În singurătate, el descoperă ceea ce îl face solidar.

Dar e oare necesar să fim singuri pentru a face această descoperire? Într-adevăr, o asemenea întrebare trebuie pusă. De ea depinde în bună măsură soarta scriitorului. Pentru că și scriitorul vrea să se bucure de lumea în care trăiește. Numai că pentru a iubi lumea trebuie, cum zicea Leonardo, s-o cunoaștem, iar pentru a o cunoaște trebuie mai întâi să ne cunoaștem pe noi.

O legendă din Mexic spune că arborele universului are două brațe. Unul al dragostei, altul al durerii. Și mă gândesc că, poate, și artistul e un astfel de arbore. Pe de o parte singur, pe de altă parte solidar, el își obține tocmai în singurătate dreptul de a iubi. Și uneori se ratează nu pentru că n-a dorit să fie solidar, ci pentru că n-a îndrăznit să fie singur, nu s-a cufundat destul de

adânc în adevărul său, fără de care ar sfârși prin a repeta numai ceea ce aude la alții. Problema cea mai spinoasă a unui artist e tocmai aceasta, să țină o cumpănă dreaptă. Întrucât, trăind la o răspântie, între „eu“ și „noi“, el n-are voie să uite că rostul singurătății sale nu poate fi decât acela de treaptă spre o solidaritate mai adâncă.

Vă cer scuze, în încheiere, dacă nu v-am convins.

Despre Platon cu gândul la altceva

Domnule,

Îl învinuiți, prin urmare, pe Platon pentru faptul de a-i fi izgonit pe poeți din cetatea sa ideală. Evident, la aceasta v-ați gândit. Și nu sunteți primul care socotește gestul lui Platon o crimă de neiertat. Cum, tocmai un filosof să facă asta, să alunge poeții, ca pe tâlhari, în vreme ce Nero a organizat concursuri de poezie? Victor Hugo zicea că poetul este un visător sacru, cu fruntea iluminată. Înțelegem de aici că poezia face ca noaptea să fie mai puțină. Orice atac împotriva ei este, de aceea, un fel de complicitate cu noaptea și nici lui Platon nu i-am putea ierta o asemenea îndrăzneală.

Precum observați, nu doresc să evit ceea ce ne îndeamnă să fim prudenți cu discipolul lui Socrate. Dimpotrivă. Mi-aș îngădui, totuși, să vă sugerez că de aproape douăzeci și patru de secole i se reproșează lui Platon această intoleranță, neglijându-se un amănunt: ce fel de cetate era cetatea ideală pe care o visa el. Era o cetate

aristocratică și tiranică, bazată pe inegalitate naturală și pe dreptatea impusă cu forța de „înțelepți" și „paznici". Așadar, fără voia filosofului, ostracizarea poeților ascunde în realitate un omagiu, chiar supremul omagiu. Nimeni n-a spus atât de clar că poezia este coșmarul tiraniei. Alungarea poeților dintr-o asemenea cetate, în loc să-i jignească, le face onoare. Mai întâi că Platon ne lasă să înțelegem că tirania nu s-ar fi putut baza pe poeți. Apoi, pentru că, spre deosebire de calomniatorii poeților, care au insinuat că poeții pot fi corupți, el nu credea, probabil, în această posibilitate din moment ce a preferat soluția radicală; tirania, pare el să spună, n-ar fi fost desăvârșită câtă vreme poeții ar fi fost tolerați între zidurile cetății sale; chiar tăcuți, ei ar fi rămas suspecți; chiar supuși, ar fi rămas primejdioși. Ca atare, singura soluție era ostracizarea lor.

Eu nu cunosc un mai înalt elogiu adus poeziei decât această teamă.

Asta-i tot

Scrisoare justificativă către o doamnă

Îmi reproșați încăpățânarea cu care am susținut că nu bolile, nu suferințele ne-au umplut bibliotecile și muzeele. „Vă înșelați, îmi spuneți. Ne place sau nu ne place, durerea și bolile au hrănit geniul. Încuviințăm sau nu încuviințăm, Golgotele au stimulat spiritul. Și, uneori, din cel mai tulbure noroi au țâșnit florile cele mai prețioase.“ Ce să vă răspund? Să vă contrazic când îmi aduceți aminte că suferința e adeseori sfântă? Că geniul (etern) a trebuit să locuiască adesea în haina (trecătoare) a suferinței și că statisticile ne pot demonstra oricând o realitate greu de trecut cu vederea? Da, așa e. Nu vă contrazic și nu protestez. Însă trebuie să precizez că nu statistica am negat-o, și nici acum n-o neg, ci ideea că suferința e necesară dacă nu vrem să se golească lumea de genii. N-am putut crede niciodată că ar trebui să le fim recunoscători celor care n-au făcut pentru cultură altceva decât că au sporit suferința și bolile. În consecință, nu mă pot convinge că beciurile inchizițiilor au fost în

realitate sere în care capodoperele au avut condiții să răsară asemenea ciupercilor; nici că lumea trebuie să împingă cât mai mulți oameni la disperare, să limiteze fericirea la maximum și chiar s-o mutileze dacă vrea să ajute cultura. Asta-i tot.

O definiție sarcastică

„Întotdeauna, domnule, e exact cum zic eu.
Ceea ce nu zic e fără importanță.“

Stimată doamnă,

Prin urmare, eu ce trebuie să fac? Să spun „Da, doamnă“, cum aș spune „Da, Doamne“?

Ei, dar nu e corect ce fac năpustindu-mă să vă arăt că și eu am limbă și gheare. Altceva m-a determinat să vă scriu. Ceea ce spuneți la un moment dat în trecere. Că „dragostea este infinitul pus la dispoziția javrelor“. Întrucât aici, ceea ce nu ziceți are, de fapt, importanță.

Bănuiesc că asemenea declarații ostentative și sarcastice nu fac decât cei care vor să ascundă, sub fronda lor ironică, o inimă vulnerabilă; și care înțeleg în realitate că infinitul nu folosește la nimic dacă nu-l împărțim cu cineva. „Chiar cu javrele?“, veți ricana, probabil, dumneavoastră, continuând să bravați. Bine, dacă țineți neapărat pot să folosesc și eu același limbaj. Dar trebuie să recunoașteți un lucru, că, atunci când suntem

singuri, suntem singuri nu pentru că infinitul ne lasă singuri, ci pentru că nici o „javră“ nu merită să i-l oferim. Ne lipsește cineva căruia să-i punem la dispoziție partea noastră din infinit, fie și ca s-o sfârtece. Fără infinit se poate trăi. Fără să-l visăm uneori, cred că nu. Dar infinitul nu mai are nici un preț dacă nu există nimeni alături de care să-l dorim. Un infinit dorit fără nimeni alături nu mai e decât o singurătate fără limite și, deci, de nesuportat. O singurătate în care încetezi să mai strigi, pentru că nu mai ai pe cine, în care încetezi să te mai rogi, pentru că Dumnezeu nu te va auzi. Și ce ne-am putea ruga? „Dă-ne, Doamne, nu necuprinsul, ci câțiva metri pătrați în care să ne asculte cineva și să ascultăm pe cineva. Dă-ne «javrele» pe care le-am disprețuit sau dă-ne norocul de a fi în locul lor pentru alții.“ Pentru că niciodată nu vom avea ce face cu infinitul păstrat exclusiv pentru noi, dimineața, la prânz și seara, felul întâi, felul doi și desert.

Probabil, nu se poate trăi liber decât acceptând constrângerile unei morale. Spre norocul meu, am înțeles cu timpul un lucru care azi mi se pare important. Că a prețui nu e o datorie, ci un drept pe care nu toți și-l pot cuceri. Uneori, foamea de lume se amestecă, fără voia noastră, cu revolta împotriva ei. Și n-avem curajul să mergem până la capăt pe nici unul dintre aceste drumuri. Nici nu putem iubi iertând tot ce ne contrariază, nici nu ne putem hotărî să fim intransigenți orice s-ar

și nu ne mărturisim ușor sentimentele. Preferăm să iubim decât să facem declarații de dragoste. Și devenim, brusc, timizi pe orice scenă unde hohotesc reflectoarele. Să nu fim judecați, prin urmare, că n-avem destulă jovialitate și nici lăudați că luăm în serios orice fleac. Nu e nici vina noastră, nici meritul nostru. După cum nu e vina noastră că suntem, în genere, zgârciți în lucrurile mărunte și risipitori în cele mari. Căci am obținut totul greu. Nu ne-a dat nimeni nimic gratuit. Am plătit pentru fiecare floare și pentru fiecare bucurie. Dar pentru a ne dovedi nouă înșine că ne putem ridica deasupra slăbiciunilor noastre, uneori suntem gata să pierdem totul. De fapt, calitatea noastră principală este că nu ne jucăm cu vorbele, iar defectul nostru principal că am transformat asta în orgoliu. Provocat să râdă, un om de la munte iese stingherit din adâncul său de tăcere. Obișnuit să tacă, el consideră râsul, când nu e exploziv, indecent. Cu alte cuvinte, nu știm să fim dezinvolți. De câte ori încercăm, nu reușim decât să fim stângaci, surâdem forțat și se vede că nu suntem în apele noastre.

În ce mă privește, sunt pe jumătate un renegat pentru că, întâlnind marea, n-am putut să plec indiferent de pe plajă. Dar nimic nu șterge din mine amintirea și gustul pietrei. Departe de munți, simt cum corabia joacă pe valuri și visez să am o stâncă sub picioare. E vorba, poate, de

un destin al nostru, al celor care am trăit lângă munți. Să târâm după noi, chiar în zarva orașelor, tăcerea în care am crescut.

Restul e iubire. Și nu le reproșez nimic celor care nu iubesc munții. Nu poți să reproșezi unui om că n-are noroc.

Oameni ciudați

Veneam dinspre munte, cu mașina, îmi povestește avocatul F. La vreo zece kilometri înainte de Sibiu, am rămas în pană. Și cum nu era drum circulat, nu trecea nimeni ca să-mi remorcheze mașina. Într-un târziu, am zărit apropiindu-se un car cu fân. Când a ajuns în dreptul meu, m-am adresat țăranului care mâna caii.

— Unde duci fânul?

— La târg.

— La Sibiu?

Omul a oprit.

— Dar de ce mă întrebi? E dincolo de Sibiu.

— Și dacă nu te-ai mai duce până acolo?

— Cum să nu mă duc?

— Îți cumpăr eu fânul.

— Dumneata? Păi ce faci cu el?

— Îți cumpăr fânul și, în loc să bați atâta drum, mă remorchezi pe mine până la Sibiu și gata.

Omul m-a privit neîncrezător.

— Vorbești serios?

— Sigur că vorbesc serios. Cât face fânul?

Mi-a spus prețul.

— Perfect. Uite banii.

Dar nu s-a grăbit să-i ia.

— Și cu fânul ce se întâmplă?

— Îl descarci în marginea drumului. Din moment ce primești banii pentru el, înseamnă că e al meu.

— Dar dumneata ai vite?

— N-am.

— Ce faci atunci cu fânul.

— Îl las aici.

— Să putrezească?

— Să putrezească.

— Dar nu-i păcat?

— De ce să fie păcat?

— E fân muncit. L-am cosit, l-am uscat.

— Omule, la târg nu te duci ca să-l vinzi?

— Ba da.

— Eu te scutesc de o parte din drum. Mi-l vinzi mie.

— E drept, dar la târg cine-l cumpără are nevoie de el. Îl folosește, nu-l aruncă.

— Și ce-ți pasă? Important e că-ți primești banii.

— Îmi pasă.

Și n-a vrut, domnule, să descarce fânul, a încheiat avocatul F. A dat bice cailor și dus a fost. Unde mai pui că la târg risca să nu găsească un cumpărător. Ca să vezi, există oameni ciudați, incapabili să iasă din logica lor.

Judecăți și prejudecăți

Toți murim prea devreme

Citesc undeva că artiștii longevivi, care au avut vreme să spună totul în opera lor, sunt limpezi, pe când artiștii seceraţi de timpuriu lasă după ei un șir de enigme pe care posteritatea, vrea, nu vrea, trebuie să și le asume. Dar nici un artist, probabil, n-a avut răgazul să spună totul în opera sa. De fapt, toți artiștii, inclusiv Tițian care a murit la aproape o sută de ani, au murit prea devreme. Nici unul n-a murit, cred, cu sentimentul că a terminat de spus ce avea de spus. Și, pe urmă, în ce măsură sunt artiștii longevivi neapărat limpezi, pe când cei seceraţi de timpuriu lasă după ei un cortegiu de enigme? Să-i comparăm pe Leonardo și Rafael. E Leonardo, care a avut la dispoziție cu aproape treizeci de ani mai mult, mai limpede decât Rafael? Mi se pare că în acest caz lucrurile stau tocmai pe dos. Cel mort de timpuriu, Rafael, e limpede, în vreme ce Leonardo, mort la șaizeci și șase de ani, ni se pare că a murit la jumătatea frazei pe care o murmura.

Utopia bibliotecii

În adolescență, a fost o vreme când am trăit, într-o cameră sărăcăcioasă, ca o pasăre în colivie. Și ce poate face o pasăre în colivie? De obicei, păsările se adaptează sau mor. Van Gogh vorbește chiar de o pasăre care a înnebunit. Eu nici nu m-am adaptat, nici n-am murit, nici nu mi-am pierdut mințile. M-am apucat de citit. Mi-am umplut colivia cu cărți.

Deveneam astfel victima unei prejudecăți. Deoarece cărțile înseamnă mult, dar nu pot însemna mai mult decât viața și, mai ales, n-o pot înlocui. Într-o bună zi, descoperim că nu ne ajung povestea lui Tristan și cea a lui Romeo. Vrem să iubim noi înșine.

Bunul sălbatec

Mitul edenic ne anunță într-o formă poetică și politicoasă că nu există decât două drumuri: ori renunți să știi, ori renunți să fii fericit. Iar Faust a recunoscut pe față, prin aventura sa, că pentru a sparge blocada limitelor cunoașterii a fost nevoit să facă un pact cu diavolul.

Rezultă că marea noastră problemă este dacă putem să fim în același timp fericiți și lucizi. Există, de altfel, o întreagă filosofie a ignoranței și chiar o apologie a ei, sub toate formele: ignoranța ca remediu, ca mântuire, ca esențială

condiție pentru fericire (Flaubert o așeza prima pe listă, adăugând că mai trebuie să fii egoist și să ai o sănătate bună, dar dacă lipsește prima condiție totul s-a sfârșit). Ce-i drept, n-am întâlnit pe nimeni care să spună: sunt un ignorant și doresc să fiu tratat ca atare. Dimpotrivă, ne străduim să pierdem cât mai repede și cât mai mult din șansa de a fi fericiți pe această cale și, odată ieșiți din ignoranța luminoasă a copilăriei, ne rușinăm să mai fim ignoranți.

Explicația se află poate la Montaigne. În celebra lui bibliotecă, el a descoperit într-o zi că ignoranța care e conștientă de sine, care se judecă și care se condamnă nu este o ignoranță deplină; pentru a fi, trebuie să se ignore pe ea însăși. Așadar, dacă n-ai atins desăvârșirea, nu mai e nici o speranță. Diletantismul în materie de ignoranță se plătește; vrei, nu vrei, începi s-o analizezi, s-o judeci.

În copilărie semănăm perșilor care, zice Herodot, se credeau singura parte perfectă a umanității. Mai târziu devenim contradictorii. Pe de o parte nu ne place să fim socotiți ignoranți, pe de alta avem nostalgia ignoranței. Când s-a născut mitul bunului sălbatec? În plină Europă a luminilor! El n-a fost plăsmuit de inculți, ci de cititori ai *Enciclopediei*. Exploratorii s-au dus să-l caute pe bunul sălbatec și, fiindcă nu l-au găsit, au flatat realitatea pe care au găsit-o, proiectând asupra

ei propriile lor reverii. Așa s-a născut „minciuna“ tahitiană. Exista antropofagie? Exploratorii vorbeau despre plăcerea eliberată de orice culpabilitate. Cook a sfârșit în stomacul bunilor sălbateci. Totuși mitul bunului sălbatec a învins realitatea.

De ce, nu e prea greu de înțeles. Cultura te pune în cauză. Îți arată limitele. Îți dezvăluie că ești relativ, că ești vulnerabil. Îți descoperă infernul. Uneori îți arată că infernul e chiar în tine. Ea a pus lângă eternitate moartea. A îndemnat omul să ridice privirea spre stele, dar în clipa următoare l-a făcut să se înfioare la gândul că e singur în univers.

Reîntoarcerea la natură

Din perspectiva cuiva care apreciază natura după „imaculatea“ ei, o colibă ar trebui să fie tot atât de artificială ca un zgârie-nori, o imixtiune în spontaneitatea naturii, diferența fiind numai o chestiune de proporții. Iar „bunul sălbatec“ care ar vrea să-și ducă până la capăt condiția trebuie să-și dărâme coliba și să doarmă pe iarbă sau sub o stâncă; trebuie să-și dea jos blana de lup și să stea gol; trebuie să arunce sulița sau arcul și să strângă de gât cu mâinile animalul pe care vrea să-l răpună.

Ce caută, totuşi, Don Juan?

Mă întreb dacă nu cumva Don Juan caută o femeie care să aibă puterea să-l refuze. Își pune toate speranțele în acest refuz și-l caută peste tot. De fiecare dată își spune: „Poate că acum". Da, poate că acum, în sfârșit, i se va spune „nu, *señor*". Dar s-a înșelat.

Dezamăgit, el pleacă mai departe, visând o femeie dificil de cucerit, căreia să-i rămână fidel toată viața. Și cum această speranță îi este mereu înșelată, nu-i rămâne decât să înșele la rândul său. Un „nu" l-ar salva, poate, din cursa lui fără oprire. L-ar fixa într-un loc. I-ar da posibilitatea de a fi fidel unei iubiri care, lăsându-se greu cucerită, ar merita jurămintele lui. Ar găsi, în sfârșit, o iubire în care să-și încordeze toate forțele. Din păcate, nu găsește decât iubiri comode în care talentele sale de seducător ajung repede la țintă.

Anormal şi normal

Un medic spaniol a fotografiat câteva portrete ale lui El Greco în care a corectat alungirea formelor, pusă de el pe seama astigmatismului, aducându-le, zicea, la normal. Aceasta în dorința de a demonstra că bizara alungire nu ascunde decât o boală de ochi și că, eliminând deformarea produsă de astigmatism, putem obține figurile

cum le-ar fi pictat un El Greco sănătos. Dar, comparând imaginile originale cu cele corectate, nu e prea greu să-ți dai seama că, odată cu deformarea, a fost înlăturat și misterul figurilor respective.

De altfel, într-un muzeu sare în ochi că, în comparație cu soarele pe care-l vedem răsărind în fiecare zi, soarele lui Van Gogh este *prea* mare, chiar imens, și *prea* galben, față de „normal", umbrele lui Caravaggio sunt *prea* brutale; mușchii statuilor lui Michelangelo, *prea* umflați, *prea* viguroși; bătăliile lui Delacroix, *prea* somptuoase; că Rafael e *prea* pur; Rubens *prea* opulent; Velázquez, *prea* calm; Goya, *prea* crud. Și unde există caii albaștri din pânzele lui Gauguin? Unde merg femeile dansând, ca la Botticelli? Și ce s-ar întâmpla dacă siluetele din basoreliefurile egiptene n-ar mai merge cu picioarele lipite (ceea ce în mod „normal" e imposibil), dacă nici ele, nici unele figuri ale lui Picasso n-ar mai avea ochii așezați pe aceeași parte a feței (ceea ce, desigur, e neadevărat în anatomie), dacă florile din muzee ar fi examinate de un horticultor exigent, astfel încât speciile necunoscute sau culorile care nu respectă întrutotul natura să fie înlăturate, dacă arborii lui Mondrian ar fi studiați și ei de un botanist competent, pentru a fi pus un diagnostic exact în legătură cu deformările pe care și le-a permis pictorul, sau dacă o comisie sanitară ar examina *Capriciile* lui Goya pentru a despărți

monstruosul de raţional? Ce s-ar întâmpla? S-ar înlătura, probabil, o mare parte din istoria artei.

Eroare şi firesc

Există izbânzi născute dintr-un gest ce a putut părea unora nu întrutotul firesc. Când Newton împlinise douăzeci şi patru de ani, Londra, ne spun cronicile, avea nevoie de medici care să vindece urmele ciumei, de marinari care să se lupte cu olandezii şi de pompieri care să stingă incendiile foarte dese. Tânărul savant n-a fost nici medic, nici marinar, nici pompier. Departe de mirosul de acid fenic, de bubuiturile tunurilor şi de flăcările incendiilor, făcea un lucru aparent inutil, privea un măr căzut la pământ. Şi abia mai târziu lumea a aflat că astfel a fost descoperită legea gravitaţiei.

Torquato Tasso şi Inchiziţia

Lipsa de libertate pune în primejdie arta, dar sunt opere care s-au născut între gratii. Ceea ce înăbuşă, ceea ce sugrumă arta este, de fapt, un produs al lipsei de libertate: frica. Asta şi explică, de altfel, de ce tiraniile s-au servit totdeauna de frică pentru a obţine, dacă nu complicitatea artei, măcar tăcerea ei. Bolnav, Torquato Tasso trăia cu spaima că va fi denunţat. În cele din urmă, deşi nu fusese chemat de Inchiziţie, s-a prezentat

singur în fața ei, acuzându-se de păcate pe care nu le săvârșise.

Nu Nero

Nu Nero a ajuns să se creadă divin. I s-a propus asta de către cei care au trebuit, pe urmă, să suporte consecințele divinității sale.

Roma și Parisul

Cineva susținea, într-o discuție, că locul Romei antice, în ce privește vocația universalității, l-a luat, în epoca modernă, Parisul. Invoca, în sprijinul tezei sale, faptul că nenumărați artiști din toate colțurile lumii au folosit Parisul ca rampă de lansare. Iar Parisul le-a dat această șansă, proiectându-i în universalitate. Unor scriitori care au devenit abia acolo celebri le-a împrumutat o limbă. Pe alții, i-a tradus. Pictorilor le-a oferit cafenele, scandaluri, publicitate și fascinația Luvrului.

Comparația mi se pare falsă. Roma a avut o caracteristică, surprinzătoare pentru un cuceritor, pentru un oraș care se socotea *caput mundi*, dar extrem de prețioasă. Absorbea valorile altor popoare, dar nu le restituia lumii ca valori romane. Trăsătura ei cea mai interesantă fiind, în ciuda expansiunilor militare, o mare toleranță spirituală. Fenomen unic, după știința mea, în istorie, în loc să distrugă sanctuarele învinșilor și

să-şi impună zeii proprii, Roma a acceptat şi zeii popoarelor cucerite. Aşa s-a putut ajunge la o inflaţie mitologică fără precedent, la vreo 30 000 de zei după informaţiile unora. Pe Aristotel şi Platon nu i-a romanizat. Le-a pus la dispoziţie şoselele romane şi escortele unor cohorte bine înarmate pentru a umbla prin lume ca filosofi greci. În timp ce Parisul i-a confiscat pe mulţi dintre artiştii străini pe care i-a lansat, i-a naturalizat, i-a făcut francezi. E adevărat, n-a impus nimănui această onoare, n-a folosit nici forţa, nici viclenia, ca alte metropole, dar şi-a luat partea din ceea ce a dat, pe când Roma era numai o mare propagatoare de valori. Ea s-a lăsat învinsă de spiritul Greciei după ce a învins Grecia pe plan militar, încât universalitatea de tip roman nu presupune un sacrificiu de identitate. Dimpotrivă.

Fantezie şi realitate

„Dacă vreţi să vă pictez îngeri, arătaţi-mi-i!“, zicea zeflemitor Courbet. Dar pictura Renaşterii e plină de îngeri pe care nimeni nu i-a văzut şi de paradisuri în care nimeni n-a locuit. Ceea ce înseamnă că artiştii au închis uneori ochii pentru a vedea mai bine.

Recomandarea călugărului Cozma

În curtea mânăstirii mă întâmpină o liniște curată, transparentă, imobilă. Atât de imobilă încât timpul pare încremenit și el. Mă îndrept spre scara de lemn, abruptă, care urcă în bibliotecă. O ușă cu lacăt greu. Un călugăr tânăr, cu părul castaniu, lung, descuie. N-are aspectul bibliotecarilor venerabili (din literatură) care par la fel de bătrâni ca volumele pe care le păzesc. Dezbrăcat de rasă, ar putea vinde porțelanuri sau mobilă stil. Îmi arată pe rând cărți vechi, slavone, latinești, de prin secolele al XV-lea, al XVI-lea, atrăgându-mi atenția nu asupra a ceea ce cuprind ele (cine le mai citește? poate câte un cercetător răzleț), ci asupra legăturilor, ornamentelor. Constat că, înainte de a deveni scamă, cărțile devin obiecte. Și nici obiectul nu e scutit de primejdii. Legăturile au devenit fragile, trebuie desfăcute cu atenție. Hârtia se arată din ce în ce mai vulnerabilă. Unele pagini, îngălbenite, aproape se fărâmițează. Va veni, probabil, o zi când cărțile vechi nu vor mai putea fi răsfoite pentru a nu avea soarta Ceciliei Metella. Trec tăcut prin fața rafturilor fără să mă mai opresc. Călugărul nu bănuiește ce gânduri îmi trec prin cap și, calm, îmi întinde un nou volum. Încă unul? N-am văzut destule, la fel de vechi și la fel de uzate? Din politețe, deschid totuși cartea. Pe pagina de gardă, jos, observ o frază scrisă, cu cerneală spălăcită acum

de vreme, de un anume călugăr Cozma, o frază care mă lasă perplex: „Când vei găsi ceva (vrednic de însemnare) și nu vei avea hârtie să scrii, scrie (chiar) pe hainele tale".

Nici azi nu sunt sigur că am înțeles bine aceste vorbe. Singura explicație pe care am reușit să mi-o dau pleacă de la ideea că hainele sunt și mai puțin durabile decât hârtia. Într-o viață de om schimbi multe. Deci, nu caducitatea mărturisirii are importanță, ci cât de urgentă e această mărturisire! Cât de urgent e gândul pe care vrei să-l exprimi.

Arta și minciuna

Fra Angelico ne dă impresia că oamenii pe care i-a cunoscut el nu trebuiau să plângă decât din cauza fericirii. A mințit? Nu, pictorii Renașterii n-au mințit. Numai că ei îmi amintesc întrucâtva ce zice undeva Gaëtan Picon, că arta și minciuna împărtășesc și una și alta sentimentul unui gol inițial, cu deosebirea fundamentală că în timp ce mincinosul nu vrea decât să umple în grabă golul, artistul se apucă să trăiască în acest gol.

Originale și reproduceri

Disprețuind reproducerile, exact în măsura în care le proliferează, epoca noastră uită că, în ciuda măsurilor drastice de climatizare luate în

muzeele moderne, unele procese de alterare a culorilor par să continue. Lent, imperceptibil, dar par să continue. Timpul colaborează mai departe cu pictorii, chiar dacă între el și tablouri au fost puse armuri de sticlă și spațiu vid. Acțiunea lui a fost serios limitată, dar nu făcută imposibilă. Astfel că *Gioconda* celor din secolele următoare s-ar putea să nu mai fie nici măcar *Gioconda* pe care o vedem noi. Și poate că, mai târziu, cei care vor vrea să vadă *Gioconda*, așa cum o vedem noi, nu se vor mai duce la Luvru, ci vor deschide albumele din secolul al XX-lea, admițând că aspectul acestor reproduceri nu se va schimba la rândul său. Oricât de straniu sună ideea că o reproducere s-ar putea să fie într-o zi mai fidelă decât originalul însuși, ea nu-i lipsită, cred, de un oarecare temei. Și nu-i exclus să se ajungă într-o zi la concluzia că, pentru a păstra imaginea inițială a originalelor, există o singură soluție: ca, imediat ce autorii le-au terminat de pictat, să se facă niște bune reproduceri care să fie tezaurizate. În acest caz, iubitorii de artă se vor duce mai târziu în muzee numai pentru a vedea cât de mult s-au depărtat de starea lor inițială unele tablouri și pentru a observa opera timpului care a continuat să lucreze, să le degradeze sau, cine știe, să le desăvârșească, poate. Căci timpul însuși pictează, zicea Goya.

Anacronici

„Anacronic“ nu are neapărat un sens peiorativ. Giordano Bruno a fost anacronic într-o epocă dominată de obedienţă faţă de dogmele Inchiziţiei. Şi, într-un fel, toţi martirii au fost nişte anacronici. Numai aşa au putut fi atât de uşor striviţi sub privirile aprobatoare sau resemnate ale celorlalţi. Dar tocmai anacronicii au ajutat uneori timpul să se purifice.

De gustibus

Istoria gustului ne oferă o listă lungă de întâmplări jenante. *Rondul de noapte* al lui Rembrandt a stârnit un cor de proteste. Van Gogh a vândut un singur tablou în timpul vieţii. El Greco a fost redescoperit după ce două secole a fost ignorat. S-a râs de Gauguin, sfinţii plebei ai lui Caravaggio au fost socotiţi prea realişti, nişte arcaşi dornici să-şi arate măiestria n-au găsit altă ţintă decât ochii lui Platon şi Aristotel din *Şcoala din Atena* a lui Rafael, călugării mânăstirii Santa Maria delle Grazie din Milano au tăiat *Cina cea de taină* a lui Leonardo pentru a deschide o uşă în perete între sala de mese şi bucătărie, oratorii Academiei lui Colbert cereau să fie exclus Evul Mediu din artă şi să fie înlăturaţi elefanţii din povestirile cu Por împărat („pentru a nu pomeni de un mijloc de locomoţie neutilizat în escadroanele noastre“),

iar subtilul Lorenzo Magnificul îl prefera, totuși, dintre toți pictorii timpului său pe Antonio Pollaiuolo. Edictul lui Teodosie, care cerea să fie șterșarsă urma zeilor păgâni, făcea din Fidias și Praxitele pseudonime ale diavolului. Și chiar acum, unii se mai întreabă ce este pictura: tabloul lui Apelles la care, zice legenda, veneau în antichitate păsările să ciugulească boabele de struguri, într-atât strugurii păreau struguri adevărați, sau umbrele care înconjoară filosofii lui Rembrandt.

Așa că aveau dreptate filosofii scolastici să zică: *De gustibus... non disputandum.*

Lecție de istorie

Câtă vreme frontul fusese, între 1914 și 1916, undeva departe de România, *kanonirul* Alecsandru Paleriu și ceilalți camarazi ai săi, din regimentul de români ardeleni aflat în armata lui Mackensen, au acceptat legile aspre ale războiului, potrivit cărora, prin simplul fapt că poartă o altă uniformă, omul din fața ta devine un „inamic". Apropiindu-se, prin noroaiele Bulgariei, de Dunăre, regimentul a jurat, într-o noapte, că, din acel moment, va trage „toate gloanțele spre stele". Nu cred că aveam mai mult de patru ani când, datorită acestei „lecții de istorie", am priceput că „țara" începe acolo unde până și necunoscuții încetează să fie străini.

IV

Pagini răzlețe

Într-o gară

Dimineața e abia presimțită și totuși
sunt destui călători care vin și călători care
pleacă.
De ce vin? De ce pleacă?
Dar e prea devreme să întreb.
Filosofii, istoricii, profeții și toți ceilalți care se
ocupă
cu sensul existenței dorm încă. Au citit până
noaptea târziu
și nu pot să-i trezesc la o oră atât de nepotrivită.
Există și călători care stau și așteaptă, bineînțeles
în sala de așteptare, cuminți, dar și pe peroane.
Ce așteaptă?
Dorm însă și psihologii sau cum se mai cheamă
cei care știu
câte lucruri poate să aștepte un om și, în general,
ce rol are
așteptarea în lume. Nici pe ei nu pot să-i trezesc.
Sunt obosiți,
extenuați de probleme serioase, nu se cade să-i
deranjez
pentru un fleac, fiindcă eu în gara aceasta, în
dimineața aceasta,

care nu e încă dimineață, e jumătate noapte,
nu știu de ce stau oamenii prin sălile de așteptare
ale veacului.
Unii au renunțat să aștepte. Au ațipit, pur și
simplu,
între două țipete de locomotivă. Au uitat de
veniri,
au uitat de plecări, au uitat de vacarmul din
gară. E bine? E rău?
Nu știu. Cei care ne explică astfel de lucruri
complicate
dorm și ei. E normal. Sunt din ce în ce mai multe
întrebări
și ei trebuie să dea din ce în ce mai multe
explicații
în timp ce inexplicabilul crește ca o noapte
imensă sau
ca o dimineață imensă. Încât, stau mai departe
în această
jumătate de mirare și jumătate de spaimă,
prudent,
să nu fac o gafă care să atragă atenția celorlalți
asupra mea.
Ar întoarce toți capul. Ce caută ăsta aici,
într-o gară, cu întrebările lui? Aci nu e oracolul
din Delfi.
Aici oamenii vin și pleacă, așteaptă sau moțăie,
dar nimeni, absolut nimeni nu-și permite să pună
întrebări.
Deci, mă strecor din gară

tiptil și plec să umblu pe străzi. E mai bine.
Singurul lucru care mă-ncurcă e că nu știu
la ce oră se scoală filosofii, istoricii, profeții,
psihologii
și cei care ne explică lucrurile complicate, prin
urmare
nu știu cât va trebui să umblu fără noimă pe
străzi.
Și nu pot nici să întreb trecătorii. Risc
să nimeresc vreunul dispus să mă ia peste picior
și să râdă. „Nu știai? Ne-am hotărât să venim, să
plecăm,
să așteptăm și chiar să murim fără să ne mai
punem întrebarea
de ce. Lumea s-a transformat într-o gară, nu
vezi?“
Mai bine nu întreb. Tac și mă uit la ferestre.

Zodia racului

Ce bine ar fi fost să fiu un rac autentic,
să merg constant înapoi.
Te-aș întâlni printre amintiri
și după ce te-aș găsi nu ți-aș mai da drumul,
te-aș târî cu mine înapoi,
să ne iubim tineri și vinovați,
după care, mereu înapoi, te-aș târî mai departe,
spre copilărie,
ne-am juca inocenți,
până ce, obosiți de joc și de inocență,
am dispărea într-un mit.
Dar nu sunt un rac autentic, în zadar mă tot laud
    cu zodia mea,
sunt condamnat să merg înainte
și tot ce pot e să târăsc între cleștile mele de rac
toată memoria mea, fără să cedez nimic, nimic,
    nimic,
cu riscul ca povara ei uriașă să mă ucidă într-o
    zi.

Perplexitate

Tu spui, liniștit: „adevăr“.
Ei se uită la tine și tac,
fără să priceapă ce vrei,
dar pentru că sunt oameni educați
întreabă: „Cât costă?“.
Tu le arăți mâinile goale,
dar ei nu mai pricep gestul de mult
și, nedumeriți, dau să plece.
Tu alergi și le spui: „speranță“.
Politicoși, ei se opresc și te întreabă
încă o dată: „Cât costă?“.
Iar tu nu știi ce valoare are speranța. Și taci.

Aproape vară

Era aproape vară atunci,
era aproape vară, cu siguranță,
credeam în vară și o așteptam,
mă gândeam ziua și noaptea
ce vară dezlănțuită va fi,
era aproape vară și nu știu ce s-a întâmplat,
am dormit prea mult, poate, visând
și e aproape iarnă acum.

Contradicție

„Există o singură plăcere, aceea de a fi viu,
tot restul e mizerie.“ Dar omul care a scris
această frază
s-a sinucis. Se chema Cesare Pavese.

Violenta calmului

Procuratura R.S. România
Procuratura Locală Sector 1
Localitatea Bucureşti
1989, luna iulie, ziua 12

Destinatar: Paler Octavian
Bucureşti
B-dul Eroilor Nr. 2
Sectorul 5

Sunteţi invitat a vă prezenta la această unitate de procuratură cu sediul în str. Danielopol nr. 4, sectorul I, camera nr. 274 în ziua de 13 iulie, anul 1989, ora 12,00 pentru a fi ascultat ca... în cauza privind...

Procuror,
Indescifrabil

E un carton dreptunghiular care mi-a fost trimis azi, după-amiază, prin curier, în timp ce lipseam de-acasă. Ce vor, oare, de la mine? Să fie vorba de întâmplarea de la vamă? Îmi impun să rămân calm și mă întind pe canapea, însă nu

reușesc să adorm. Într-un târziu, mă decid să iau un somnifer.

Vameșa mi-a surâs când m-am apropiat de masa ei și am sperat că, în ciuda presentimentelor mele rele, totul va merge bine. În definitiv, la coletele primite până acum, n-au tăiat niciodată pachetele de cafea. Dar am subestimat consecințele faptului că I. îmi zisese la telefon: „Să vă uitați în cafëa". Vameșa a început cu sticla de apă de colonie. A căutat meticulos în cutie și a găsit o tăietură de ziar cu un text alături de care era fotografia lui Mircea Eliade. A luat apoi pachetul de cafea. L-a desfăcut și a început să îndese un cuțit printre boabe. Nemulțumită de acest sondaj, a vărsat conținutul într-o pungă de plastic, scoțând la iveală o altă tăietură, dintr-o revistă tipărită (cred) în limba română. „Nu pot să vă dau coletul, mi-a zis. Trebuie să anunț. Vă rog să așteptați pe coridor." Mă înroșisem, probabil, din pricina senzației că nimerisem într-o postură ridicolă. După câteva minute, o funcționară a venit și mi-a cerut buletinul de identitate. Dar n-a trecut mult și mi l-a restituit, împreună cu conținutul coletului. Astfel, comedia s-a terminat. Cel puțin, așa am crezut.

Mă plimb pe coridoarele Tribunalului, sâcâit de gândul că am intrat, fără voia mea, într-un rol pe care nu pot să-l joc decât foarte prost. „La etajul I, pe stânga", mi s-a explicat la poartă

când am întrebat de camera 274. Camera cu acest număr se află chiar la capătul coridorului. Pe ușă scrie: „Procuror-șef al sectorului I". Intru și îi arăt cartonul unei secretare: „Am fost chemat aici". Secretara aruncă o privire neglijentă pe citație și îmi spune pe un ton înțepat: „încă n-a venit. E într-o acțiune. Așteptați pe coridor". Trece un sfert de oră, trece o jumătate de oră, secretara iese din când în când, îi apostrofează pe cei care, văzând-o, se îndreaptă spre ușă, cu speranța că ea îi va invita înlăuntru, apoi, după ce pune ordine pe coridor, se retrage. Ca să mă calmez, încep să fac presupuneri. De ce am fost chemat, oare, la sectorul I? Eu locuiesc în sectorul V. Cineva îmi spusese că, de fapt, procurorul-șef se găsea în birou. Avea audiențe. Atunci de ce m-a mințit secretara? După trei sferturi de oră apare un individ îmbrăcat în haine maron, cu ochelari fumurii. Avansează pe coridor foarte important. „Acesta trebuie să fie, îmi zic. Să vedem unde intră." Fără să bată la ușă, pătrunde ca la el acasă în camera 274. Acum sunt convins că, peste cinci minute, voi fi chemat. Dar mai aștept aproape o jumătate de oră fără să se întâmple nimic. În cele din urmă, individul cu ochelari fumurii revine și se îndreaptă, la fel de important, spre ieșire. Mă hotărăsc să mai stau cinci minute și să plec. În capătul scărilor observ, acum, un ins scund, îmbrăcat într-un costum gri-deschis și cu o geantă diplomat

în mână. Trece și, după câțiva pași, întoarce capul. Ezită, o clipă, apoi mi se adresează: „Dumneavoastră sunteți Octavian Paler?“. Răspund morocănos: „Eu“. Face un gest obosit, pe care-l pot interpreta și ca scuză pentru întârziere și ca rugăminte pentru a mai aștepta puțin, zicând: „Imediat“. Peste câteva minute, secretara mă invită, dar nu la camera 274, ci în alta. Sunt două birouri în încăpere. La cel de lângă ușă nu se află nimeni. Procurorul, sau ce este el, care va discuta cu mine, e așezat la biroul de lângă fereastră. În fața biroului, un scaun: „Luați loc“. Se scuză pentru întârziere, motivând că n-a depins de el. Zic: „De ce m-ați chemat?“. Are un dosar în față. Alături, un maldăr de foi albe. Frunzărind mașinal dosarul, îmi spune, oarecum jenat: „Noi trebuie să dăm curs... Există o sesizare împotriva dumneavoastră de la Direcția Generală a Vămilor“. Așadar, despre povestea de la poștă e vorba. Aflu că aș fi fost nervos, agresiv, semne evidente ale furiei mele că fusesem prins, dar, în mod curios, tocmai această născocire mă calmează. Îi zic, relaxat, procurorului: „Vi se pare posibil să se repeadă cineva la o funcționară, să-i smulgă din mână «corpul delict», să-l nimicească, iar aceasta să-i dea, liniștită, actele și coletul?“. Procurorul nu înțelege de ce am devenit vesel. Îmi cere, politicos, „o declarație“ și mă conformez. Deși sunt răpus de căldură, înnegresc mai multe pagini, dominat de impresia că viața mea e o

glumă. În timp ce scriu, îmi aduc aminte că la Bruxelles am căutat, cândva, o carte cu un titlu bizar: *Violența calmului.*

Cuprins

Confesiunile unui semibarbar
(Bogdan-Alexandru Stănescu) 5

I
RUGAȚI-VĂ SĂ NU VĂ CREASCĂ ARIPI

Rugați-vă să nu vă crească aripi 15
Momentul Waterloo (Scrisoare din partea unei necunoscute, I) 33
De la judecata lui Paris la Judecata de Apoi (Scrisoare din partea unei necunoscute, II) 46
Pantera domesticită (Scrisoare din partea unei necunoscute, III) 66
Un joc serios 85
„Et in Arcadia ego !“ 117
Butoiul lui Diogene 131
Oglindă retrovizoare 143
„Per aspera ad astra“ 147
Amintiri dintr-o mahala 154
Explorator polar 160
Un amănunt 162
Lecție zadarnică 163
Don Juan nu este spaniol ? 167
Capcane 172
La Teba, mult după moartea sfinxului 178
Un vers din Horațiu 182
Un tren spre Weimar 186

„Errare divinum est“ 198
Frați siamezi 201

II
DISCURSURI IMAGINARE

Elogiul izgonirii din paradis (Conferința unui apostat) 207
Comentarii la războiul troian (Conferința unui semibarbar) 218
Bietul Oedip (Conferința unui vagabond) 225
Discurs imaginar al lui Socrate după ce a fost condamnat 230
Două discursuri imaginare ale lui Nero 232
Discurs imaginar al lui Giordano Bruno în fața tribunalului Inchiziției 237
Nu merită să vă înduioșați (Conferința unui solitar ciudat și suspect) 239
Decadența lui Don Juan (Conferință a unei femei în fața unei săli pline numai cu bărbați) 243
Răzbunarea vulturului 252
Moarte lui Pitagora ! (Discurs visat) 260

III
JUDECĂȚI ȘI PREJUDECĂȚI

Turnul Babel 263
Reabilitarea Evului Mediu 266
Nimic prea mult ? 269
O enigmă a istoriei 273
Schopenhauer la Veneția 277
Lecția Romei 280
Fascinația relativului 282
Tițian și Carol Quintul 286

Bătrânul leu rănit 289
Surâsul Giocondei 292
Surâsul lui Voltaire 295
Bufonii lui Velázquez 299
Un vis cu Pilat din Pont 302
Publicul și pantalonii lui Henry Miller
(Scrisoare către domnul T.F.) 304
Artistul și arborele universului (A doua
scrisoare către domnul T.F.) 308
Despre Platon cu gândul la altceva 314
Asta-i tot (Scrisoare justificativă
către o doamnă) 316
O definiție sarcastică 318
Restul e iubire (Reflecții despre munți) 321
Oameni ciudați 324
Judecăți și prejudecăți 326

IV
PAGINI RĂZLEȚE

Într-o gară 343
Zodia racului 346
Perplexitate 347
Aproape vară 348
Contradicție 349
Violența calmului 350

În seria de autor „Octavian Paler“

au apărut:

Un om norocos

Mitologii subiective

Aventuri solitare

Polemici cordiale

Viaţa ca o coridă

Drumuri prin memorie

Apărarea lui Galilei

Deşertul pentru totdeauna

Don Quijote în Est

Caminante

Rugaţi-vă să nu vă crească aripi

în pregătire:

Autoportret într-o oglindă spartă

www.polirom.ro

Redactor: Emanuela Stoleriu
Coperta: Carmen Parii
Tehnoredactor: Vasilica Nistor

Bun de tipar: mai 2010. Apărut: 2010.
Editura Polirom, B-dul Carol I nr. 4 • P.O. BOX 266
700506, Iaşi, Tel. & Fax: (0232) 21.41.00; (0232) 21.41.11;
(0232) 21.74.40 (difuzare); E-mail: office@polirom.ro
Bucureşti, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, ap. 33,
O.P. 37 • P.O. BOX 1-728, 030174
Tel.: (021) 313.89.78; E-mail: office.bucuresti@polirom.ro

Tiparul executat la Imprimeria Arta Grafică S.A.

Contravaloarea timbrului literar se depune în contul
Uniunii Scriitorilor din România
Nr. RO44RNCB5101000001710001 BCR UNIREA

SERIA DE AUTOR

OCTAVIAN

PALER

„În *Rugaţi-vă să nu vă crească aripi* Paler utilizează simbolurile pentru a pune în scenă înfruntarea sa preferată: trecut *versus* prezent. Autorul face parte din galeria marilor pesimişti: e complet lipsit de acea orbire atât de necesară câteodată supravieţuirii. Privirea lui e întotdeauna îndreptată spre trecut, însă nu spre unul «glorios» (varianta banală a pesimismului), ci tocmai spre acela pictat în culorile înfrângerii. Dacă privirea aruncată în viitor a Casandrei îi aducea acesteia moartea, privirea întoarsă spre trecut, pentru a-l pune mereu în oglinda strâmtă a prezentului, va condamna gânditorul, în orice societate, la singurătate...“

Bogdan-Alexandru Stănescu

EDITURA POLIROM

ISBN 978-973-46-1730-2

9 789734 617302

www.polirom.ro